VYSOKÁ ŠKOLA BÁŇSKÁ – TECHNICKÁ UNIVERZITA OSTRAVA

Industriální město v postindustriální společnosti

1. díl vícesvazkové monografie

Lubor Hruška-Tvrdý a kol.

Ostrava 2010

Tato publikace byla zpracována v rámci grantu: „Industriální město v post-industriální společnosti. Grant byl finančně podpořen Grantovou agenturou České republiky a byl evidován pod číslem 403/09/1720. Na jeho řešení se podílelo konsorcium: VŠB – Technická univerzita Ostrava, zastoupená Ing. Luborem Hruškou-Tvrdým, Ph. D., Ostravská univerzita, zastoupená, prof. PhDr. Janem Kellerem, CSc. a společnost SC&C, zastoupená doc RNDr. Janem Řehákem.

Práce na publikaci částečně finacovala společnost PROCES-Centrum pro rozvoj obcí a regionu, s.r.o.
Návrh obálky Bc. Radek Fujak.
Děkujeme občanskému sdružení ČajoMír o.s. za svolení pro využití fotgrafie horníka na přední straně.

Recenzovali:
doc. PhDr. Igor Pleskot, CSc. – Fakulta sociálně ekonomická, Univerzita J.E.Purkyně v Ústí nad Labem
doc. Ing. Nataša Urbančíková, Ph. D. – Katedra regionálních věd a managementu TU Košice

Autorský kolektiv:

Lubor Hruška-Tvrdý	Katedra regionální a environmentální ekonomiky; VŠB – Technická univerzita Ostrava
Michal Illner	Oddělení lokálních a regionálních studií Sociologický ústav AV ČR, v. v. i.
Jiří Musil	Fakulta sociálních věd, Centrum pro sociální a ekonomické strategie, Univerzita Karlova
Jan Keller	Katedra sociální práce, Fakulta sociálních studií, Ostravská univerzita v Ostravě
Jiří Kovář	Katedra veřejné ekonomiky, Ekonomická fakulta, VŠB – Technická univerzita Ostrava
Ivan Šotkovský	Katedra regionální a environmentální ekonomiky; Ekonomická fakulta, VŠB – Technická univerzita Ostrava
Igor Ivan	Institut geoinformatiky; VŠB – Technická univerzita Ostrava

Vydala Vysoká škola báňská – Technická univerzita Ostrava, Ostrava 2010
Vydání první.

Copyright: © Lubor Hruška-Tvrdý 2010.
ISBN 978-80-248-2172-6

VYSOKÁ ŠKOLA BÁŇSKÁ – TECHNICKÁ UNIVERZITA OSTRAVA

Industriální město v postindustriální společnosti

1. díl vícesvazkové monografie

Lubor Hruška-Tvrdý a kol.

Ostrava 2010

Obsah

Předmluva 7

Lubor Hruška-Tvrdý

Deindustrializace průmyslových měst – projevy, příčiny, důsledky a strategie revitalizace. 9

Michal Illner

Modely vývoje měst a procesy deindustrializace 21

Jiří Musil

Město v postindustriální společnosti 33

Jan Keller

Ostrava a Ostravsko v územně správní struktuře státu 51

Jiří Kovář

Analýza demografického vývoje Ostravy 77

Ivan Šotkovský

Proměna migračních pohybů v Ostravě 87

Igor Ivan, Lubor Hruška-Tvrdý

Proměny trhu práce v Ostravě 103

Lubor Hruška-Tvrdý

Závěr 117

Lubor Hruška-Tvrdý

Předmluva

Lubor Hruška-Tvrdý

Žijeme v době, která sebou nese proměnu společnosti, projevující se v nejrůznějších oblastech lidského života. Jedním z klíčových hledisek je vývoj trhu práce, s čímž souvisí často diskutovaný přechod společnosti industriální v postindustriální. Tento trend pozorujeme u vyspělých zemí od poslední čtvrtiny 20. století. Dochází k nárůstu socioekonomických rozdílů ve společnosti. Proměňují se stávající sociální struktury a způsoby práce, což vyvolává úpadek tradičních oblastí ekonomiky a tradičních profesí, které jsou úzce spjaté s prostorem a to především v industriálních městech. Zapadáme hlouběji do majetkových, mocenských a sociálních nesouměřitelností, které se projevují i v prostorové struktuře osídlení. Aktéři regionálního rozvoje nejsou tak jako dřív, úzce spjati s územím, protože sídla jejich firem jsou mimo region. Procesy globalizace tak zmenšují možnosti veřejné správy regulovat procesy v území, což zvyšuje tlak na management obcí při plánování budoucího vývoje území a jeho udržitelnosti.

Na základě výše uvedených skutečností byl připraven výzkumný projekt: „Industriální město v postindustriální společnosti“, který je financován Grantovou agenturou České republiky. Cílem projektu je analyzovat modernizační proměny v městském prostředí, které bylo hluboce vklíněno do struktur klasické průmyslové výroby. Tím naléhavěji se jeví potřeba dynamického přerodu města na dráhu společnosti postprůmyslové. Tato proměna je obecně zkoumána v evropských průmyslových městech s detailní analýzou Ostravy, a to pro její charakter, který je zvláště silně zatížen dědictvím industriální minulosti.

Pro řešení tohoto projektu byl vytvořen jedinečný multidisciplinární tým, který spojuje výrazné osobnosti české sociologie s experty z ostatních disciplín – ekonomie, geoinformatiky, veřejné správy atd. Projekt navazuje na komplexní sociologický výzkum Ostravy, realizovaný pod vedením Jiřího Musila na konci 60. let Výzkumným ústavem výstavby a architektury Praha a útvarem hlavního architekta města Ostravy.

Výsledkem projektu je zmapování současných socioekonomických a urbanistických procesů a načrtnutí scénářů možného vývoje města s upozorněním na faktory, jež ho mohou v budoucnosti blokovat či deformovat.

Výsledky budou formulovány jak v obecné rovině, tak i v rovině, která poskytne informaci decizním orgánům na úrovni města a regionu,

které mohou částečně tyto procesy ovlivňovat. Získané poznatky a použité metody a techniky budou zobecnitelné i pro další města.

První díl této vícesvazkové monografie spojuje teorii procesu dezindustrializace a konceptu postindustriální společnosti s empirickým popisem města Ostravy. První, teoretickou část, otvírá příspěvek Michala Illnera, který provádí základní zmapování procesu dezindustrializace. Rovněž v tomto kontextu následuje pojednání Jiřího Musila, věnované jednotlivým modelům vývoje města. Teoretickou část zakončuje v nejobecnější rovině stať Jana Kellera, která zkoumá vize nejcitovanějších autorů postindustriální společnosti Alaina Touraina a Daniela Bella. Porovnává, nakolik se jejich vize a předpoklady shodují s realitou.

Empirická část začíná kapitolou Jiřího Kováře, která popisuje historický vývoj Ostravy v posledních 200 letech, její administrativní uspořádání a postupné připojování jednotlivých obvodů. Následuje demografická analýza vývoje Ostravy, včetně prognózy Ivana Šotkovského. Větší pozornost je věnována rozboru migračních pohybů obyvatel Ostravy. Tato kapitola je výsledkem spolupráce autorské dvojice Igora Ivana a Lubora Hrušky-Tvrdého.

Empirická část je ukončena mou analýzou ekonomické základny města a jejím vývojem. Snahou bylo postihnout co nejdelší vývojové řady, což bylo komplikované z důvodu nedostupnosti dat. Rovněž je pozornost věnována vnitřní proměně prostorové struktury ekonomických činností ve městě.

Deindustrializace průmyslových měst – projevy, příčiny, důsledky a strategie revitalizace.

Michal Illner

Cílem tohoto příspěvku je ve stručné formě shrnout a utřídit některé důležité aspekty a souvislosti změn, kterými prošla a stále ještě procházejí v rozvinutých zemích města, kde z větší části zaniknul nebo zaniká tradiční průmysl a která bývají někdy označována jako „stará“, industriální (průmyslová) města. Zmíníme se, také jen ve stručnosti, o některých strategiích a politikách, které se uplatňují při revitalizaci těchto měst a při hledání jejich nové funkce a nové tváře. Opíráme se převážně o zahraniční zkušenosti a literaturu, zejména z oblasti urban studies (městských studií) - mezioborové discipliny, spojující ekonomické, geografické, demografické, sociologické, politologické a případně i další přístupy k analýze současných měst. Stručný příspěvek si nečiní nárok na úplnost.

Deindustrializace, její projevy a časový průběh

Autor hesla „Deindustrialization“ (deindustrializace) v Johnstonově prestižním slovníku humánní geografie, charakterizoval tento proces jako:

„Trvalý pokles aktivity a kapacit průmyslu (zejména zpracovatelských činností). Může zahrnovat absolutní a/nebo relativní pokles výkonu průmyslu, zaměstnanosti a výrobních prostředků… Příčiny deindustrializace jsou komplexní. V soudobé, globální ekonomice spočívají v kombinaci lokálních poměrů a lokalizační přizpůsobivosti globálním podmínkám. V kapitalistické ekonomice musí být jádrem jakéhokoliv vysvětlení míra zisku a její determinanty“. (Johnston et al. (eds.), 2000: heslo Deindustrialization, překlad M. I.).

Deindustrializace (používáme také český ekvivalent ‚odprůmyslnění‘) tedy zahrnuje celou škálu změn, nejprve technologické a ekonomické a posléze i sociální, urbanistické a ekologické struktury nějakého územního celku v našem případě města a jeho zázemí, vzájemně provázaných změn různého charakteru, intenzity a rozsahu. Na počátku tohoto řetězce obvykle stojí:

- snižování počtu pracovníků v průmyslu v důsledku větší produktivity práce (aniž by současně docházelo k poklesu průmyslové výroby),
- snižování objemu průmyslové výroby (ve fyzickém nebo /i finančním vyjádření),
- změna struktury průmyslové výroby - útlum tradičních průmyslových odvětví, jako je těžba surovin, hutnictví, těžké strojírenství, textilní průmysl apod.

Deindustrializaci nelze chápat doslovně jako naprostý zánik či odbourání průmyslu. Ten v jisté míře a v jisté struktuře zůstává součástí ekonomiky města, může se však zmenšovat jeho objem a jeho váha v této ekonomice, měnit jeho struktura a také poloha na území města, či městského regionu. Průmysl, i když bývá vytlačován z centrálních částí měst na jejich periferii nebo do jejich zázemí, zůstává funkční součástí organismu města[1]. Proces deindustrializace také neprobíhá ve všech městech se stejnou intenzitou a stále existují města – významná průmyslová centra, která deindustrializaci na svém území nepociťují. Vzpomeňme Mladou Boleslav s její Škodovkou.

Deindustrializace může probíhat v různých teritoriálních měřítcích - na úrovni jednotlivých měst a jejich zázemí, na regionální úrovni - v rámci průmyslových oblastí, těžebních pánví apod. (výrazně se deindustrializace projevovala, resp. projevuje v mono-průmyslových městech a regionech, v jejichž ekonomice dominovalo či dominuje jediné průmyslové odvětví, nebo dokonce jediný průmyslový podnik tohoto odvětví), na úrovni celých států, nebo i na úrovni nadnárodní.

[1] Skutečnost, že průmysl zmizel z očí, upřených jen na původní průmyslové areály měst, vedla některé analytiky soudobých měst k ukvapenému závěru, že z těchto měst průmysl zcela vymizel. Na tento omyl americké badatelky S. Sassen, zabývající se globalizací a globálními městy, (Sassen 1991) upozornili M. Gottdiener a L. Budd (2008: s. 39-44).

Deindustrializace může mít různý průběh z časového hlediska. Rozložena může být do delšího období, které umožňuje postupnou adaptaci ekonomiky na nové podmínky, může však také proběhnout nárazově, kdy např. útlum klíčového odvětví či podniku vyvolá dominový efekt v celé ekonomice města či regionu. Čím větší je územní měřítko deindustrializace a čím je kratší časový interval, do něhož je vtěsnána, tím větší je nebezpečí, že se její negativní důsledky budou kumulovat, nebude dostatečný prostor a čas pro jejich absorpci a budou vznikat situace riskantní z ekonomického, sociálního i politického hlediska. Významnou úlohu mohou v této souvislosti sehrát intervence regionálních, zemských nebo státních vlád, které zejména v zemích se sociálně-tržní ekonomikou, cestou koordinačních, dotačních a sociálně-politických opatření, prostor pro adaptaci vytvářejí[2].

Příčiny (faktory) deindustrializace měst v rozvinutých zemích

Proces deindustrializace byl postupně odstartován v posledních desetiletích 20. století nejprve ve vyspělých zemích Evropy a severní Ameriky, aby se posléze rozšířil i do dalších rozvinutých zemí, včetně některých států

[2] Touto cestou – koordinovaným, postupným uzavíráním šachet, finanční stimulací odchodu jejich starších pracovníků do důchodu a přechodu aktivních pracovníků uzavíraných důlních děl na šachty zachované, se např. v 70. a 80. létech 20. století dařilo německému sociálnímu státu zmírňovat sociální důsledky útlumu těžby uhlí v Poruří.

bývalého sovětského bloku, kde se propojil s procesem jejich ekonomické a sociální transformace. Jeho příčiny a souvislosti můžeme hledat na různých úrovních a v různých kontextech, počínaje vývojem a proměnami moderní společnosti jako celku – jejího přechodu do postindustriální fáze, vzniku informační a znalostní společnosti apod.

Tomuto širokému makrosociálnímu kontextu deindustrializace věnuje v této publikaci pozornost ve svém příspěvku Jan Keller. Zde se zaměřujeme na souvislosti nižšího řádu jak z hlediska kauzálního, tak i časového a prostorového a omezujeme se na rámec soudobých měst a jejich regionálního zázemí. Z tohoto zaměření vybočíme jen následující krátkou poznámkou: proměna ekonomiky a návazně dalších stránek organismu soudobých měst, kterou přináší jejich odprůmyslnění, není historicky unikátní ani svou hloubkou, ani svými sociálními a urbanistickými důsledky. Stejně zásadní a mnohem hlubší proměnu přinesla evropským městům v 18. a 19. století jejich industrializace, která v některých případech, u nás k nim patřila např. Ostrava, města de facto vytvořila. I během industriální fáze svého vývoje prodělala u nás některá města během krátkého času radikální proměny své ekonomiky s mnoha důležitými konsekvencemi. Například v Praze došlo v polovině 19. století v krátké době k přeměně její průmyslové základny, když původně dominantní textilní průmysl, (tkalcovny, bavlnářství, kartounky) byl během krátké doby jako nejvýznamnější výroba vystřídán strojírenstvím – odvětvím s jiným typem organizace práce, jiným profilem pracovních sil a s jinými vnějšími vazbami.

Hlavní *stimuly umožňující ve svých důsledcích odprůmyslnění měst* je nepochybně třeba hledat ve vědeckotechnickém pokroku a ve vývoji technologií, které na něj navazují, v globalizaci ekonomiky, ve zvýraznění ekologických hledisek při lokalizaci průmyslových činností ve vyspělých zemích a také v rostoucí poptávce po neprůmyslových ekonomických aktivitách. Jednou z příčin je také vyčerpání surovinových zdrojů v oblasti. Vědeckotechnický rozvoj stimuluje restrukturaci průmyslu ve prospěch výroby technicky náročnějších - elektronizovaných, automatizovaných, méně hmotných atd. produktů - a rozvoj nových odvětví a programů, které na tyto inovace navazují. Globalizace ekonomiky a nerovné postavení rozvojových zemí umožňuje přesun některých tradičních průmyslových činností - těžby surovin, hutnictví, těžkého strojírenství, stavby lodí, textilního průmyslu aj., často provozů ekologicky škodlivých, z rozvinutých zemí do některých zemí rozvojových, kde jsou k dispozici surovinové zdroje, levnější pracovní síla, neexistují nebo jsou slabé odbory, je méně rozvinuté sociální zákonodárství a ochrana životního prostředí a snáze a levněji lze motivovat politické elity, aby tyto zátěžové aktivity tolerovaly. Nevýrobní aktivity - výzkum a vývoj, školství, zdravotnictví, kultura, služby volného času včetně turismu apod. – nabývají

spolu s rostoucí životní úrovní obyvatel vyspělých zemí nebývalý význam a stávají se významnou složkou městských ekonomik, schopnou do jisté míry utlumený průmysl nahradit.

K těmto faktorům pak přistupuje *suburbanizace některých nových průmyslových aktivit* – jejich tendence vyhledávat prostředí mimo intravilán velkých měst – na jejich periferii a v příměstských regionech, kde jsou k dispozici levnější pozemky, kvalitnější životní prostředí (což může být důležité např. pro high-tech nebo farmaceutické provozy) a kde také v satelitních městečkách bydlí významná část jejich kvalifikovaných pracovníků – příslušníků střední třídy. Tato tendence se může prosazovat i proto, že nové průmyslové aktivity obvykle nevyžadují přepravu velkých objemů hmot a není tedy pro ně tedy tolik významná blízkost kapacitních dopravních tahů a také proto, že externí kontakty managementu, které dříve vyžadovaly fyzický styk a tudíž prostorovou blízkost, mohou nyní probíhat elektronicky.

Dopady deindustrializace na města

Důsledky, které má odprůmyslnění pro města, v nichž k tomuto procesu dochází, se mohou projevovat hlavně v oblastech ekonomické, demografické, sociální, urbanistické a ekologické. Na dalších řádkách naznačíme varovný pesimistický scénář těchto důsledků – spirálu nepříznivého vývoje, který se samozřejmě v konkrétních případech nemusí uskutečnit. Připomínáme dvě výhrady. Za prvé, zobecnění, pokud jde o následky deindustrializace, může být zrádné, protože povaha, průběh i efekty tohoto procesu se mohou případ od případu lišit v závislosti na velikosti a poloze měst a jejich zázemí, charakteru jejich průmyslu a dalších složek jejich ekonomiky (průmyslová města, kde jsou rozvinuty i další ekonomické sektory, jsou méně zranitelná, než města s dominantním průmyslem či dokonce s jediným průmyslovým odvětvím), na průběhu odprůmyslnění, politice a iniciativě městské správy, politických institucí a občanských organizací, jakož i na politice státu a na řadě dalších specifických okolností. Za druhé, tyto důsledky je možné vždy posoudit až po uplynutí delšího časového intervalu: město, kde zánik dominantního průmyslu způsobil zpočátku hlubokou krizi a jehož situace vyhlíží beznadějně, může po jejím překonání nalézt úspěšnou cestu k nové prosperitě, a naopak z počátku zdánlivě úspěšná cesta k oživení, se může posléze projevit jako slepá ulička. Z tohoto důvodu se hodnocení měst jako úspěšných či naopak neúspěšných co do zvládnutí důsledků deindustrializace může někdy dodatečně ukázat, jako mylné.

K ekonomickým důsledkům deindustrializace měst řadíme (s výše uvedenými výhradami) především celkové oslabení váhy průmyslu v jejich ekonomice a jeho restrukturaci ve prospěch lehkých průmyslových odvětví. Vzrůstá váha neprůmyslové ekonomiky – různých služeb,

výzkumu a vývoje, školství, zdravotnictví, ekonomiky volného času, turismu aj. Tyto strukturní změny se promítají na trhu práce, kde se zmenšuje počet pracovních míst v tradičním průmyslu a vzrůstá nabídka pracovních příležitostí v této nové ekonomice, vyžadujících ovšem jinou kvalifikační a někdy i jinou demografickou strukturu pracovníků. Pouze část pracovníků uvolněných z tradičního průmyslu, je schopná vyhovět novým profesním požadavkům a najít v nové ekonomice města uplatnění. Ostatní, kteří tyto předpoklady z objektivních či subjektivních důvodů nemají, se stávají nezaměstnanými a to někteří i dlouhodobě. Dlouhodobá nezaměstnanost doprovázená negativními ekonomickými, sociálními, zdravotními a případně i politickými důsledky, se stává pro město vážným problémem. Může přinášet chudobu, rozpad rodin, růst kriminality, alkoholismus, vyšší morbiditu aj.

Vzrůstá prostorová mobilita obyvatel města. Roste jednak vyjížďka i dojížďka za prací přes hranice města, když pracovníci uvolnění z tradičního průmyslu nacházejí nové zaměstnání mimo město, aniž by však měnili bydliště, a když naopak nemožnost obsadit nové pracovní příležitost z nevyhovujících místních lidských zdrojů, vyvolává dojížďku pracovníků z přilehlých regionů. Dochází také k depopulaci „starých“ průmyslových měst, když se uvolnění pracovníci, kteří zde již nemají šanci nalézt náhradní zaměstnání, stěhují za prací jinam, a když příslušníci střední třídy, pro které se upadající fyzické a sociální prostředí starého průmyslového města stává neúnosným, hledají nové bydlení v příměstských lokalitách. Do pohybu se dávají i instituce, které ve městě dosud sídlily: jinam se stěhují i organizace, které byly vázány na zanikající průmysl, do dynamičtějších městských center odcházejí prestižní instituce, pro které je stagnující prostředí města s upadajícím průmyslem a celkovým prostředím nadále nepřijatelné.

Kromě depopulace, mění tyto pohyby nepříznivým způsobem také sociálního skladbu obyvatelstva „starých“ průmyslových měst. Zmenšuje se podíl jeho vzdělanější, kvalifikovanější a majetnější složky, což podvazuje ekonomickou i sociální vitalitu těchto lokalit. Odchod významných plátců daní – fyzických osob i organizací - a pokles příjmů plátců daní, kteří ve městě setrvávají, se promítá do nižších daňových příjmů městských rozpočtů. Omezuje se tak schopnost místních vlád financovat veřejné služby, udržovat čistotu, pořádek a bezpečnost ve městě, investovat do oprav veřejných budov, komunikací, infrastruktury a rozvoje města, podporovat veřejně prospěšné projekty apod. a prohlubuje se tak rostoucí riziko sociální a fyzické degradace center tradičního průmyslu, dále snižující jejich atraktivitu pro investory a vytlačující z nich vyšší vrstvy obyvatelstva a také instituce, pro které je sociální, kulturní a ekologická kvalita prostředí důležitým faktorem. Oslabení střední a vyšší třídy, která je ve městech obvykle hlavním motorem jejich

rozvoje, citelně omezuje sociální kapitál „starých“ průmyslových měst a dále snižuje jejich schopnost překonat důsledky odprůmyslnění a nalézt novou rozvojovou trajektorii.

K významným urbanistickým, konsekvencím odprůmyslnění patří degradace ploch a objektů, které upadající průmysl a na něj navazující činnosti (dopravní, skladovací, manipulační, ubytovací, administrativní aj.) donedávna využíval, tj. vznik tzv. brownfieldů. Ve velkých průmyslových městech to mohou být rozsáhlé pozemky, zasahující i do jejich vnitřních částí. Tyto umrtvené městské zóny obvykle znehodnocují okolní prostředí, jejich existence snižuje ceny nemovitostí v okolí, jsou nevyužitým prostorovým potenciálem dalšího stavebního rozvoje města, ohrožují životní prostředí a mohou představovat i bezpečnostní problém. Předpokladem nového využití těchto pozemků bývá někdy nákladná asanace jejich povrchu, znečištěného dřívější průmyslovou činností, která musí být hrazena z veřejných prostředků. Ty ovšem nemusí být v pokladně chudnoucího deindustrializovaného města k dispozici.

Specifická situace, pokud jde o deindustrializaci měst, nastala v zemích bývalého sovětského bloku. Oproti západní Evropě a dalším vyspělým zemím zde tento proces započal o nějakých 15-20 let později, probíhá ale rychleji a prolíná se ve svých projevech a důsledcích s ekonomickou, sociální a politickou transformací těchto zemí. Souběh těchto procesů může dopady deindustrializace prohlubovat.

Strategie revitalizace

Deindustrializace pochopitelně nemusí vždy probíhat podle katastrofického scénáře, který jsme výše narýsovali. Problémy, které vyvolává, jsou výzvou pro lokální, regionální i centrální politické aktéry, aby hledali strategie, na ně navazující politiky a konkrétní opatření, jak na jedné straně zmírnit negativní důsledky odprůmyslnění a na druhé straně vytvořit předpoklady pro nastartování rozvoje „starých“ průmyslových měst v nových podmínkách.

Politiky, které zmírňují negativní sociální důsledky deindustrializace, zahrnují hlavně opatření sociálního charakteru – podporu v nezaměstnanosti, levné stravování, sociální dávky postiženým rodinám, veřejné práce, rekvalifikaci nezaměstnaných, vytváření a zprostředkování nových pracovních příležitostí apod. V tomto textu se však zaměříme na strategie, jejichž cílem je obnovit rozvoj měst v nové „post-industriální“ situaci, na post-fordistickou politiku měst, jak ji nazývá F. Lever (Lever 2001: 278-280). Podobně jako důsledky odprůmyslnění, i revitalizační strategie se uplatňují zejména ve sférách ekonomické, sociální a sociokulturní, urbanistické a ekologické (toto jejich rozlišení je však relativní, většinou se jednotlivé přístupy překrývají). Strategie, které v dalším jako příklady zmíníme, si nečiní nárok na úplnost.

Hybnou silou oživení města je jeho ekonomická revitalizace - ekonomická prorůstová rozvojová strategie, která podle W. F. Levera posílí zaměstnanost a sekundárně vyvolá pozitivní rozvojové efekty v dalších oblastech. Opírat se může o několik pilířů. Na prvním místě o podporu rozvoje nových, pro soudobou moderní společnost významných průmyslových činností na území města a v jeho zázemí nabídkou atraktivních podmínek pro příslušné firmy a jejich pracovníky. Měly by to být především činnosti, které využijí místní dovednosti, schopnosti a podnikavost, budou inovativní, použijí nové technologie a budou angažovat i subjekty vně veřejného sektoru (Lever 2001: 279). Může to dále být vytváření lokálních aglomerací nového průmyslu (např. průmyslových zón), vycházející z předpokladu, že fyzická blízkost firem povede k synergii, vzniku dodavatelsko-odběratelských vztahů, kooperačních sítí a ke kombinaci tradičních a inovativních programů. Stimulační roli může hrát podpora vzniku technopolí – lokalit, kde jsou ve společném prostoru soustředěny výzkumné instituce včetně vysokoškolských, vývojová pracoviště a průmyslové podniky, pracující s náročnými technologiemi, včetně tzv. start ups (začínajících drobných firem pokoušejících se založit svou produkci na inovacích), a také finanční instituce poskytující rizikový kapitál (McNeill a While 2001: 297-298).

Další možnou cestou přicházející v úvahu u velkých měst, může být strategie jejich formování jako ‚informačních měst' - center komerčních informačních služeb, poskytovaných např. auditorskými a poradenskými firmami, právními kancelářemi, reklamními agenturami, softwarovými firmami apod., pro jejichž činnost město poskytne výhodné podmínky. Příbuznou strategií, přicházející opět v úvahu jen u největších měst, může být budování úlohy města jako centra finančních služeb – bankovnictví, pojišťovnictví, finančního poradenství atd., včetně jejich servisního zázemí (McNeill a While 2001: 297).

Dostupné pro mnoho našich měst, včetně středně velkých i malých, je rozvíjení ekonomiky volného času – etablování měst jako center rekreace, zábavy, sportu, spotřební kultury, turistiky poznávací, zážitkové, kongresové, obchodní aj. Touto cestou je možné cílevědomě zhodnocovat materiální i symbolický „kapitál", kterého mají naše města, včetně jejich regionálního zázemí, k dispozici ve vrchovaté míře v podobě jejich hmotného i nehmotného historického dědictví, moderní architektury, tradic i přírodních a krajinných hodnot. Často je tento kapitál zasutý, a předpokladem jeho využití je jeho oživení a kultivace, vytvoření sítě služeb, které i v podmínkách menších měst poskytnou návštěvníkům kvalitní podmínky, existence vůči turismu přátelského lokálního sociálního klimatu a cílevědomý marketing města - vytváření jeho image jako např. města spojeného se jménem některé významné osobnosti, s významnou historickou událostí

nebo historickou památkou, s významnou periodickou akcí, se známou výrobou či výrobkem apod. Město může usilovat, aby se stalo vyhledávaným cílem kongresové a obchodní turistiky a vytvářet pro ni potřebnou infrastrukturu – kongresové prostory, komunikační vybavení, služby dopravní, ubytovací, stravovací, sekretářské a překladatelské (McNeill a While 2001: 298). Může pořádat periodické oslavy, festivaly, soutěže, atrakce, trhy, kulinární akce, akce lidové zábavy, sportovní akce atd., budovat k tomu potřebnou infrastrukturu a intenzivně tyto příležitosti inzerovat.

Další revitalizační strategie může sázet na formování města jako centra vzdělávání, výzkumu a náročné kultury. Tedy na podporu rozvoje školství, zejména škol středních a vysokých, na posilování jejich kapacity, materiálního vybavení, úrovně pedagogického sboru, náročnosti a případně také na jejich odborné zaměření navazující na nějaký významný, lokálně specifický faktor. Obdobně se pak město může prosazovat i jako sídlo nevysokoškolských výzkumných a vědeckých institucí, důležitých prvků infrastruktury vědeckého výzkumu a také jako středisko „symbolické ekonomiky“ (Zukin 1995), tj. náročné kultury vybavené potřebnou infrastrukturou – divadly, koncertními sály, výstavními prostorami, knihovnami apod. Syndrom ‘vysoké školy, vědecká a výzkumná pracoviště, start ups, instituce náročné kultury‘ může být dostatečně silný, aby vyprofiloval i město střední velikosti.

Také urbanistická a ekologická revitalizace „starých“ průmyslových měst může nabývat různých forem. Naléhavým úkolem je revitalizace brownfieldů – pozemků s opuštěnými průmyslovými objekty a jinými provozovnami, sklady, nevyužívanými drážními vlečkami, skládkami apod., jejich vyčištění a zpětné začlenění do organismu města jako parků, sportovišť, památkových zón industriální kultury, stavebních pozemků aj. Ke stabilizaci sociální struktury obyvatelstva může přispět na jedné straně zachování části bytového fondu, zejména na sídlištích, ve vlastnictví města jako objektů sociálního bydlení a na druhé straně podpora výstavby náročných obytných komplexů v atraktivním prostředí (např. na okraji vodních ploch, ve vyšších partiích městského terénu, v sousedství parků, v atraktivních periferních částech města) jako nabídky bydlení pro střední a horní třídu, která by se jinak stěhovala do předměstských lokalit.

Ke krokům urbanistické a ekologické revitalizace mohou dále patřit revitalizace jejich historických jader jako magnetů pro kulturní turistiku, výstavba prestižních objektů, projektovaných renomovanými architekty, jako způsob vytváření resp. posilování reputace měst a jako “návnada“, přitahující významné investory, úprava a oživení veřejných prostor – náměstí, bulvárů, parků, zahrad, zákoutí (McNeill a While 2001: 298). U větších měst může revitalizační politika zahrnout snahu

získat pro město umístění prestižních institucí národních (státních orgánů, významných úřadů, škol, divadel, galerií atd.) a případně i mezinárodních (např. orgánů EU, OSN a jejích složek).

Důležitou součástí uvedených strategií je zlepšování celkové kvality života ve městě, zejména dostupnosti služeb, především vzdělávacích, péče o formování pozitivního obrazu (image) města navenek a marketing pomáhající město prosadit v konkurenci dalších městských celků.

Veřejná správa měst, oslabených zánikem nebo redukcí tradičního průmyslu, nemá zpravidla k dispozici dostatek finančních prostředků, aby mohla revitalizaci měst zabezpečit ze svých vlastních zdrojů a musí proto usilovat o získání prostředků pro (spolu)financování revitalizačních projektů ze zdrojů vnějších. Těmi mohou být např. dotace od státu a krajů, prostředky z evropských fondů, bankovní půjčky, městem vydané obligace a zejména prostředky soukromého kapitálu.

Angažování soukromého kapitálu v revitalizačních projektech předpokládá, že soukromí investoři budou na jejich realizaci zainteresováni, což nemusí být vždy dáno jen perspektivou zisku či zhodnocení soukromého nemovitého majetku v důsledku revitalizace jeho okolí, ale může být také záležitostí získání vlivu na rozhodování městských orgánů, prestiže, zviditelnění nebo lokálního patriotismu. V západním zahraničí se při revitalizaci měst uplatňují, resp. uplatňovaly různé systémy spolupráce veřejné správy se soukromým kapitálem, figurující pod názvy jako např. Urban Coalitions (Městské koalice), Growth Coalitions (Koalice pro růst), Public Private Partnerships – PPP (Partnerství veřejného a soukromého sektoru), opírající se většinou o teorii městských režimů (urban regime theory) (např. Logan a Molotch 1987, Ward 1996 Hall a Hubbard 1996: 153). Zdůrazňovaly význam a úlohu soukromého sektoru v revitalizaci a rozvoji měst a požadovaly aplikaci způsobů jeho fungování, např. metod managementu a motivace ziskem, při revitalizačních aktivitách veřejného sektoru.

Revitalizační strategie a na ně navazujících opatření mohou ovšem mít i některé nezamýšlené, vedlejší negativní důsledky, které pak jejich celkový efekt problematizují. K takovým vedlejším efektům s nepříznivým dopady v sociální a kulturní oblasti může patřit např. skutečnost, že revitalizace nepříznivě postihne nezámožné obyvatelstvo některých částí města růstem nájemného, diskriminující změnou infrastruktury, např. obchodní sítě, tyto obyvatele z revitalizovaných lokalit vytlačuje a vyvolává resp. posiluje sociální polarizaci, rezidenční segregaci a vyvolává sociální napětí. Další problémy mohou přinášet různé formy privatizace veřejného prostoru – počínaje ztěžováním přístupu a omezováním způsobu využití tohoto prostoru, až po jeho znepřístupnění a ohrazení.

Řadu problémů může vyvolávat intenzivní turistický ruch tím, že zatěžuje městské prostředí a znepříjemňuje život obyvatel v těchto ruchem frekventovaných městských částech, dochází ke „skanzenizaci“ zejména historických částí měst, tím že města se kosmopolitizují a smazává se jejich autentický charakter, lokální kultura se komercializuje a mění se v kýč. Intenzivní turistický ruch může místní obyvatele, jejichž životní podmínky ztěžuje, antagonizovat, vytvářet konflikty a politické napětí (Fainstain a Judd 1999: 1-17).

Závažné politické důsledky může mít špatně zvládnutá spolupráce městských vlád se soukromým sektorem při revitalizačních projektech. K takové situaci může dojít, když veřejná správa rezignuje v kooperačních vztazích se soukromým kapitálem na svou roli, uplatňuje politicky riskantní představu, že soukromé zájmy jsou totožné se zájmy veřejnými, nechá se z vlivu na rozvoj města vyšachovat a dovolí obcházení zastupitelských orgánů. K těmto důsledkům může vést nekritická nebo neopatrná aplikace výše zmíněných systémů spolupráce veřejné správy se soukromým kapitálem (Městských koalicí, Koalicí pro růst, Partnerství veřejného a soukromého sektoru apod.) a to zejména v našich podmínkách, kde do rozhodování veřejné správy příliš často intervenují soukromé zájmy na úkor zájmů veřejných. Na rizika směšování úlohy veřejné správy a soukromého sektoru při revitalizaci měst ostatně poukázali i někteří západní autoři. Např. M. Keating (1993: 391) upozornil, že aliance politických a soukromých obchodních zájmů, prostřednictvím koalicí pro růst, všeobecně oslabuje schopnost městských vlád integrovat sociální a ekonomické zájmy. Jinými slovy, že sociální zájmy, které by městská vláda měla prosazovat, jsou často obětovány soukromým zájmům ekonomickým. Ještě kritičtěji se k témuž problému vyjádřil švédský autor I. Elander (2002). Z tohoto hlediska mohou důležitou iniciační a kontrolní úlohu v revitalizační politice mohou sehrát nevládní organizace, sociální hnutí a lokální iniciativy (Lever 2001: 279-280).

Bude vždy záležet na konkrétních situacích, zda a v jaké míře jsou negativní důsledky revitalizačních kroků nezbytné, a jestli budou přijatelnou cenou, která bude vyvážena výsledným pozitivním efektem, nebo zda revitalizační záměr znehodnotí.

Pittsburgh – příklad úspěšné revitalizace „starého“ průmyslového města[3]

Pittsburgh, středně velké město v americkém státu Pennsylvanie, do 80. let 20. století významné středisko ocelářského průmyslu a sídlo metalurgického gigantu US Steel, tehdy největšího zaměstnavatele v regionu, je jedním z měst, kterému se posléze podařilo šok z deindustrializace úspěšně

[3] *Příběh Pittsburghu čerpáme z článku „The Revival of Pittsburgh. Lessons for the G20“ publikovaného v časopisu The Economist, 2009, September 19, s. 5.*

překonat a přejít na novou rozvojovou trajektorii.

Metalurgický průmysl se v Pittsburghu zhroutil počátkem 80. let a důsledky byly tvrdé: zaniklo na 120 tisíc pracovních míst, z toho polovina ve výrobě, z regionu se ročně stěhovalo 50 tisíc obyvatel. Přesto, že situace vyhlížela bezútěšně, podařilo se během následujících 25 let město revitalizovat. Radikálně se proměnila ekonomická struktura města – dříve monopolní postavení metalurgie, dnes diverzifikovaná struktura, jejímiž hlavními složkami jsou zdravotnictví a školství, které vytvořily na 100 tisíc pracovních příležitostí. Přes 70 tisíc dalších pracovních míst vzniklo v metropolitním regionu ve výzkumu a vývoji. Město se proměnilo i po fyzické stránce – na místě bývalé průmyslové zóny vznikly parky, prostor dřívější zóny červených světel zaujala nová konferenční hala, poradenské středisko, podporující biotechnické vědy, sídlí v rekonstruovaném, bývalém továrním objektu. Průmysl v Pittsburghu nezaniknul, zmenšila se však jeho váha i zaměření. V r. 2009 zaměstnával 8% ekonomicky činných obyvatel. Stále zde ještě působí i firma US Steel, významnou roli hraje robotika, elektronika a nanotechnnologie. Nezaměstnanost byla v Pittsburghu v roce 2009 o 1,5 procentního bodu pod průměrem Spojených států.

Pittsburgh byl nedávno hodnocen jako pro život nejpřívětivější město v USA. Nabízejí se zde dobře honorované pracovní příležitosti, kvalitní školy a relativně nízké životní náklady. Je sídlem městského symfonického orchestru, opery a řady divadel, staví se nový sportovní stadion a nová nemocnice a po dlouhé přestávce také nové bytové domy v centrální části města.

Tento téměř čítankový příběh úspěšné revitalizace bývalého průmyslového města, může být do jisté míry inspirací či spíše povzbuzením i pro město Ostravu, jakkoliv se tento příběh odehrál v jiných geografických, ekonomických i společenských podmínkách a materiál, z něhož jsme čerpali, říká jen málo o tom, jakou cestou se město k úspěchu dopracovalo. Dozvídáme se jen tolik, že to bylo dlouhodobé a organické plánování, ekonomické strategie vypracované společné místními vysokými školami, městskými orgány a orgány státu Pennsylvanie, představiteli byznysu a místními politiky a že investiční prostředky poskytly stát a město. Revitalizace Pittsburghu je o to pozoruhodnější tím, že proběhla v zemi s liberální ekonomikou a sociální politikou, kde ve srovnání s Evropou, v mnohem menší míře vstupoval do hry ochrannými a změkčujícími opatřeními stát. Nebo snad byla tak úspěšná právě proto?

Použitá literatura

Basset, K. 1996. „Partnerships, business elites and urban politics: new forms of governance in an English city?“ Urban Studies, 33(3)“ 539-545.

Elander, I. 2002. „Partnerships and urban governance.“ International Social Science Journal 172, s. 191-204.

Fainstain, S. and R. R. Judd. 1999. „Global Forces, Local Strategies, and Urban Tourism“, s.1-17 in Judd, R. R. 1999. The Tourist City. New Haven and London: Yale University Press.

Gottdiener, M., L.Budd. 2008. Key Concepts in Urban Studies. London: Sage.

Johnston, R.J., Gregory, D., Pratt. G., Watts, M., (eds.) 2000. The Dictionary of Human Geography. 4th Edition. Malden: Blackwell.

Hall, T. and P. Hubbard 1996. „The entrepreneurial city: new urban politics, new urban geographies?“ Progress in Human Geography, 20(2): 153-174.

Lever, W. F. 2001. „The Post-fordist City“, s. 273-283 in Paddison, R. (ed.) 2001. Handbook of Urban Studies, London: Sage.

Logan, J. R. and H. L. Molotch. 1987. Urban Fortunes: the Political Economy of Place. Berkeley: University of California Press.

McNeill, D., While, A. 2001. „The New Urban Economies“, s. 296-307 in Paddison, R. (ed.) 2001. Handbook of Urban Studies, London: Sage.

Sassen, S. 1996. „The Global City“, s. 61-71 in: Fainstain, S. and S. Campbell. Readings in Urban Theory, Malden: Blackwell.

Shaw, D. V. 2001. „The Post-Industrial City“, s. 284-295 in Paddison, R. (ed.) 2001. Handbook of Urban Studies, London: Sage.

Zukin, S. 1995. The Culture of Cities. Cambridge: Blackwell.

Modely vývoje měst a procesy deindustrializace

Jiří Musil

Úvod

Jedním z hlavních cílů našeho projektu je komparace dnešní Ostravy s Ostravou druhé poloviny 60. let minulého století a srovnání vývoje Ostravy s vývojem Glasgowa, Dortmundu, Katovic a případně s vývojem jiných průmyslových měst během jejich deindustrializačních proměn. Komparace stavu města ve dvou obdobích znamená, že usilujeme o postižení změny. V našem případě, že hledáme pravidelnosti, případně zákonitosti *přechodů* průmyslového města v město „jiné“ ať již ho označíme jako město po-průmyslové nebo neprůmyslové.

Důraz na proces přeměny průmyslového města v toto jiné město v zemích s rozdílnými společenskými podmínkami, nás vedl *k hledání modelů vývoje měst obecně a modelů přechodu průmyslových měst v ne-průmyslová města specificky.*

Následující příspěvek proto usiluje v první a větší části, o *přehled těchto modelů v sociologické a urbánně-geografické literatuře* a v druhé, menší části, o uvedení některých *metodologických problémů*, které jsou spojeny s aplikací těchto modelů při komparaci vývoje měst v rozdílných zemích.

Obecných sociologických modelů vývoje měst není příliš mnoho a proto jsem si všiml i starších modelů. Existují ovšem také různé geografické modely, vztahující se k velikosti a růstu, případně k hustotám měst, ale ani těch není v soudobé literatuře mnoho.

Jedním z hlavních rozlišení sociologických modelů, kterým se chci věnovat, je rozdělení na ty, které chápou vývojové fáze měst jako produkty společenských změn globální společnosti a na ty, které usilují konstruovat fáze vývoje měst úžeji, např. jako fáze vývoje sociálně prostorového uspořádání měst. První skupinu lze označit jako *makro-modely vývoje měst,* druhou skupinu jako *mezo-modely vývoje měst*. Je zřejmé, že vedle těchto typů existují i smíšené typy modelů vývoje měst, které se opírají zčásti o makro-a zčásti o mezo-přístupy.

Příklady makro-modelů vývoje měst

1. ***Model Gideona Sjöberga z knihy Preindustrial City, 1960.***

Jde o generalizaci, opírající se o historické studium změn řady vybraných znaků, které charakterizuji města ve dvou historických fázích jejich vývoje. Východiskem je tudíž jakýsi elementární strukturální model města, opírající se o poznatky o těch systémových prvcích měst, které autor považoval za klíčové pro poznání měst.

Sledované znaky: technologie, tempo růstu obyvatelstva, sociální organizace výroby, organizace správy města, politické uspořádání

města, systém výchovy, význam náboženství, sociálně-prostorové členění města.

Fáze vývoje měst a jejich popis:

a) *Pre-industriální město:* Pomalý růst obyvatelstva; Malá dělba práce; Pomalý růst hospodářství; Rigidní soustava sociálních tříd; Elita kontroluje politiku; Vysoká koncentrace politických rozhodnutí; Sociální status určován příslušností k rodinám; Malá sociální mobilita; Značný vliv náboženství; Četné příbuzenské (velké) rodiny; Koncentrace aktivit v centru měst; Městský prostor členěn podle cechů.
b) *Města průmyslové epochy:* Rychlý růst obyvatelstva; Urbanizace a industrializace spojeny, probíhají paralelně; Vysoká standardizace výrobků a cen; Velká dělba práce; Menší vliv rodin na politiku a správu; Vysoká propustnost systému strat; Hromadné základní vzdělání; Volnější organizace rodiny; Velké podniky; Permisivní náboženství; Otevřené mocenské struktury; Správa podle formálních pravidel a pomocí odborníků (byrokratizace).

2. ***Model Abu-Lughodové z publikace S.F.Fava, Urbanism in World Perspektive, 1968***

Jde rovněž o generalizaci historických studií, avšak proti předchozímu modelu se autorka pokusila načrtnout i základní znaky post-industriálního města. Abu-Lughod rozlišuje tři fáze vývoje měst: 1. Středověká a před-průmyslová města, 2. Průmyslová města 19. a 20. století, 3. Post-industriální města (přítomnost).

Sledované znaky: Funkce města, prostorová expanze, povaha sociálních kontaktů, sociálně-prostorové členění města

Fáze vývoje měst a jejich popis:

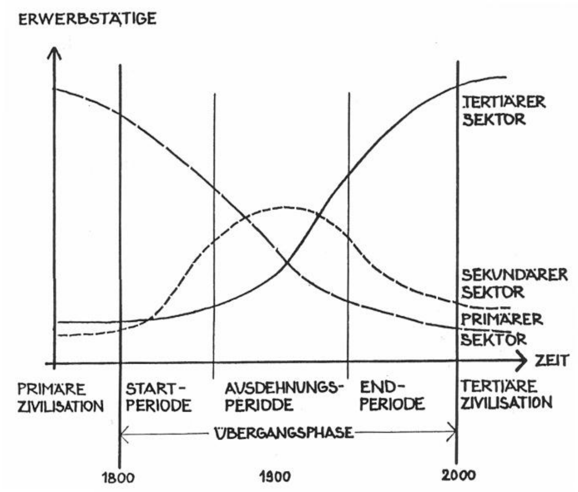
a) *Středověké a před-průmyslové město:* Hradby a důraz na obranu; Velká role obchodu a náboženství; Důraz na primární sociální kontakty; Členění prostoru města podle cechů; Důležitost sociálního původu; Značný význam kultury.
b) *Průmyslové* město: Rostoucí koncentrace obyvatelstva; Nové technologie a růst průmyslu; Vznik národního hospodářství; Protiklad města a venkova roste; Společná kultura ve městech; Vyšší sociální mobilita; Růst sekundárních sociálních kontaktů; Členění města bez cechů, menší sociální akcent v členění.
c) *Post-industriální město:* Formování městských regionů; Koncentrace obyvatel v menším počtu těchto regionů; Procesy decentralizace, snižování hustot obyvatelstva uvnitř městských regionů; Široký a decentralizovaný systém dopravy; Vznik tzv. terciárních kontaktů (např. burza).

3. ***Model Jense Dangschata a Jürgena Friedrichse et al. z knihy Stadtentwicklungen in West- und Ost Europa, 1985***

Tento model kombinuje J. Fourastieovu teorii hospodářského přechodu, (srv. obrázek 1) s teorií demografické revoluce, teorií technologického vývoje a teorií urbanizace.

Soustřeďuje se na „tvrdší“ a snadněji srovnatelné indikátory čtyř strukturálních dimenzí měst, tj. na podíly hlavních hospodářských sektorů (primární, sekundární, terciární), na míry přirozené měny obyvatelstva, na data o technologickém pokroku a na údaje o míře soustředění obyvatelstva jednotlivých zemí ve městech (stupeň urbanizace). Předností tohoto modelu je možnost konstruovat s jeho pomocí poměrně bohatou typologií přechodů z jedné vývojové fáze měst, do fáze další. Autoři aplikovali tento model na velkoměsta tj. na Londýn, Hamburk, Vídeň, Varšavu, Budapešť. Lze předpokládat, že by ho bylo možné použít i pro srovnání vývoje měst velikosti Ostravy apod.

Obrázek 1 – Fáze hospodářského vývoje podle J. Fourastie

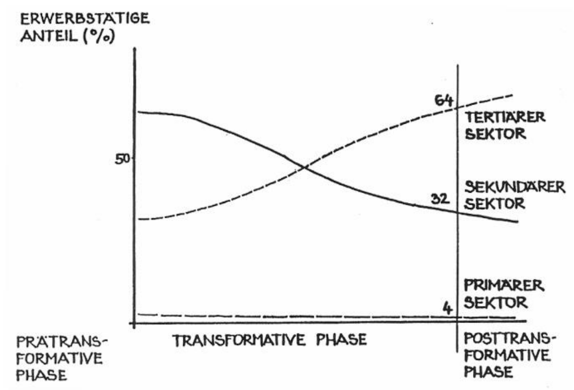
Zdroj: Dangschat, Friedrichs, 1985 str. 29

Sledované znaky: Hospodářská transformace zemědělské společnosti na průmyslovou a průmyslové na servisní za pomoci dat o vývoji ekonomicky aktivního obyvatelstva podle tří základních hospodářských sektorů, fáze demografické revoluce podle údajů o porodnosti a úmrtnosti, úroveň urbanizace a prostorového uspořádání osídlení, technologický vývoj.

Fáze vývoje měst a jejich popis:

Fáze jsou určovány na základě teorie tzv. dvojitého přechodu; Model nepoužívá kvalitativního rozlišení fází, nýbrž měří pozici měst na kontinuu a pracuje také s typologiemi přechodů; Kombinuje zejména model Fourastie-Clark (podíly ekonomicky aktivního obyvatelstva podle hospodářských sektorů) s fázemi demografické revoluce; Vývojové fáze měst podle stupně technologického vývoje.

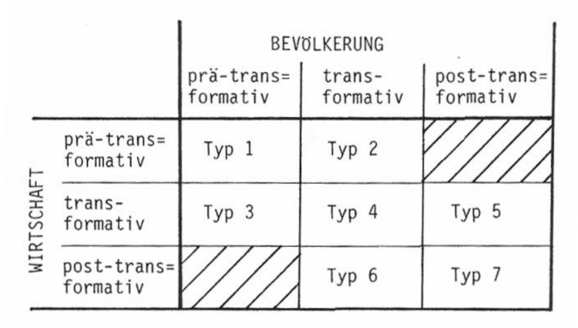
Obrázek 2 – Model hospodářského přechodu pro města podle Dangschata a Friedrichse

Zdroj: Dangschat, Friedrichs, 1985, str. 43

Tento model lze považovat za jeden z nejdůležitějších a nejvhodnějších pro komparace, které jsou v programu výzkumu de-industrializace průmyslových měst v různých evropských městech. Při jeho aplikaci je nutno ovšem vyřešit řadu obtížných metodických otázek.

Obrázek. 3 – Typy tzv. dvojitého přechodu vzniklé kombinací dat o hospodářském vývoji a o fázích demografické revoluce

		BEVÖLKERUNG	
	prä-trans= formativ	trans- formativ	post-trans= formativ
WIRTSCHAFT prä-trans= formativ	Typ 1	Typ 2	//////
trans- formativ	Typ 3	Typ 4	Typ 5
post-trans= formativ	//////	Typ 6	Typ 7

Zdroj: Dangschat, Friedrichs, 1985, str. 49

4. **Model Jürgena Friedrichse o upadajících městech (declining cities) z článku „A Theory of Urban Decline: Economy, Demography and Political Elites“ v časopise Urban Studies, Vo. 30, Number 6, June 1993.**

Tento model je vybudován na analýze vztahu mezi změnami *zaměstnaností, počtu a struktury obyvatelstva, chováním politických elit a daňovými příjmy měst*. Model se opírá teoreticky o efekty různorodosti ekonomických subjektů tvořících ekonomickou bázi města, o model změn demografické struktury obyvatelstva města (viz E. Rust), o model chování hlavních korporativních aktérů měst (tj. představitelů soukromého hospodářského sektoru a členů politické elity města) a o model změn příjmů z daní. Model je tudíž *kombinací institucionální ekonomie, sociálně-ekologické teorie a teorie chování dvou typů aktérů působících ve městech*. Empirické doklady vhodnosti tohoto modelu, se opírají především data ze Spolkové republiky Německo a ze Spojených států amerických. Je to model, který se soustřeďuje na procesy počátečního růstu měst a následného úpadku. Nezabývá se však modelováním „uzdravení“ a obnovy měst. Autor naopak upozorňuje na to, že postrádáme modely uzdravení a obnovy měst.

Friedrichsův model úpadku měst vychází z následujících osmi tezí odvozených ze zmíněných teorií:

a) Hospodářský úpadek, či sestup města vede k selektivnímu vystěhovalectví, tj. k snížení počtu obyvatel.
b) Jak hospodářský úpadek, tak i snížení počtu obyvatel vedou k snížení daňových příjmů města.
c) Čím je menší diverzita průmyslu ve městě, tím větší je náchylnost města k úpadku, který je vyvoláván tzv. produkčním cyklem.
d) Čím menší je diverzita průmyslu, tím delší je období úpadku města.
e) Čím menší je diverzita průmyslu, tím větší je dominance místní průmyslové elity.

f) Čím větší je diverzita průmyslové struktury města, tím větší je stabilita města v podmínkách jeho ekonomické krize, úpadku.
g) Čím větší je dominance místní průmyslové elity, tím déle trvá proces úpadku a tím nižší jsou vyhlídky uzdravení města.
h) Čím jsou nižší daňové příjmy města, tím jsou nižší také investice vedoucí k zvýšení atraktivity města pro nové průmysly.

Je zřejmé, že ústředím pojmem tohoto modelu je *diverzita, různorodost průmyslu a obecně hospodářských aktivit*. Při analýze úpadku, model rozlišuje dvě dimenze: *rozsah úpadku a délku trvání úpadku*. Autor zdůrazňuje, že model se nezabývá příčinami úpadku. Ty jsou podle něho vždy v jednotlivých městech poněkud odlišné a nelze je zevšeobecňovat. Přínosem tohoto modelu je podle mého názoru propojení ekonomického, sociálně ekologického a sociálně politického přístupu a důraz kladený na chování městských elit.

Na základě analýzy literatury Friedrichs dochází k závěru, že *společným rysem úpadku měst, je ztráta ekonomické pozice města na široce definovaném trhu*. V důsledku toho začne *klesat počet pracovních příležitostí* a to opět vede k tzv. *selektivní emigraci*. Snížení počtu obyvatel je důsledkem hospodářského sestupu města.

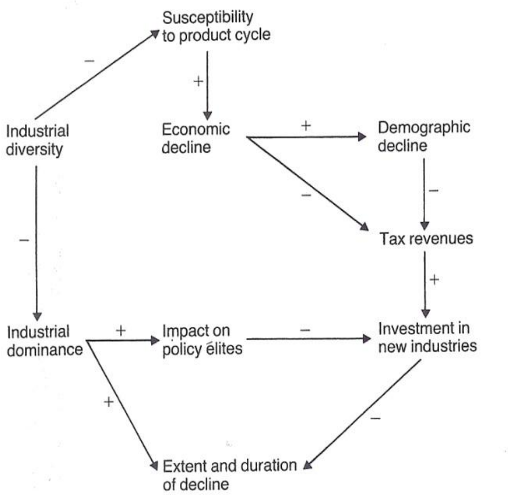
Ekonomický sestup města je vysvětlován řadou teorií. Friedrichs se přiklání k modifikované *teorii diverzity hospodářské báze města*. Je podle něho zřejmé, že města jsou více postižena produkčními cykly, jestliže je v nich nízká různorodost průmyslových činností. Teorie produkčních cyklů – jako výklad úpadku - je tudíž lépe aplikovatelná ve městech s nízkou diverzitou průmyslu.

Na výklad procesů vyvolaných produkčními cykly, navazuje popis *demografických důsledků těchto ekonomických změn*. Zde Friedrichs připojuje k svému modelu Rustuv demografický model, jak je již popsán v této naši studii. Jeho jádrem je konstatování, že nulový ekonomický růst nebo jeho snížení, vede k *vzniku specifického trhu práce ve městě*. Ten se vyznačuje *nesouladem mezi zručnostmi lidí propuštěných z upadajících průmyslových sektorů a zručnostmi, které vyžadují nově vznikající hospodářské aktivity*.

Klíčové je podle Friedrichse, jak se za této situace chovají hospodářské a politické elity města. Obnova růstu je ovšem nakonec závislá hlavně na vzájemném chování manažerů starých a nových průmyslových sektorů, představitelů odborů a chování dělníků.

Friedrichs neformuloval svůj model v kvantitativní podobě, šlo mu především o postižení teoretických dimenzí úpadku měst.

Obrázek 4 – Formalizované schéma Friedrichsovy teorie úpadku města

Zdroj: Friedrichs, 1993, str. 914

Příklady mezo-modelů vývoje měst

Tyto modely se týkají buď některé složky struktury města, např. růstu počtu obyvatel, věkové struktury obyvatelstva v různých fázích vývoje města, anebo se týkají změn v rozložení obyvatelstva podle jednotlivých zón města nebo změn v hospodářské základně města, případně dalších stránek struktury města. V následující části jsou uvedeny čtyři, v sociologické literatuře nejčastěji uváděné modely.

1. ***Model Ernesta Burgesse o koncentrickém růstu města z publikace The Growth of the City, 1925***

Jde o jeden z nejstarších pokusů modelovat prostorový růst města pomocí teorie expanse odvozené v podstatě z rostlinné ekologie. Je však dodnes považován, pro poznání prostorového růstu měst ve společnostech se silnou tržní ekonomikou, za relevantní. Burgess vycházel při konstruování svého modelu z určitých hypotéz, které mají povahu teoretických hypotéz. Tyto hypotézy, podle mínění řady soudobých urbánních sociologů, např. H. Friedrichse (1995), by obstály i dnes a jsou pro výzkum dosud inspirativní. Důraz položil Burgess na zonální expanzi města, nikoliv na sektorální. Také v naší literatuře, zejména demograficky orientované, se koncept zonální struktury města uplatňoval (Boháč, 1923, Ullrich, 1938, Říha, Stefan, Vančura, 1959, Musil, 1968). Podrobnější analýzy, o kterých se zmíníme v závěru popisu tohoto modelu, však ukázaly, že zonální koncept struktury měst platí v některých ohledech, v jiných však nikoliv. Dále se ukázalo, že trvalejší platnost mají spíše teoretická východiska (hypotézy), ze kterých model vycházel, než konkrétní prostorový model koncentrických zón, který Burgess navrhl. Model byl příliš vázán na specifickou situaci amerických měst a zejména Chicaga na začátku 20. století. Teoretická východiska Burgessova modelu shrnul do následujících bodů Jürgen Friedrichs (1995):

a) Když město expanduje, děje se to zevnitř směrem ven.
b) Expanze probíhá rovnoměrně všemi směry.
c) Činnosti a skupiny obyvatelstva nejsou rozloženy na ploše města rovnoměrně, spíše platí, že v každé zóně převládají určité činnosti a určité skupiny obyvatelstva.

d) Když město expanduje, pronikají činnosti a skupiny obyvatelstva z jedné zóny do další, na ní z venku navazující (procesy invaze a sukcese).

e) Činnosti, které jsou zastoupeny v centru města, se nejsilněji rozšiřují.

f) Při vysokém počtu přistěhovalců roste míra expanze města, počet pracovních míst v průmyslu, zvětšuje se funkční smíšenost a úpadek zóny 2 (tzv. přechodové zóny) a to vede k migracím („přelévání“) obyvatelstva do všech zón města, tj. od 2 zóny až do 5 zóny.

g) Když město roste, stává se jeho struktura složitější a jeho jednotlivé části se stávají odlišnějšími.

h) Když se jednotlivé dílčí části města stávají odlišnějšími (a tím specializovanější), vede to k tomu, že se posilují vzájemné vztahy mezi jednotlivými územími a kooperace mezi nimi.

i) Jednotlivé dílčí části města zdůrazňují záměrně určité rysy (traits) a přitahují určité jednotlivce.

j) Jednotlivé dílčí části města „rozvíjejí“ jednotlivce, kteří tam žijí a tím se ještě více diferencují.

k) Když město expanduje, vznikají (v starých centrech původních obcí) městská subcentra (obchodní okrsky). Město získává polycentrickou strukturu.

l) Když vzniknou subcentra, tak jejich další vývoj závisí na působení hlavního městského centra (CBD).

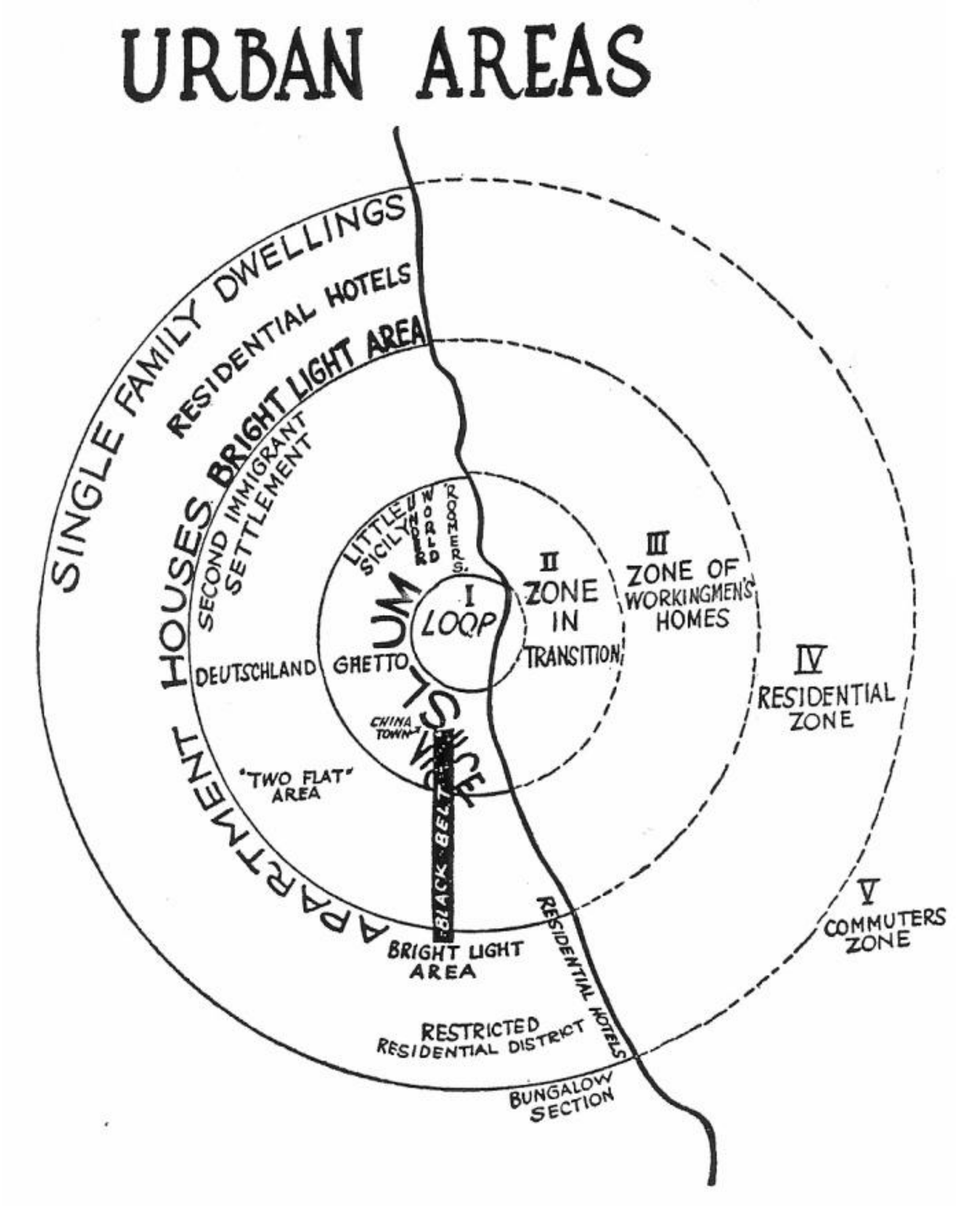
m) Když podněty a jejich intenzita rostou (k čemuž ve velkoměstech dochází), lze u jednotlivých obyvatel města pozorovat tendenci k zmatenosti a demoralizaci.

n) Když existuje vysoká mobilita, hroutí se primární sociální kontroly. Vznikají pak např. dílčí území „demoralizace a rozkladu“ jako v zóně 2 (v přechodové zóně).

o) Základní zařízení infrastruktury jako vodovody, přívody elektrického proudu vytvářejí určitou solidaritu mezi obyvateli města jen v důsledku jejich užívání, nikoliv jako elementy kulturní jednoty.

Burgess konstruoval pět zón, které se lišily jak funkčně, tak i z hlediska struktury obyvatelstva. Zavedl pojem „zone of transition“ (překládám jako „přechodovou zónu“). Ta byla také zónou sociálních problémů a byla rovněž první, tzv.“přijímací oblastí“, pro imigranty. Tento koncept přechodové zóny, která vzniká expanzí obchodního centra, je dosud v urbánní sociologii akceptován a používán. Na rozdíl od popisu ostatních zón (3,4,5) ho lze aplikovat i v evropských městech. Pro Evropu se nehodí popis třetí zóny, která je podle Burgesse doménou dělnické třídy. V Evropě byli dělníci, zejména průmysloví, soustředění v poslední, tj. páté zóně na okraji města. Burgessův model rovněž nelze beze změn aplikovat na evropská průmyslová města.

Obrázek 5 – Model koncentrické struktury měst podle E. Burgesse

Zdroj: Burgess, 1925, str. 55

2. ***Model Leo van den Berga et al. o demograficko-prostorovém vývoji města z knihy Urban Europe. A Study of Growth and Decline ,Vol. 1, 1982.***

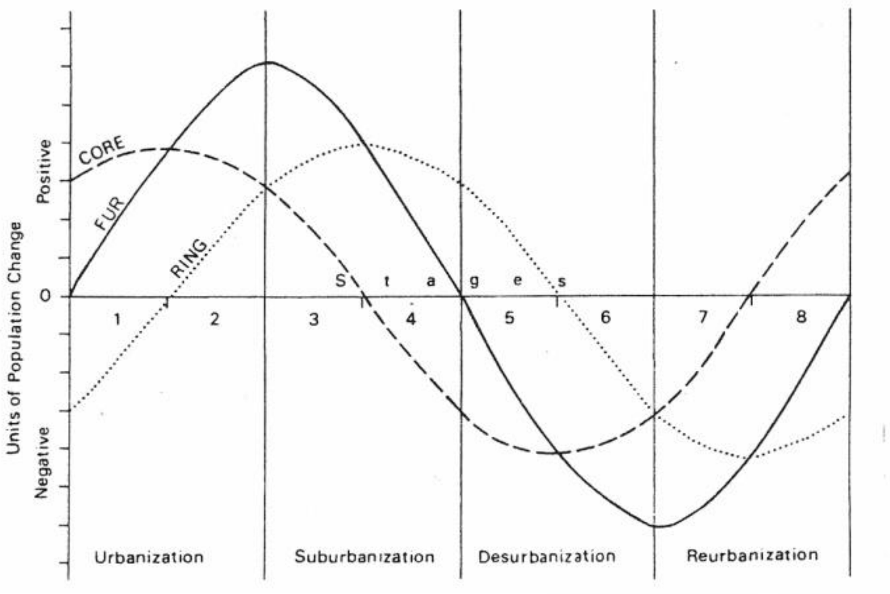
Rotterdamská skupina výzkumníků sdružena kolem van den Berga a Klaassena vytvořila na základě analýzy západoevropských měst model, který pracuje ve sféře neprostorové s údaji o růstu nebo úbytku obyvatelstva a ve sféře prostorové s třemi prostorovými znaky, tj. s jádrem města (core), se zázemím města (ring) a s funkčním městským regionem (functional urban region FUR).

Sledované znaky: Populační růst (salda) a migrační růst obyvatelstva.

Fáze vývoje měst a jejich popis:

a) Urbanizace do roku 1960, jádrové město roste ke škodě zázemí města.
b) Suburbanizace vrcholící v létech 1960-1970, zázemí města roste populačně rychleji než jádro města.
c) Desurbanizace, která začíná od roku 1970, jádrové město ztrácí obyvatelstvo a roste počet obyvatel mimo město.
d) Reurbanizace, začíná rovněž po roce 1970, dochází k mírnému růstu obyvatel v jádrovém městě a ubývá obyvatel v zázemí města.

Obrázek 6 – Změny v počtu obyvatel zón městského regionu v jednotlivých fázích vývoje regionu

Zdroj: van den Berg et. al. 1982 str. 38, převzato z Friedrichse 1995

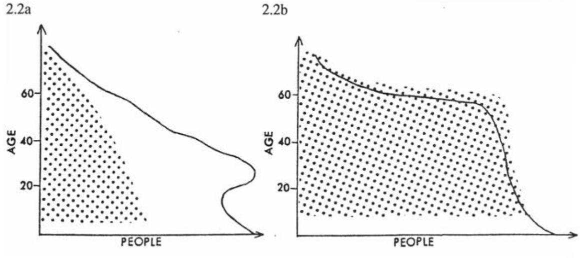
V podrobnějším popisu vývoje města autoři rozlišili celkem 8 fází vývoje města. Ty popsali také z hlediska sociální struktury obyvatelstva a některých urbanistických charakteristik. Podobný model vyvinula také výzkumná skupina v Readingu (UK), vedená Paulem Cheshirem a Dennisem Hayem (1986). Ti analyzovali vývoj 103 evropských městských regionů a došli k podobným výsledkům jako van den Berg a Klaassem. Pro svou poměrnou jednoduchost a možnost získat příslušná data, je to model, který se dosud uplatňuje. Je ovšem omezen jen na elementární demograficko-prostorové dimenze vývoje měst.

3. ***Model vývoje města podle věkové struktury obyvatelstva z knihy Edgara Rusta „No Growth“, 1975***

Jde o jednoduchý model, který se opírá o demografické znaky a o rozsáhlé ověřování na mnoha severoamerických městech. Vychází z předpokladu závislosti ekonomického a demografického vývoje měst. Přitom předpokládá, že věková struktura obyvatelstva měst je významně závislá na migraci. Tento model popisuje pět fází ve vývoji věkové struktury měst v závislosti na jejich ekonomickém vývoji. Přes určitou jednoduchost jde o model zajímavý.

Sledované znaky: Růst počtu zaměstnaných lidí; Změny počtu obyvatel přirozenou měnou; Migrační saldo; Míra růstu počtu obyvatel; Stáří obyvatelstva – medián.

Obrázek. 7 – Věková struktura obyvatelstva města ve fázích 3 a 4 podle Rusta

Zdroj: Rust, 1975, str. 174 a 176, převzato z Friedrichse 1995

Fáze vývoje měst a jejich popis:

a) Stabilní růst
b) Migrační boom
c) Boom porodnosti
d) První fáze nerůstu
e) Druhá fáze nerůstu
f) Nulový růst-rovnováha

Metodické problémy při aplikaci modelů pracujících se statistickými údaji

Největší potíže při aplikaci těchto modelů pro srovnání vývoje jednotlivých měst spočívají v nejednotnosti definic pojmů, které používají statistické instituce v jednotlivých evropských zemích. Poměrně dobrá je srovnatelnost základních demografických dat, ale již data o sektorové struktuře ekonomicky aktivního obyvatelstva, která jsou nutná např. pro určení váhy jednotlivých hospodářských sektorů podle Fourastie, jsou méně srovnatelná. Liší se jednak zařazování hospodářských činností do sektorů, někdy se liší i definice ekonomicky aktivních

atd. Je nutná pečlivá kontrola výchozích pramenů.

Další potíži jsou změny hranic města v jednotlivých obdobích. Takže data za města se pak týkají v jednotlivých cenzech rozdílného území. Jen málo zemí má rekonstrukci území měst v minulosti na základě soudobého vymezení měst, jako má česká statistika. Například data o struktuře obyvatelstva města Glasgowa z různých historických období, jsou přísně vzato nesrovnatelná, právě pro změny hranic tohoto města při jednotlivých cenzech.

Dalším problémem jsou rozdílné definice urbanizace a rozdílné definice toho, co je považováno za města.

Svízelnou otázkou pro konkrétní komparace je určit od kdy (ve smyslu historickém), by měla být města v různých zemích srovnávaná. A vůbec nejobtížnější je získávání indikátorů o složitějších dimenzích změn měst, jako je např. úroveň technologického rozvoje, úroveň sociální integrace atd.

Závěry pro potřebu komparace vývoje Ostravy s ostatními deindustrializujícími se městy

Přehled dostupných sociologických modelů vývoje měst z hlediska jejich deindustrializace vede k závěru, že exaktnější srovnání se mohou opírat o modely pracujícími s demografickými indikátory a indikátory ekonomické struktury obyvatelstva a s jistou licencí také technologického rozvoje. Z tohoto hlediska lze považovat za nejvíce inspirující modely Dangschat-Friedrichsův, méně již van den Bergův a Rustův.

Kvalitativně orientované komparace se musí omezit na popis sociálních změn tak, jak to provedla Abu-Lughod. Je však zřejmé, že specifické podmínky transformace měst socialistických, vyvolají potřebu konstruovat náš vlastní sociologický model přechodu z industriálního města, do města neindustriálního. To by měl být, mimo jiné, jeden z konkrétních výsledků projektu.

Použitá literatura

Abu-Lughod, J. 1968. „The City is Dead – Long Live the City. Some Thoughts about Urbanity” in Sylvia Fleis Fava(ed.) Urbanism in World Perspective, New York.

Berg, L. van den, et. al. 1982. Urban Europe. A Study of Growth and Decline. Oxford.

Boháč, A. 1923. Hlavní město Praha. Studie o obyvatelstvu. Praha.

Burgess, E. 1925. „The Growth of the City“ in R. E. Park, E. Burgess, R. D. McKenzie (eds.) The City. Chicago.

Dangschat, J., Friedrichs, J., Kiehl, K., Schubert, K. 1985. „Phasen der Landes- und Stadtentwicklung“ in J. Friedrichs (ed.) Stadtentwicklungen in West- und Osteuropa, Berlin.

Fourastie, J. 1949. Le grand espoir du XXe siecle. Progres technique – Progres Economique – Progres social. Paris.

Friedrichs, J. 1993. „A theory of Urban Decline: Economy, Demography and Political Elites“. Urban Studies, 30 (6) : 907-917.

Friedrichs, J. 1995. Stadtsoziologie. Opladen

Cheshire, P., Hay, D., „ The Development of the European Urban System 1971-1981” in H. J. Ewers, H. Matzerath, J. B. Goddard (eds.) The Future of the Metropolis. Berlin – New York.

Musil, J. 1968. Sociologie soudobého města. Praha.

Rust,E. 1975. No Growth. Lexington.

Sjöberg, G. 1960. The Preindustrial City. Glencoe, Ill.

Říha, J., Stefan, O., Vančura, J. Praha včerejška a zítřka. Praha.

Ullrich, Zd.(ed.) 1938. Soziologische Studien zur Verstädterung der Prager Umgebung.Prag.

Město v postindustriální společnosti

Jan Keller

Mezi mnoha různými označeními typu společnosti, ve které žijeme, má jedno z nejvíce privilegovaných míst termín „společnost postindustriální". Důvodů pro to je více. Jedním z hlavních je nepochybně jeho optimisticky evolucionistické vyznění. Výraz „postindustriální" nám jaksi implicitně naznačuje, že výhody společnosti průmyslové zůstanou zachovány, jen na místo špinavé a energeticky náročné tovární velkovýroby nastoupí odlehčená ekonomika, poskytující mnohost sofistikovaných služeb, šitých přímo na míru individuálního zákazníka.

Jak se však ukazuje, postindustriální společnost nese sebou kromě této vábné vidiny také tvrdou realitu, prohlubující se sociální nerovnosti a nárůstu chudoby a bídy přímo uprostřed těch ekonomicky nejvyspělejších zemí. Nic z toho, jak se pokusíme ukázat, nepředvídali autoři termínu „postindustriální společnost", francouzský sociolog Alain Touraine (1969) ani americký sociolog Daniel Bell (1973).

Za hlavní slabinu obou dnes již klasických sociologický děl lze považovat skutečnost, že v nich prakticky zcela absentuje prostorový prvek. Ani jeden z autorů nevěnoval pozornost tomu, že přechod od průmyslu ke službám se odehraje v prostředí zcela konkrétním, a to především velkých měst a celých metropolitních oblastí. Měst s různou minulostí, různou funkcí v rámci světové ekonomiky, s odlišnou vzdělanostní a profesní strukturou a s odlišným potenciálem osvojovat si inovace. Klíč k pochopení nesporných výhod i vážných problémů přechodu k postindustriální společnosti leží ve městě, což se pokoušíme v našem článku demonstrovat.

Rozpory ve vymezení postindustriální společnosti

Přes zdánlivou intuitivní jednoznačnost je koncept postindustriální společnosti zatížen celou řadou nejasností, takže není vůbec jednoduché vymezit jeho skutečný obsah. Nejednoznačnost a ambivalentnost tohoto pojmu je ukryta již v pracích obou sociologů, kteří jsou považováni za jeho autory. Budeme proto postupovat tak, že nejprve popíšeme, v čem se Alain Touraine s Danielem Bellem shodují, a poté si všimneme toho, v čem se zásadně liší. V další části pak ukážeme, co v jejich pojetí postindustrialismu zcela chybí.

Francouzský i americký sociolog konstatují, že ve vyspělé moderní společnosti již sektor služeb převýšil svou početností a významem sektor průmyslu. Když hovoří o službách, mají oba na mysli vysoce kvalifikované činnosti, vyžadující zpravidla

vysokoškolské vzdělání. Početnosti a významu málo kvalifikovaných, čistě rutinních služeb prakticky nevěnují pozornost.

Evidentnost ústupu průmyslové práce ve prospěch mnohem diverzifikovanějšího a kvalifikovanějšího poskytování služeb, vede oba autory ke konstatování, že dělnická třída ztrácí význam, což zároveň znamená, že je zpochybněn celý koncept tříd (1). Protože uvažují pouze služby vysoce kvalifikované, ani u jednoho nenajdeme zmínku o vzniku tzv. „proletariátu služeb".

Tourainovy argumenty o zániku tříd předznamenávají polemiku sedmdesátých a osmdesátých let, kdy smrt tříd byla ve světové sociologické obci většinově konstatována (2). Daniel Bell odvozuje po vzoru T. H. Marshalla zánik tříd ze vzniku nové formy vlastnictví v podobě sociálních práv a z nároku na vzdělání jako na hlavní z nich.

Patrně pod vlivem kulminace rozvoje sociálního státu v šedesátých a počátkem sedmdesátých let 20. století, oba sociologové spatřují další rys postindustriální společnosti v narůstajícím podřizování soukromého zisku celospolečenským potřebám. Podle Touraina: „Budoucnost už není v prvé řadě zajišťována soukromými investicemi, protože stát garantuje a orientuje rostoucí část ekonomických investic a protože jeho investice významně vzrůstají zejména v oblasti vzdělávání" (Touraine 1969: 65).

Podobně Daniell Bell opakovaně zdůrazňuje, že postindustriální společnost je věcí komunální společnosti více, než záležitostí trhu (Bell 1973: 159, 297, 298, 344) (3). Také daně budou podle něj v této společnosti vysoké, neboť jsou cenou za přístup k veřejným službám, a tedy nám z blahobytu neubírají, nýbrž umožňují ho (Bell 1973: 280).

Oba sociologové se shodují v tom, že ústup tříd a vykořisťování neznamená, že ze společnosti zmizí napětí a konflikt. Nové konflikty se budou podle Touraina odehrávat na ose řídící aparáty organizací, versus snaha řadových členů společnosti o větší autonomii. Půjde o konflikty mezi potřebami velkých organizací a zájmy jejich členů a klientů, mezi centrálními institucemi a zájmy regionů, v rovině intelektuální pak o konflikt mezi technokratickým rozumem a kritickým myšlením (4).

Také Daniel Bell se domníval, že bude narůstat napětí mezi byrokratickými organizacemi a těmi, za které tyto organizace v nejrůznějších oblastech rozhodují. Vedle toho předpovídá, že konflikty různých statusových skupin v rovině rasové, etnické, jazykové, náboženské aj., budou vyvolávat ještě ostřejší spory, než k jakým vedly klasické konflikty tříd. Předznamenal tím nástup takzvané teorie sociálního uzavírání, která reviduje a doplňuje teorii třídních konfliktů (5).

Naprostá shoda panuje mezi oběma sociology v tom, že centrální hodnotou postindustriální společnosti bude vzdělání a její zdaleka nejvýznamnější institucí se stane vědecký ústav a univerzita. Podle Touraina má

univerzita dokonce jedinečný potenciál vzbouřit se proti technickým a ekonomickým aparátům s jejich omezenou technokratickou racionalitou a stát se (namísto proletariátu) aktérem emancipace, probouzet a podporovat schopnost lidí rozhodovat o sobě samých (6).

Jak Touraine, tak také Bell se domnívají, že rozhodující význam pro nastávající společnost bude mít vědění široce teoretické, technickým zdatnostem připisují pouze sekundární roli. Touraine si od teoretického vědění slibuje schopnost kritického odstupu, Bell zdůrazňuje jeho význam pro programování celé společnosti a jejího ekonomického růstu (7).

Oba sociologové považují vzdělání a výkon, který umožňuje podat, za hlavní stratifikační faktor postindustriální společnosti. Společnost nebude rovnostářská, bude však odstupňována podle zásluh a míry vědění jednotlivých členů. Touraine míní, že vědění stvrzené vysokoškolským diplomem nahradí soukromý majetek v roli základního předpokladu pro vstup mezi vládnoucí. Podle Daniela Bella učení lidé nenahradí politiky přímo při výkonu moci, budou jim však konkurovat mírou uznání a příjmu (Bell 1973: 374). V rámci postindustriální společnosti ve vědění zůstanou podle Bella stratifikační rozdíly, které se budou odvíjet již jen na ose vzdělanosti. Zcela nahoře bude stát tvůrčí elita a vrcholoví manažeři, střední třída bude tvořena inženýry a profesory, zatímco „proletariát“ bude mít podobu řadových techniků a odborných asistentů (Bell 1973: 242). Jak vidno, pro nekvalifikovanou práci není na Bellově stratifikačním žebříčku žádné místo (8).

Kromě zmíněných shod, z nichž některé se jeví z dnešního pohledu poněkud problematické, si oba autoři termínu postindustriální společnosti v řadě očekávání zásadně protiřečí.

Zatímco Alain Touraine spojuje příchod postindustriální epochy s hrozbou podřízení veškeré společnosti ekonomice, Daniel Bell v ní naopak vidí podřízení ekonomiky společnosti. Oba dva však přitom tvrdí, že soukromý zisk bude stále více podřizován veřejným potřebám.

Touraine konstatuje, že s přechodem ke společnosti služeb, zahrnuje imperativ růstu do své logiky i všechny mimoekonomické oblasti společenské reprodukce - oblast spotřeby, vzdělávání, kultury. Logika růstu tak prostupuje celou společností, nutí lidem vlastní priority a pohlcuje stále více aspektů osobního života i kolektivních aktivit. Mohutné aparáty ekonomického a politického rozhodování určují, co budou lidé dělat a co si budou myslet, aby to přispívalo k růstu. Přizpůsobují je produkci i konzumu tak, aby mohly dále růst. Namísto vykořisťování tak nastupuje „závislá participace“ – lidé vykonávají bez přímého donucení rozhodnutí, která sami nepřijali (Touraine 1969: 15).

Daniel Bell naopak očekává, že postindustriální společnost podřídí síly tržní ekonomiky sobě a vým kolektivním potřebám. Trh totiž není schopen zajišťovat celou řadu služeb. Ty je pak

třeba zajišťovat celospolečensky. Nároky na další služby a neschopnost trhu řešit problém životního prostředí, zlepšování zdravotního stavu populace a její vzdělanostní úrovně povedou ke vzrůstu role vlády, na centrální i lokálních úrovních. Autonomie ekonomiky končí a postindustriální společnost je první společností, která je schopna sama plánovat, řídit a předjímat svůj vlastní vývoj. Těsně před nástupem neoliberální tržní ideologie, Daniel Bell doslova tvrdí: „Ústřední fakt je zřejmý: Autonomie ekonomického řádu (a moc lidí, kteří ho ovládají), pomalu končí a vynořují se nové systémy kontroly. Řečeno ve zkratce, kontrola společnosti již není primárně ekonomická, nýbrž politická. Druhou hlavní historickou změnou je výrazné oddělení sociálního postavení od vlastnictví“ (Bell 1973: 373).

Poznámky:

(1) Podle Touraina dělnická třída už není centrálním historickým aktérem, který by chtěl a mohl změnit poměry (Touraine 1969: 25). Podle Bella nekvalifikovaní dělníci postupně mizí a jsou nahrazováni „dělníky vědění“ (Bell 1973: 343).

(2) Touraine argumentuje tím, že třídní charakter společnosti byl odbourán v důsledku vzestupu role vědění a vysoce kvalifikované činnosti, zvýšením významu organizačního činitele, oddělením řízení od vlastnictví (Touraine 1969: 40). Blíže o těch parametrech a o celé polemice ohledně zániku tříd viz Pakulski, Waters 1996.

(3) Podle Bella například lékaři nebudou v postindustriální společnosti fungovat na bázi soukromého podnikání, ale budou součástí systému vládou garantovaného veřejného pojištění (Bell 1973: 154).

(4) V podrobnějším přehledu nových ohnisek sporů Touraine uvádí konflikty o kontrolu informací, o míru autonomie lokálních společenství, o svobodu univerzit na státu, o větší přizpůsobení práce potřebám pracovníků a o skutečně spravedlivou distribuci příjmů (Touraine 1969: 100).

(5) Více o teorii sociálního uzavírání a jejích aplikacích například (Parkin 1974), (Murphy 1988), či (Mackert 2004).

(6) Francouzský sociolog přitom naráží na weberovský či spíše mannheimovský konflikt dvou typů racionalit: „Ti, kteří usilují o to, aby univerzita poskytovala především čistě profesní vzdělání, mají pravdu v tom, že jim jde o zajištění zaměstnání pro absolventy. Ale hrozí, že budou produkovat řídící pracovníky a specialisty, kteří nebudou schopni zamyslet se kriticky nad společností, která je zaměstnává“ (Touraine 1969: 19).

(7) Zajímavé je, že oba sociologové si již na přelomu šedesátých a sedmdesátých let uvědomují problematičnost ekonomického růstu. Podle Touraina umožňuje právě růst snáze manipulovat celou společností a zajišťovat loajalitu neprivilegovaných. Bell již tehdy vidí, že dosavadní způsob dosahování růstu zvyšuje naše bohatství jen zdánlivě, neboť zároveň fatálně poškozuje přírodní prostředí.

(8) Pouhých šest let později publikoval v intencích teorie uzavírání Randall Collins svoji práci o společnosti osvědčení, ve které tvrdě polemizoval s teorií meritokracie opírající se o vzdělání (Collins 1979).

Nepředvídané rysy postindustriální společnosti

Přechod od průmyslové k postindustriální společnosti, bývá všeobecně pojímán jako kvalitativně nový a vyšší stupeň modernity. Potíž je v tom, že s tímto přechodem k vyššímu stupni modernity, dochází k řadě procesů, s nimiž protagonisté postindustriální společnosti prakticky vůbec nepočítali.

Chudoba a bída přestávají být podle obou problémem. Nerovnost bude pochopitelně přetrvávat, na rozdíl od minulosti však bude legitimizována výkonem každého jednotlivce, jenž se bude odvíjet primárně od výše jeho vzdělání (1).

Ve skutečnosti však dochází zejména od přelomu 70. a 80. let 20. století, k prudkému nárůstu příjmových a dalších nerovností, souběžně s tím vzrůstá relativně i absolutně počet lidí, žijících uprostřed nejvyspělejších společností v chudobě, včetně pracující chudoby. Nárůst příjmových nerovností a šíření chudoby, se promítá do prostorového uspořádání měst. V této souvislosti se hovoří o procesu nebývalé socioprostorové segregace obyvatelstva, a to především ve velkých světových metropolích. Na všech kontinentech dochází k tomu, že vrstvy úspěšných se opevňují ve svých rezidenčních čtvrtích, zatímco neúspěšní jsou vytlačováni do upadajících městských částí, jež v některých případech mají podobu ghett. O ničem z toho nenajdeme v obou manifestech příchodu postindustriální společnosti ani zmínku.

Především od osmdesátých let 20. století se prakticky ve všech ekonomicky vyspělých zemích výrazně mění proporce rozdělování společensky vyrobeného bohatství v neprospěch středních a nižších vrstev.

Existuje v zásadě trojí vysvětlení příčin tohoto nárůstu nerovnosti. Jednotlivá vysvětlení se nevylučují, naopak, efekty, které zmiňují, se navzájem doplňují a posilují.

Podle prvého z nich dochází zhruba od poloviny sedmdesátých let k ofenzívě vlastníků kapitálu namířené proti práci. Především velkým podnikatelům a akcionářům se daří zvyšovat zisky ze svého vlastnictví na úkor mezd, což jim umožňuje přivlastňovat si rostoucí podíl z nově přidané hodnoty.

Druhé vysvětlení se pohybuje přímo v rámci námezdní práce a konstatuje, že dochází k prudkému nárůstu nejvyšších zaměstnaneckých odměn, zatímco střední a nižší mzdy stagnují, či dokonce klesají.

Podle třetího vysvětlení se nůžky nerovností rozevírají především mezi ekonomicky aktivními na straně jedné a těmi, kdo byli z trhu práce dočasně či trvale vyloučeni, ať již z důvodu nezaměstnanosti či věku. Tempo poklesu životní úrovně celých vrstev obyvatelstva je úzce svázáno s typem sociálního státu a prohlubuje se spolu s jeho narůstající krizí.

V jednotlivých zemích se každý z trojice uvedených faktorů projevuje s různou intenzitou, což je dáno mimo jiné odlišností systémů sociálního zabezpečení, postavením země v rámci globalizované ekonomiky a v neposlední řadě mírou vzdělanosti a kvalifikovanosti pracovní síly.

Vzniká otázka, proč k tomuto vývoji či spíše regresu dochází právě při přechodu od společnosti průmyslové ke společnosti postindustriální.

Jak známo, v průběhu třiceti poválečných let, kdy se průmyslová společnost nacházela na svém historickém vrcholu, rostly v ekonomicky vyspělých zemích souběžně jak zisky podnikatelů, tak mzdy zaměstnanců. Prudce rostoucí produktivita práce, šla tehdy ruku v ruce s růstem poptávky nejširších vrstev obyvatelstva po zboží. Přechod od průmyslové výroby ke společnosti služeb, měl za následek zpomalování tempa růstu produktivity práce. Z řady důvodů není možno při poskytování služeb jak jednotlivcům, tak firmám, zvyšovat produktivitu činnosti tak rychlým tempem, jako je to možné při průmyslovém přetváření hmoty.

Ve snaze udržet i za této situace růst svých zisků a dokonce ho dále urychlit, zpomalují podnikatelé růst mezd (2). Využívají přitom dlouhou řadu organizačních změn a inovací na podnikové i mezipodnikové úrovni, jež byly právě přechodem ke společnosti služeb umožněny (3).

Do pestré škály inovací patří organizování práce na základě projektů, individuální smlouvání výše mzdy a prémií, šíření, rozdělení podniků na centra autonomního profitu a především přenos částí práce z vlastní firmy, na její subdodavatele a šíření neplnohodnotných pracovních smluv na omezenou dobu. V důsledku všech těchto inovací, jež jsou prezentovány jako neutrální nástroje ke zvyšování ekonomické racionality a rentability firem, dochází k přesměrování toků příjmů od práce k vlastníkům kapitálu.

Umocňuje to navíc skutečnost, že k těmto organizačním změnám dochází v nové fázi procesu globalizace světové ekonomiky, kdy velké nadnárodní korporace přenášejí práci do zemí s nižší cenou pracovní síly a nutí své zbylé zaměstnance v zemích bohatých, aby se této nerovné konkurenci přizpůsobili.

Zmíněné organizační inovace ovšem nezvýhodňují pouze majitele vůči těm, kdo v jejich firmách pracují či slouží jako jejich subdodavatelé. V řadách samotných zaměstnanců vedou k rozevírání příjmových nůžek, a to především mezi řídícími a řadovými pracovníky. Zatímco příjmy horních manažerů v posledních dvaceti až třiceti letech přímo astronomicky vzrostly, platy řadových zaměstnanců po stejnou dobu v řadě zemí stagnují (4).

Část příjmových rozdílů mezi horními manažery a zbytkem zaměstnanců,lze zajisté vysvětlit zvýšeným důrazem na význam vzdělání. Podrobnější analýza by však ukázala, že totéž vzdělání bývá velmi odlišně odměňováno právě podle toho, jak vysoko

v řídící hierarchii dotyčný člověk stojí. Kromě toho existují natolik výrazné rozdíly v odměňování různých směrů vzdělání, že někteří vysokoškolsky vzdělaní zaměstnanci mají platově i co do podmínek své práce mnohem blíže k lidem s nižším vzděláním než k řídícím pracovníkům.

Další část rozdílů v příjmech mezi řídícími a výkonnými pracovníky lze vysvětlit genderově – příjmovými nerovnostmi mezi muži a ženami. S rostoucí úrovní vzdělání narůstá rozdíl mezi odměňováním mužů a žen. Přitom ženy bývají výrazně méně zastoupeny v řídících funkcích všech úrovní než muži.

Odměny horních řídících pracovníků se však za posledních dvacet až třicet let povznesly nad příjmy všech ostatních zaměstnanců natolik, že s žádným z dílčích vysvětlení nevystačíme a musíme se vrátit k vysvětlení o narůstající asymetrii mezi kapitálem a prací. Vysoké příjmy horních manažerů v tomto kontextu vystupují jako forma přerozdělování nadhodnoty ve prospěch kapitálu (Lipietz 1998: 333) (5).

Nárůst nerovností mezi jednotlivci a celými domácnostmi ovšem nelze vysvětlit pouze na ose vlastníci versus nevlastníci, popřípadě na ose řídící pracovníci versus podřízení. Výrazně se zvyšují také nerovnosti celkových příjmů mezi domácnostmi zaměstnanců a těmi, kdo jsou z trhu práce dočasně anebo trvale vyloučeni, což se týká především dlouhodobě nezaměstnaných a v některých zemích také seniorů. Tyto nerovnosti variují podle typu sociálního státu, vcelku však narůstají v důsledku prohlubujících se potíží sociálního státu obecně.

Je známo, že v podmínkách postindustriální společnosti se mohou v závislosti na fungování sociálního státu, nerovnosti vyvíjet v zásadě dvojím způsobem. Pokud je sociální stát tradičně silný a ochraňuje jádro plnohodnotné práce, rozvíjí se polarizace mezi relativně malou skupinou dobře chráněných profesí a zbytkem populace, jenž je odkázán jen na minimální sociální dávky. Jestliže je naopak sociální stát vyvinut pouze slabě, pak se zdrojem sociální polarizace stává existence rozsáhlého proletariátu služeb, který supluje služby veřejného sektoru (6).

Poznámky:

(1) Podle Touraina se chudoba týká již jen okrajových skupinek (starých a handicapovaných lidí, nekvalifikovaných, žen etnických minorit) a její rozsah se snižuje (Touraine 1969: 55). Dobová podmíněnost jeho stanoviska - psal svoji knihu v době charakterizované tzv. marginální chudobou - je dobře objasněná typologií tří stadií chudoby Serge Paugama (2005). Daniel Bell zase považuje postindustriální společenost za společnost, která umožní artikulaci stále nových sociálních práv a jejich stále masovější naplňování (Bell 1973: 319). Připouští ovšem, že tento tlak bude při pomalejším tempu nárůstu produktivity služeb obtížné profinancovat (tamtéž 155, 157), takže vlády si budou muset stanovit priority. Domnívá se, že budou stanoveny zcela věcně na základě analýz pokročilé vědy (tamtéž 159, 362).

(2) Ve Spojených státech se v letech 1947-1973 zvyšoval medián reálného příjmu domácností ročně o 2,8 %. To znamená, že se zdvojnásobil během dvaceti let. V letech 1973-1993 však rostl jen o 0,1 % ročně. K jeho zdvojnásobení by byly zapotřebí plné stovky let (Lipietz 1998: 51).

(3) V souvislosti se zaváděním organizačních inovací bývají často diskutovány skutečné dopady informační techniky, která nástup organizačních inovací umožnila. Podle optimistů umožňují v oblasti klasické produkce technické inovace intelektualizovat a autonomizovat práci i v případě (kvalifikovaných) dělníků. Kritici upozorňují na skutečnost, že nová technika v těchto rezortech vytlačuje ze zaměstnání živou pracovní sílu, pro zbylé zvyšuje intenzitu práce a staví menšinu vysoce kvalifikovaných oproti mase málo kvalifikovaných pracovníků. V oblasti služeb optimisté poukazují na nárůst vysoce kvalifikovaných zaměstnání, spojených s vyšší mírou zodpovědnosti a s vyšší kreativitou jak poskytovatelů služeb, tak jejich uživatelů. Kritici upozorňují naopak na enormní nárůst těch oblastí služeb, kde je činnost poskytovatelů redukována na obslužnou rutinu (drobné práce sloužících, pokladní v supermarketech, operátoři v centrálách, péče o staré lidi).

(4) Jen jeden příklad z mnoha: Vedoucí pracovníci každé ze čtyřiceti největších firem ve Francii vydělávají každým rokem více, než kolik vydělá dohromady deset lidí pobírajících minimální mzdu za 44 let, to je za celý svůj produktivní život (Husson 2006: 131).

(5) Podle Platóna společné dobro vyžaduje, aby jmění nejbohatších a nejchudších nepřekračovalo poměr pět ku jedné. Bankéř J. P. Morgan se ještě domníval, že by šéf firmy neměl brát více než dvacetinásobek příjmu svých zaměstnanců. Dnes tento poměr ve Spojených státech činí 464 : 1 (Rothkopf 2009: 90).

Město a nástup postindustriální společnosti

Jak jsme konstatovali již úvodem, ani jeden ze sociologů, kteří zvěstovali příchod postindustriální společnosti, nevěnoval větší pozornost tomu, že přechod od průmyslu ke službám se odehraje v prostředí zcela konkrétním, a to především v prostředí velkých měst a celých metropolitních oblastí. Protože prostředí velké části velkých měst je zároveň prostorem, který byl strukturován společností průmyslovou, je zřejmé, že právě zde dochází ke složitému střetu obou podob či fází modernity.

Přehledně tuto situaci vystihuje typologie, jejímž autory jsou britští sociologové Scott Lash a John Urry (1994). Koexistence industriálních a postindustriálních prvků může ve městech nabýt v zásadě trojí podoby:

1. **Deindustrializovaná města**. Jedná se o města, která ztratila velké množství pracovních míst v sektoru průmyslu, ale přitom se v nich nevytvořily v dostatečném počtu nové pracovní příležitosti, které by odpovídaly postindustriální společnosti služeb. Autoři sem řadí například Cleveland, St. Louis, či Detroit ve Spojených státech, Stoke a Newcastle ve Velké Británii, Roubaix a Tourcoing ve Francii a neadresně řadu měst ve východní Evropě.

2. **Rekonstruovaná města.** Těmto městům se zdařil přechod z průmyslové k postindustriální ekonomice. Autoři řadí do této skupiny jednak velké metropole globální ekonomiky (New York, Londýn, Paříž aj.), jednak menší města, jako je Pittsburg či anglický Leeds.
3. **Postindustriální města**. Jedná se o „nová“ města s vyspělým sektorem služeb, která nikdy neměla velký podíl obyvatelstva zaměstnán v průmyslu a proto nemusela řešit obtížný úkol transformace. Řadí sem: Houston, Phoenix, Denver, Atlantu, ale také evropská města, jako je Bristol, Mnichov či Grenoble.

Lash s Urrym konstatují, že příjmová nerovnost je nejvyšší ve druhém typu měst a to zejména velkoměst napojených na globální ekonomiku. Navazují tím na diskusi, která se především od přelomu osmdesátých a devadesátých let odehrává v rámci sociologie města a která se zabývá právě otázkou, proč v postindustriální společnosti narůstá příjmová diferenciace a proč se v ní šíří bída a sociální exkluze.

Klíčovou úlohu v této diskusi sehrála koncepce sociální polarizace v rámci globálního města, spojovaná nejčastěji se jménem Saskie Sassenové (1991). Tato americká ekonomka spojuje příchod postindustriální společnosti nejen s polarizací příjmů, ale také s polarizací probíhající na škále kvalifikovanosti práce. Podle ní vytváří postindustriální společnost na jedné straně vysoce placená pracovní místa v oblasti financí a velkého byznysu, na straně druhé špatně placené služby pro ty, kdo tuto privilegovanou kategorii obsluhují (uklízečky, poslíčci, prodavači, personál restaurací a provozoven rychlého občerstvení, ale také služebnictvo, chůvy, řidiči apod.). Příjmové nůžky se tak rozevírají mnohem více, než tomu bylo v době průmyslové. Navíc také průmysl začíná vytvářet více špatně placených míst a méně míst středně placených.

V tomtéž roce jako Sassenová publikují svoji verzi polarizace (či dualizace) sociální struktury v postindustriální společnosti Manuel Castells a John H. Mollenkopf (1991). Deindustrializaci lze podle nich charakterizovat následujícími znaky: dochází k přesunu lidí z průmyslu do oblasti služeb, sektor finančnictví hraje nebývale velkou roli ve vztahu k sektoru produkce zboží, technologická revoluce a telekomunikační sítě vytvářejí novou kvalitu fungování ekonomiky (která ovšem zůstává ekonomikou kapitalistickou), dochází k novým formám rozvoje mezinárodní dělby práce, sílí proudy migrantů ze zemí třetího světa do zemí ekonomicky nejvyspělejších (Mollenkopf, Castells 1991: 5).

Co se týče důsledků těchto procesů, oba autoři shodně se Sassenovou konstatují nárůst sociální nerovnosti v podmínkách postindustriální společnosti. Liší se od ní však ve dvou ohledech: Za hlavní příčinu sociální diferenciace považují rozvoj informačních technologií, které silně sociálně diferencují tím, že dualizují trh práce (1). Kromě toho

zdůrazňují odlišný charakter obou sociálních pólů. Proti sobě podle nich stojí pevné, koherentní, sjednocené jádro malé skupiny privilegovaných a krajně diferencovaná, roztříštěná periférie zbytku společnosti (2).

Mollekopf s Castellsem ovšem zároveň kladou větší důraz než Sassenová na to, že probíhající dualizace společnosti ponechává mezi oběma krajními póly poměrně rozsáhlý prostor pro střední vrstvy. Zatímco na extrémních pólech jednoznačně převládá segregace, pro široký střed je charakteristická vysoká míra horizontální diferenciace. „Tento model obsahuje nikoliv dvě, ale tři města: dva specifické prostory - metropolitní nebe a peklo vnitřního města - a ve zbytku stratifikovanou diferenciaci urbárního a suburbárního prostoru (Mollenkopf, Castells 1991: 407) (3).

Kritiku koncepce sociální polarizace ve městech při přechodu k postindustriální společnosti podává Chris Hamnett (1998, 2001). Jeho pojetí je ovšem spíše doplněním než vyvrácením již zmíněných koncepcí. Uznává, že především ve velkých městech dochází k významné příjmové polarizaci. Pokud bychom chtěli hovořit o dualizaci společnosti, museli bychom prokázat nejen to, že bohatší jsou stále bohatšími a chudší chudšími, ale navíc by muselo docházet k úbytku vrstev středních (Hamnett 2001: 169).

Jak jsme viděli, Mollenkopf s Castellsem ani Marcuse nejsou v tomto ohledu jednoznační - zatímco společnost se polarizuje, střední vrstvy se spíše jen stále jemněji diferencují (4).

Studiem sociální diferenciace obyvatel Londýna dospívá Hamnett ke zjištění, že zde sice dochází k polarizaci příjmů, jeho londýnská data však neprokazují polarizaci v rovině kvalifikovanosti práce a zaměstnání. Jejich kvalifikovanost naopak roste (narůstá počet manažerů a profesionálů, klesá počet manuálně pracujících).

Především však upozorňuje na to, že Sassenová ve své koncepci globálního města nezohlednila rozdíly mezi metropolemi ve Spojených státech a v Evropě, jež jsou dány větší rozvinutostí sociálního státu v Evropě. Sassenová přehlíží roli sociálního státu při redukci nerovnosti a tlumení prostorové segregace.

V Evropě sociální stát provozuje rozsáhlý sektor veřejných služeb a vyžaduje vyšší kvalifikaci a profesionalizaci při jejich výkonu. Ve Spojených státech jsou služby dalekosáhle zprivatizovány, což v nich vede k šíření nízce placených a málo kvalifikovaných míst hlavně pro imigranty (5).

Za prohlubováním sociální polarizace v Evropě a v Americe při přechodu k postindustriální společnosti se tak ve skutečnosti skrývají dva odlišné mechanismy. Relativně silný sociální stát vede v Evropě k udržení poměrně silného jádra dobře placených zaměstnanců, což je vykoupeno rostoucím počtem nezaměstnaných a sociálně vyloučených. Slabý až neexistující sociální stát ve Spojených státech generuje početný proletariát nízce placených nekvalifikovaných

služebníků v protikladu ke stále štědřeji odměňovaným špičkovým profesím. Model Sassenové vyhovuje tedy pouze pro USA, i když může být zároveň předobrazem Evropy, pokud si sociální stát nedokáže uchránit.

Můžeme shrnout: Na rozdíl od vizí Alaina Touraina a Daniela Bella dnes v sociologii vcelku panuje shoda v tom, že při přechodu od průmyslové k postindustriální společnosti narůstají sociální nerovnosti, což se zvlášť výrazně ukazuje především ve velkoměstech. S přihlédnutím k typologii Lasche a Urryho můžeme konstatovat, že v metropolích, jež se staly součástí globální postindustriální ekonomiky dochází k velmi výrazné sociální polarizaci. V menších městech, která se úspěšně adaptují na podmínky postindustriální ekonomiky, je patrně tato polarizace (a doprovodná socioprostorová segregace) méně výrazná. Otázkou zůstává, jaká je z tohoto hlediska situace ve městech deindustrializovaných, tedy takových, které vycházely ze silné tradice průmyslové výroby a mají potíže adaptovat se na příchod společnosti služeb.

Poznámky:

(1) *V tomto ohledu práce navazovala na dřívější obsáhlou Castellsovu studii o zrodu informačního města (Castells 1989). Autor v ní tvrdí, že dochází k rozvoji duálního města, kdy na jedné straně stojí úspěšná čtvrtina až třetina ekonomicky aktivních, kteří jsou napojeni na globalizované toky, a na straně druhé zbytek společnosti, která se mezi utlumovanou průmyslovou výrobou a spontánně bující neformální ekonomikou, propadá do chudoby. Zatímco úspěšní tvoří relativně kompaktní skupinu, všichni ostatní jsou až k nepřehlednosti roztříštěni a neschopni společné akce.*

(2) *Dualita se projevuje tím, že na jedné straně stojí profesionálové velkých firem a na straně druhé se rozprostírá pestrá směs těch ostatních – dezorganizovaná periférie fragmentovaná rasově, etnicky, genderově, profesně aj. (Mollenkopf, Castells 1991: 402).*

(3) Oba motivy obsažené u Mollenkopfa a Castellse, tedy diferencovanost středních pozic a dualitu pozic krajních, se snaží zohlednit Peter Marcuse (1993, 1997). Na jedné straně klade důraz na horizontální charakter sociálního uspořádání, strukturovaného podle profese, rangu, genderu životního způsobu apod., na straně druhé trvá na tom, že za pestrostí životních stylů je nutno hledat hlubší umístění každé ze skupin v sociální hierarchii, v níž někteří rozhodují, zatímco o jiných je rozhodováno (Marcuse 1993: 356).

(4) *O znejistění pozice, ba přímo o poklesu velké části středních vrstev referuje naopak francouzská sociologie. Blíže viz např. Alliot-Marie 1996, Lojkine 2005 a obsáhle Louis Chauvel 2001, 2002b, 2006.*

(5) Diferenciaci příjmů tak nemusí působit polarizace pouze v rovině kvalifikovanosti práce. Významnější úlohu mohou sehrát změny zdanění a sociálních dávek, růst nezaměstnanosti, změny ve složení domácnosti, změny ve věkové struktuře populace atd.

Město a deindustrializace – pokus o typologii

Scott Lash a John Urry (1994) ve své typologii postihli v zásadě všechny myslitelné osudy města při přechodu od průmyslové k postprůmyslové společnosti. Jejich kategorie postindustriálního města zachycuje případy, kdy městu nic nebrání hladce se adaptovat na postindustriální éru. Právě opačný pól představují města deindustrializovaná, které tento přechod zaskočil a ona ho nezvládla. A konečně města rekonstruovaná jsou ta, která sice jsou nucena potýkat se s řadou problémů, v zásadě se jim však daří přechod zvládat.

Zmíněná typologie ovšem hlouběji neobjasňuje, proč vlastně zvládají města přechod k postindustriální společnosti tak výrazně odlišně, ani podrobněji nepopisuje, jaká konkrétní rizika jim při tomto přechodu hrozí. V naší vlastní typologii se pokusíme alespoň některé z těchto nedostatků napravit. Učiníme tak ve dvou krocích. V prvé řadě vycházíme z toho, že procesem deindustrializace se může určitá země a tím spíše i konkrétní město setkat v zásadě dvojím odlišným způsobem. Buďto se jedná o deindustrializaci **chtěnou**, anebo **vynucenou** (1).

Prvý případ popisují ve svých projektech Alain Touraine a Daniel Bell. Deindustrializace v tomto případě znamená, že země anebo město se záměrně zbavuje těžebních a průmyslových aktivit, ať již proto, že je považuje za celkově neperspektivní, ziskově málo přínosné, anebo třeba ekologicky škodlivé. Taková společnost velkoryse investuje do vědy a vzdělání, cíleně rozvíjí moderní technologie, všemožně podporuje nárůst kvalifikace svých obyvatel. Populace masově přechází ze sektoru průmyslu do sektoru služeb, a to především do jeho nejkvalifikovanějších a nejdynamičtěji se rozvíjejících odvětví, zbytek nalézá perspektivní uplatnění v modernizované výrobě. Touraine s Bellem měli před očima zcela zjevně právě tento typ společnosti, v případě Lashe a Urryho se jedná o kategorii postindustriálního města.

Ústřední ideou celého procesu chtěné deindustrializace je rozvoj společnosti vzdělání. Vědění se stává motorem ekonomického vývoje, sociální struktura je formována podílem každého na tomto vědění, přetrvávající problémy jsou řešitelné intenzivnějším rozvojem teoretického vzdělání i praktických dovedností. Protože vědění je v zásadě nevyčerpatelný zdroj, tento ideál společnosti je schopen prakticky nekonečného sebezdokonalování.

Je snad zbytečné připomínat, že ani v nejrozvinutějších ekonomikách se tento ideál nestal realitou. Důvodů je celá řada, mnohé z nich se staly předmětem obsáhlých diskusí v souvislosti s debatami o možnostech a důsledcích demokratizace (či spíše zmasovění) vzdělání (Keller, Tvrdý 2008). Patrně nejblíže se tomuto typu dokázaly přiblížit skandinávské země.

Typově zcela odlišným případem je deindustrializace vynucená. Na rozdíl

od předešlého případu není jejím vnitřním motorem rozvoj vzdělanosti, který přivádí většinu populace k atraktivnějším a lépe odměňovaným pracovním příležitostem v různých odvětvích sektoru služeb. Určujícím procesem je v tomto případě proces globalizace, který nebyl žádnou konkrétní zemí (a tím méně městem) iniciován. V souvislosti s deindustrializací globalizace znamená, že těžba a průmysl jsou přesunovány z důvodů ziskových do zemí s lacinější pracovní silou (2).

Tato ztráta pracovních příležitostí v sekundárním sektoru může, ale nemusí být kompenzována na úrovni celých zemí, ale i konkrétních měst modernizací zbylého průmyslu či rozvojem nových služeb. V tomto bodě lze tedy provést druhý krok naší typologie a rozlišit vynucenou deindustrializaci **aktivní** a **pasivní** (3).

Pasivní případ vynucené deindustrializace ve svém čistém typu znamená, že země či město se nechaly změnami, jež přicházejí zvenčí, zcela zaskočit. Starý průmysl buďto přetrvává, anebo dochází k jeho úbytku bez nahrazování modernější výrobou. Služby nejsou nijak inovovány, zůstávají pouze tím, co zbývá, když průmysl zastarává a odchází. Nestávají se motorem nové ekonomiky, nýbrž živořícím pozůstatkem staré. Ti, kdo služby vykonávají, spadají podmínkami své práce i výší odměny do kategorie „proletariátu služeb“ (4).

V rovině sociální struktury dochází dále k prudkému nárůstu míry nezaměstnanosti, k nárůstu neplnohodnotných pracovních kontraktů, k rozvoji „pracující chudoby“ a k výraznému rozvoji sociální nerovnosti, která je ze strany privilegovaných jen v malé míře podložena stupněm vzdělání, mírou kvalifikovanosti a podaným výkonem. Šíří se nejrůznější formy takzvaných nových sociálních rizik a výrazně narůstá diskvalifikující chudoba (Serge Paugam).

Výsledkem je téměř všeobecný sociální propad, který nejsou schopny mírnit zoufale přetížené systémy sociálního zabezpečení. Ty selhávají a ponechávají rostoucí počet klientů v lepším případě jen se zcela elementární sociální ochranou. Hrozí deklasování celých vrstev, narůstá migrace těch, kdo se snaží před znevýhodněním uniknout do méně ohrožených regionů či zemí.

V prostoru měst dochází velkoplošně k úpadku veřejných prostranství, která se mění v nebezpečná místa. Ti, kdo se nemohou vystěhovat, omezují své kontakty s okolím na nejnutnější minimum. V extrémních případech se rozvíjí některé prvky skupinového deklasování známé z amerických ghett, i když zpravidla nedosahují její intenzity (Wacquant 1999, 2007).

Spíše než výrazná socioprostorová segregace nastupuje proces velkoplošného postupného chátrání, jehož obětí jsou – snad jen s výjimkou nepatrného počtu úspěšných – příslušníci všech sociálních vrstev. Nezaměstnaní i pracující chudí mají potíže s hrazením nákladů na bydlení, výstavba nových sociálních bytů buď ustává, anebo je cenově

nedostupná. Stávající bytový fond chátrá, je omezována občanská vybavenost.

Výrazně odlišně funguje poslední typ – aktivní odpověď na vynucenou deindustrializaci. V tomto případě jde o to, že celé země, regiony, či města se snaží na tlaky globalizace, jimž se nemohou nijak vyhnout, reagovat řadou svých vlastních opatření s cílem adaptovat se na ně tak, aby využily nových příležitostí a minimalizovaly hrozící rizika.

Také v tomto případě dochází ke zrušení či přemístění velké části klasického průmyslu. Tento úbytek je však kompenzován rozvojem modernizovaných výrob a modernizací sektoru služeb, v němž ovšem přetrvává část služeb klasických (5).

Dochází k sociální polarizaci a ke vzniku duálního města. Na jednom pólu figurují ti, kdo přešli do modernizované produkce služeb (zejména finančnictví a informatiky), na pólu opačném pracovníci starého průmyslu a části starých (část veřejného sektoru) i nových (zejména osobních) služeb. Spolu s nimi nezaměstnaní, pracující chudí a neúplné domácnosti.

Selektivně dochází k úpadku veřejných prostranství ve znevýhodněných čtvrtích. Probíhá výrazná socioprostorová segregace, tak jak je popsána v pracích Jacquese Donzelota (2009). Město se postupně stále více rozpadá do tří typických částí: na straně jedné chátrající velká sídliště se sociálními byty, na straně druhé předměstí tvořená vilkami těch, komu se daří udržet ve středních vrstvách, a konečně renovovaná historická centra, obydlená těmi nejbohatšími.

To, ke kterému ze tří načrtnutých scénářů se reálný vývoj nejvíce přiblíží, záleží na mnoha faktorech. Zmíníme se velmi stručně pouze o dvou z nich, které v našich podmínkách mohou hrát roli zvlášť důležitou. Jedná se jednak o roli sociálního státu, jednak o místo, jaké v postindustriální společnosti zaujmou střední vrstvy.

Sociální stát může sehrát klíčovou roli v průběhu restrukturalizace, a to jak ve vztahu k trhu práce (aktivní politika zaměstnanosti), tak ve vztahu k rodinám (zejména podpora neúplných rodin a domácností seniorů, jež jsou nejvíce ohroženy sociálními riziky) a pochopitelně v oblasti bytové politiky (např. podpora sociálního bydlení).

Postavení středních vrstev bude mít klíčovou roli z hlediska sociální a politické stability společnosti na přechodu. Ve scénáři chtěné deindustrializace, tak jak ho načrtli Touraine a Bell, je postindustriální společnost v zásadě společností jediné mohutné střední vrstvy. Postavení v ní je dáno podle přínosu každého k rozvoji a uplatnění vědění. V těchto silně idealizovaných projektech není místo pro příjmovou a majetkovou elitu a už vůbec ne pro bídu a chudobu.

Přímým opakem tohoto obrazu je scénář vynucené pasivní deindustrializace. Společnost jako celek chudne s výjimkou početně výrazně omezené, úzké vrstvy mocenské a majetkové elity. Střední vrstvy které jsou plodem fungující

společnosti zaměstnání, v tomto scénáři klesají a mísí se s ostatními deklasovanými.

A konečně třetí scénář, scénář aktivní odpovědi na vynucenou deindustrializaci, předpokládá, že střední vrstvy patrně poněkud zeštíhlí, neboť od nich odpadnou dělníci z nemodernizovaného průmyslu a ti, kdo budou působit v nízce odměňovaných a málo kvalifikovaných službách. Jejich jádro, posílené o zaměstnance modernizovaných výrob a nadprůměrně odměňované části nových služeb, bude však dostatečně silné, aby udržovalo spojitost mezi nepočetnou majetkovou a příjmovou elitou a relativně omezeným počtem lidí, kteří se z důvodů nejrůznějších ocitnou na hranici bídy, či mohou přechodně klesnout i pod ni (6).

Poznámky:

(1) Jednotlivé typy, které zde črtáme, jsou pochopitelně míněny jako typy ideální. V realitě se mohou různými způsoby kombinovat, v různém poměru se mohou smíchávat i v rovině regionální a mohou koexistovat dokonce i v rámci téhož velkého města či aglomerace.

(2) Pro země nejbohatší to znamená výrazný úbytek pracovních příležitostí v průmyslu, pro země méně bohaté, ke kterým patří i Česká republika, to může znamenat nevratnou ztrátu některých odvětví, zároveň však také příchod jiných průmyslových výrob ze zemí s dražší pracovní silou, vyššími daněmi apod.

(3) Případ aktivní adaptace na vynucené tlaky se kryje s typem rekonstruovaných měst Lashe a Urryho, případ pasivní deindustrializace s jejich typem města deindustrializovaného.

(4) Pro potřeby empirického výzkumu (a to nejen z hlediska struktury trhy práce) je nezbytné nalézt kritérium, podle něhož bude možné kategorizovat jak průmysl, tak také služby na staré a nové. Kromě úrovně používané technologie a stupně využití nových informačních technik, přitom bude nutno zohlednit organizační formu uspořádání daného segmentu výroby či služeb.

(5) Opět narážíme na problém nalezení indikátorů pro určení stupně rozvoje či modernizace služeb. Je možno vyjít například z následující typologie služeb, je však nutno vyřešit problém, zda řez mezi starými a novými službami je lépe vést mezi jednotlivými kategoriemi, anebo probíhá v rámci každé z nich.

- *Peněžní služby (banky, finance, pojišťovny),*
- *Služby informační (programování, telefony a mobily, média),*
- *Služby veřejného sektoru (zdravotnictví, školství, knihovny, kultura, státní a městské úřady, pošty),*
- *Služby paraprůmyslové (velkoobchod, sklady, doprava, opravárenství),*
- *Služby osobní (obchody, restaurace, taxi, cestovní kanceláře).*

(6) Podrobně o sociální struktuře postmoderní společnosti pojednává práce J. Kellera: Tři sociální světy. (2010).

Literatura

Alliot-Marie, M. 1996. La grande peur des classes moyennes. Paris: La Table Ronde.

Bell, D.: The Coming of Post-Industrial Society. New York: Basic Books 1973.

Castells, M. 1989. The Informational City. Oxford. Blackwell Publishers.

Collins, R. 1979. The Credential Society. An Historical Sociology of Education and Stratification. New York: Academic Press.

Esping-Andersen, G. (ed.) 1993. Changing classes: Social Stratification in Postindustrial Europe and North America. London: Sage.

Esping-Andersen, G. 1999. Social Foundations of Postindustrial Economies. Oxford: Oxford University Press.

Filoche, G. 2008. Salariés, si vous saviez. Paris: La Découverte.

Hamnett, Ch. 1998. Social Polarisation, Economic Restructuring and Welfare State Regimes. In: Musterd, S., Ostendorf, W.: Urban Segregation and the Welfare State. Inequality and Exclusion in Western Cities. London and New York: Routlege.

Hamnett, Ch. 2001. Social Segregation and Social Polarization. In: Handbook of Urban Studies. Edited by Ronan Paddison. London: Sage Publications.

Husson, M. (ed.) 2006. Travail flexible, salariés jetables. Paris: La Découverte.

Chauvel, L. 2002a. Pouvons-nous (de nouveau) parler des classes sociales? In: Lojkine J.(ed.): Les sociologie critiques du capitalisme. Paris: PUF.

Chauvel, L. 2002b. Le destin des générations. Structure sociale et cohortes en France au XXe siècle. Paris: P.U.F.

Chauvel, L. 2001. Le retour des classes sociales? In: Revue de l´ORCE 79, Octobre 2001, str. 315-359.

Chauvel, L. 2006. Les classes moyennes à la dérive. Paris. Seuil.

Keller, J. Tři sociální světy. Praha: SLON 2010

Keller, J. Tvrdý, L. 2008. Vzdělanostní společnost? Chrám, výtah a pojšťovna. Praha: SLON.

Lash, S., Urry, J. 1994. Economies of Signs and Space. London: Sage Publications.

Lipietz, A. 1998. La société en sablier. Paris: La Découverte.

Lojkine, J. 2005. L´aideu à la classe moyenne. Paris: La Dispute.

Mackert, J. (Hrsg.) 2004. Die Theorie sozialer Schliessung. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.

Marcuse, P. 1993. What´s New About Divided Cities? In: International Journal of Urban and Regional Research. 1993, 17(3), str. 355- 365.

Marcuse, P. 1997. The enclave, the citadel, and the ghetto. In: Urban Affairs Review 33(2), str. 228-264.

Mollenkopf, J.H., Castells, M. 1991. Dual City. Restructuring New York. New York: Russell Sage Foundation.

Murphy, R. 1988. Social Closure. The Theory of Monopolization and Exclusion. Oxford: Clarendon Press.

Pakulski, J., Waters, M. 1996. The Death of Classe. London: Sage Publications.

Parkin, F.(ed.) 1974. The Social Analysis of Class Structure. London: Tavistock.

Paugam, S. 2005. Les formes élémentaires de la pauvreté. Paris: P.U.F.

Sassen, S. [1991] 2001. The Global City. Princeton: Princeton University Press.

Rothkopf, D. [2008] 2009. La Caste. Paris: Éditions Robert Lafont.

Touraine, A.: La société post-industrielle. Paris: Éditions Denoel 1969.

Wacquant, L. 1999. Les prisons de la misère. Paris: Raison d´Agir.

Wacquant, L. [2005] 2007. Parias urbains. Ghetto, banlieus, État. Paris : La découverte.

Ostrava a Ostravsko v územně správní struktuře státu

Jiří Kovář

http://www.arcgisonline.com
Copyright (c) 2009 DeLorme, modified by Igor Ivan, Institute of Geoinformatics, Technical University of Ostrava

Poloha Ostravy

Z fyzickogeografického hlediska je poloha (přesněji: mikropoloha) Ostravy poměrně obvyklá. Město se nachází v pánevním území na soutoku několika řek (Odry, Ostravice, Opavy a Lučiny, min. nadm. výška 200 m v Antošovicích) a okraji svého správního obvodu na východě a západě zasahuje do mírně vyšších nadmořských výšek (nad 300 m). Tato poloha přináší pro centrální část města zvýšené nebezpečí záplav, jimiž lze čelit jen vodohospodářskými opatřeními na horních tocích zmíněných řek. Podle zkušenosti z povodně v roce 1995 lze usuzovat, že taková opatření stále nejsou dostatečná.

Obdobnou „mikropolohu" má většina našich velkých měst Prahou počínaje (Plzeň, České Budějovice, Hradec Králové, Pardubice,

Olomouc, Brno, Opava, Karlovy Vary), ať již důvody jejich založení a faktory jejich následného rozvoje byly jakékoliv. Z urbanistického hlediska je zajímavé, že v Ostravě více než v jiných velkých městech se řeky (jejich břehy, nábřeží…) nestaly prvkem, který by území města spojoval; naopak v Ostravě více než jinde řeky město vnitřně výrazně rozdělují. Do jisté míry to lze připsat na vrub „kobercového“ způsobu urbanizace Ostravska v době průmyslové revoluce, kdy souběžně (a do značné míry vzájemně nezávisle) populačně rostla vedle sebe jednotlivá sídla na bázi „vlastní“ průmyslové základny, na druhé straně asi i politicko-správnímu vývoji této části státu (viz dále).

Poloha města v povodí řeky Odry je v rámci Moravy výjimečná, naopak pro Slezsko typická (část řek na Jesenicku se ale vlévá do Odry až na polském území; vodohospodářsky jednotný celek tedy tvoří s Ostravou jen dnešní okresy Karviná, Frýdek-Místek, Nový Jičín (bez jihozápadního okraje), Opava a Bruntál (bez Osoblažska). Předěly vůči ostatním částem ČR tvoří jednak Moravskoslezské Beskydy (na jihu) a Oderské vrchy, Nízký a Hrubý Jeseník (na západě). Přirozený průchod do povodí Moravy/Dunaje tvoří Moravská brána. Vůči povodí (horní) Visly jsou dělítkem Slezské Beskydy. Území, patřící do povodí (horní) Odry je v ČR mnohem menší, než povodí Moravy, nemluvě o povodí Labe/Vltavy (a v hrubých rysech se kryje s vymezením dnešního Moravskoslezského kraje).

Správní obvod města dnes zaujímá plochu 214,2 km2. Ve struktuře využití ploch tvoří více než 1/3 tzv. ostatní plochy (vč. neplodných, mj. hald a odvalů), což vynikne např. ve srovnání s Brnem.

Z geologického hlediska leží Ostrava na styku dvou odlišných soustav – staršího tzv. českého masivu, na který je z jihovýchodu „nasunuta“ mladší karpatská soustava. Na území města (v tzv. říční nivě) je tento styk překryt mladšími (čtvrtohorními) naplaveninami. Výskyt uhlí je vázán na prvohorní podloží karpatské soustavy, tedy na území ležící od města na východ, jihovýchod a jih.

Tabulka 1 – Struktura ploch v Ostravě a Brně

	absolutní v ha		v %	
	Ostrava	**Brno**	**Ostrava**	**Brno**
celková výměra plochy	**21 421**	**23 019**	**100**	**100**
orná půda	5 239	5 259	24	23
Vinice		182		1
Zahrady	1 751	2 072	8	8
ovocné sady	55	223	1	1
trvalé trávní porosty	1 389	312	6	1
zem. půda celkem	8 435	7 885	39	34
lesní půda	2 442	6 368	12	28
vodní plochy	958	446	4	2
zastavěné plochy	2 016	2 106	10	9
ostatní plochy	7 571	6 214	35	27

Zdroj: městská a obecní statistika ČSÚ (www.czso.cz).

Uhelné sloje založily prvotní rozmach města a těžba uhlí byla primárním faktorem vzniku specifického, pyrometalurgického komplexu s návaznou tzv. těžkou chemií (koksochemií). Podstatná část uhlí, ležícího pod povrchem centrální a východní části města je již dnes vytěžena a další těžba by dnes nebyla z technicko-ekonomických důvodů rentabilní.

Uhelné sloje jsou provázeny vydatnými zdroji třetihorních (původně mořských) jodobromových vod, tzv. solanek, jimž se dříve nevěnovala žádná pozornost a byly (naředěné) vypouštěny do vodotečí. Teprve v 80. letech minulého století se začal realizovat projekt lázeňského (léčebného) využití těchto vod. Z účelových vrtů (zhruba 400 m hlubokých) v jižní části města (Stará Bělá) jsou vody svedeny do léčebného komplexu vybudovaného mimo dosah bezprostředního vlivu průmyslu zhruba 10 km jihozápadně od města v lokalitě zvané Hýlov (patří do katastru Klimkovic). Tento komplex je dnes provozován pod názvem Sanatoria Klimkovice a léčí se v něm koupelemi choroby kloubní, svalové a nervové.

Využití jiných surovin (těžba kamene a cihlářských hlín) mělo jen lokální a dočasný význam.

Druhým výrazným faktorem, který se „podepsal" na současném stavu města je naprosto specifický (mezi velkými městy ČR), ojedinělý souběh politickosprávních bariér, které dnešní město muselo ve svém vývoji překonávat (a které dodnes z valné části nepřekonalo). Dnešním územím města procházela (od roku 1742 až do roku 1920, po řekách Odře a Opavě) státní hranice (rakousko-

pruská, resp. německá). V letech 1938-1945 pak státní hranice (s Německem a s Polskem, později mezi Protektorátem a Říší) obklopovala město ze tří stran (s výjimkou jihu). Současná státní hranice je od (severního) okraje města (Antošovic) vzdálena jen asi 1 km, od centra města asi 15 km (viz dále).

Ještě výrazněji zasáhla do minulého vývoje města zemská hranice (slezsko-moravská), jdoucí právě po řekách (Ostravici a Odře). Ta byla zrušena v roce 1928, reálně však byla překonána (částečně, prvním krokem) až v mimořádných poměrech válečných v roce 1941, přičleněním soudního okresu slezskoostravského k Moravské Ostravě. V praxi vnitřního správního členění města se však tyto hranice, totožné s říčními toky, uplatňují do značné míry dodnes.

Území dnešní Ostravy tedy pochází (z hlediska politickosprávního) ze 4 relativně specifických územních celků – střed města je výběžkem Moravy (mezi řekami Odrou a Ostravicí), východní část města je historickou součástí Těšínského knížectví, západní část zase součástí Opavského Slezska (obě části Slezska byly od sebe odděleny od roku 1742 právě výběžkem Moravy), severní část patří do Hlučínska – někdejšího okraje Pruského Slezska (to bylo připojeno k Československu až v roce 1920 a v letech 1938-1945 bylo opět přímou součástí tzv. Altreichu, tedy nepatřilo do Sudet). Součástí sudetské župy (1938-1945) byl celý západní sektor města (mezi řekami Opavou a Odrou).

Historické hranice měly vliv na to, že řeky v Ostravě tvoří vážnou překážku dopravě – přes Odru, která teče správním územím města v úseku dlouhém 24 km, jsou jen 4 silniční mosty, přes Ostravici (téměř 15 km) jen 6, přes řeku Opavu (4 km) ani jeden, přes Lučinu (necelých 8 km) 5. Severní okraj města (obvody Hošťákovice, Lhotka, příp. Petřkovice jsou od ostatního města (centra i obvodu Poruba) odděleny řekami Opavou a Odrou tak že na linii dlouhé 12,8 km není žádný silniční most.

Pro srovnání v Olomouci jen přes řeku Moravu je na úseku dlouhém 6,5 km 5 silničních mostů, obdobně v Opavě, na řece (Opavě), tekoucí přes město jsou v úseku 3,9 km dlouhém 4 silniční mosty. V Brně na 10,8 km dlouhém toku řeky Svratky je 8 silničních mostů, na 8,8 km dlouhém toku Svitavy 7 mostů.

Pánevní polohu dnešní Ostravy zhodnotila až železnice v polovině 19. století: tehdejší lokomotivy jen s obtížemi zvládaly větší stoupání a proto byly tratě vedeny důsledně údolími řek. Dříve postavené, hlavní císařské silnice vedly mimo dnešní Ostravsko – z Olomouce na Opavu a z Nového Jičína na Místek/Frýdek a Těšín. Územím Ostravy procházela jen spojnice Opavy a Těšína přes Hlučín, Petřkovice, Přívoz, Moravskou a Slezskou Ostravu. Ta musela být po roce 1742 (ztráta podstatné části rakouského Slezska ve prospěch Pruska) nahrazena novou trasou přes Svinov a Mariánské Hory. Teprve výstavba dálnice (D47) napravuje tento elementární infrastrukturální nedostatek.

Z hlediska makropolohy Ostravě k přirozenému (koncentrickému) vývoji jeho zázemí chybí kvůli státní hranici zhruba 40 %. I když se v poslední době daří vliv státní hranice obecně zeslabovat, přece jen i pro vzdálenější budoucnost (společné Euro pro ČR i Polsko), zde určitá (např. jazyková) bariéra zůstane. Navíc v „otevřeném“ hraničním prostoru bude Ostrava (opět jako jediné velké město v ČR), vystavena silné konkurenci zhruba 60 km vzdálené hornoslezské aglomeraci s cca 3 mil. obyvatel (a v budoucnu zřejmě i tomu adekvátní vybaveností).

Vzhledem k území státu má tedy Ostrava - ve srovnání s Prahou a Brnem - velmi nevýhodnou polohu, která jí v podstatě zabraňuje aspirovat na významnější celostátní funkce. I když se stát, resp. dnes i kraj, snaží pro překonání periferní polohy města něco udělat (viz pendolino), Ostrava v pohledu z Prahy leží daleko „za“ Brnem (zejména po dálnici: Praha-Brno 200 km, Brno-Ostrava dalších 160 km, po železnici Praha-Brno 250 km, Praha-Ostrava přes Olomouc 350 km) a navíc ve směru (na jižní Polsko, resp. severní Slovensko), jenž z hlediska státních zájmů není významný.

Vztah Praha – Ostrava je rozhodně ze všech hledisek mnohem volnější než vztah Praha – Brno. A jestliže i v případě Brna se projevují v důsledku oslabení významu státních hranic jisté tendence zeslabování vlivu Prahy (posilováním vlivu Vídně), pak i u Ostravy (a možná s mnohem větší jistotou) lze v dlouhodobější perspektivě očekávat posilování vazby na silnějšího a bližšího souseda – katowickou aglomeraci. Porovnáme-li vztahy Brno – Vídeň (B-W) a Ostrava – Katowice (O-K) můžeme konstatovat:

- vztah B-W je historicky podložen, vztah O-K historické opodstatnění nemá,
- vzdálenost B-W je větší (130 km) než O-K (60 km), přitom dopravně technické podmínky budou v perspektivě srovnatelné (železnice i dálnice),
- jazyková bariéra mezi O-K bude vždy nesporně méně významná než u B-W,
- demografický potenciál katowické aglomerace je větší (cca 3 mil. obyvatel) než Vídně (1,6 mil.) a tyto proporce jsou dlouhodobě stabilní.

Geografická otevřenost Brna (na jih) a Ostravy (na sever) může tedy už v blízké budoucnosti sehrát významnější roli než dosud v postavení (prostorové orientaci) obou měst, přičemž u Ostravy je tato tendenci pravděpodobnější. Vedle faktorů mezinárodně politických (společná měna, tendence ke sbližování a vyrovnávání ekonomik i sociálních charakteristik), v tom budou hrát nesporně roli i faktory vnitrostátní, především regionální a dopravní politika státu.

Vznik Ostravska

Územní celky jsou pojmenovávány různým způsobem. Velká část z nich má vlastní jména (Morava, Slezsko, Jeseníky, Beskydy, Haná, Valašsko), jiná nosí jména odvozená

(Českomoravská vrchovina, Lužické hory, Poodří, Křivoklátsko, Hornomoravský úval, Moravská brána atd.). Do této druhé skupiny patří i jména celků odvozená ze jmen místních.

Fakt, že podle nějakého místa (zde Ostrava) je pojmenováno určité širší území (Ostravsko) je sám o sobě důkazem významnosti tohoto místa. Tato dvojice místních jmen vyjadřuje v moderní společnosti vzájemné, oboustranně životně důležité vazby, jimiž jsou dané místo (obvykle město) a jeho zázemí provázány. Zázemí je pak definováno jednak jako spádové území daného města, tedy území, jehož obyvatelé využívají funkcí města (pracovní a obslužné), tedy do daného města spádují za prací, vzděláním, kulturou, zábavou a dalšími funkcemi, jednak zájmové území, ve kterém si dané město realizuje ty potřeby, jež se mu „nevejdou“ do jeho správního obvodu. Zájmové a spádové území nemusí být zcela totožné a zázemí největších měst může v sobě zahrnovat příp. i celá zázemí menších okolních měst.

Toto platí pro všechna větší města. Výrazy jako Ostravsko, Opavsko či Krnovsko (atd.) jsou obecně přijímány (mj. i pro bližší orientaci při událostech v místech, která jsou veřejnosti povětšinou neznámá). Toto u nás neplatí jen pro Prahu – žádné „Pražsko“ nemáme. Je to zřejmě proto, že jako hlavní a největší město svým vlivem polarizuje území celého státu.

Jednou z obslužných funkcí (velkých) měst, je i funkce správní. Nespočívá jen v tom, že obyvatelé zázemí jezdí do daného města vyřizovat si své úřední záležitosti. Správní centrum je místem rozhodování a to i o věcech, týkajících se zázemí (především, pokud je správním celkem se sídlem v daném městě). To mj. znamená, že se zde obvykle scházejí k rozhodování regionální elity a že se zde koncentrují různé (dostředivé i odstředivé) finanční toky. Spád obyvatelstva ze zázemí podporuje i dopravní funkci města. Jinak řečeno, i při cestách do jiných, vzdálenějších míst využívají jeho dopravní infrastrukturu.

Aby se nějaké lidské sídlo stalo významným, potřebuje několik atributů. Prvním je jeho poloha. Ta má zase celou řadu stránek. Velká města často leží v pánevních polohách, tedy na soutoku více řek, jejichž údolí jsou vhodnými trasami pro pozemní dopravu. To je případ Ostravy, ale i Opavy, Frýdku-Místku ap. Nemusí tomu tak ale být vždycky. Rozhodujícím faktorem pro lokalizaci Havířova byla tzv. bludovická vymýtina, tedy místo, pod nímž určitě není uhlí. Poloha Ostravy - ve srovnání s historickými centry Opavou, Těšínem - se časem ukázala jako nejvýhodnější, zejména s ohledem na budování železnic v 19. a 20. století. (Budování dálnice do Ostravy dnes naopak souvisí spíše s jejím současným významem, i když zpětně významně posiluje její dopravní funkci).

Jinou stránkou je poloha uvnitř státu. Ta je pro celé Ostravsko dlouhodobě nepříznivá s ohledem na blízkost státní hranice. Ale opět – mnohem méně příznivá je pro Karvinou, Krnov nebo Český Těšín (těm „chybí“ celá polovina

jejich ideálního zázemí), resp. pro Opavu (po začlenění Hlučínska do našeho státu jí „chybí“ jen čtvrtina ideálního zázemí), podobně Třinec. Ostrava, alespoň relativně, v rámci regionu, má „své“ zázemí nejucelenější, i když také limitované blízkostí státní hranice.

Druhým atributem významnosti města je jeho ekonomická základna. I když dnes zásada, že lidé žijí tam, kde mají možnost obživy, neplatí v měřítku lokálním, ale spíše jen v rámci regionů, pro přírůstky obyvatel v jednotlivých místech v průběhu 19. a 20. století byla rozhodující. Industrializací, která byla hlavním ekonomickým fenoménem tohoto období, prošla téměř všechna historická města (a která málo či vůbec, propadla se ve svém významu – viz např. Brušperk či Klimkovice). Zároveň ale byla industrializována celá řada vesnic, jejichž velikostní a významový růst zastínil tradiční centra. Neplatí to jen pro Kopřivnici či Třinec, ale především pro celé území ostravsko-karvinského revíru. Obrovskou nevýhodou industrializace na bázi hornictví byl ale plošný („kobercový“) způsob urbanizace, v dobovém kontextu logicky bezprostředně závislý na rozložení ložisek uhlí, který vedl k atypickému urbanistickému uspořádání dnešního jádra kraje, s nímž jsme se dosud nedokázali adekvátně vyrovnat. Právě souběžný růst celé řady sídel v pásmu od Svinova po (tehdejší) Fryštát výrazně oslaboval rodící se centrální postavení Ostravy.

Příliv obyvatel do Ostravy (ale i jiných industrializovaných míst) zpočátku nevedl k rozvoji dalších (tedy obslužných) funkcí těchto sídel (nepočítáme-li hospody). Průmyslová sídla, počtem obyvatel často přesahující tradiční střediska, výrazně zaostávala ve své vybavenosti a jen velmi pomalu se jim parametricky přibližovala (viz např. do nedávné minulosti nedostatečná základna středního školství v Třinci). Souviselo to mj. se závislostí veřejného sektoru na veřejné správě. Nedostatečné obslužné funkce „nových“ průmyslových míst v řadě případů vedly k tomu, že si je průmyslové podniky musely zajišťovat samy. To jsou specifika nejen Ostravska (Vítkovické horní a hutní těžířstvo aj., hlavně důlní podniky), ale i např. Zlína (Baťovy závody). A právě veřejná správa – dalo by se říci „tradičně“ – reagovala na výrazné změny v území jako poslední, velmi liknavě, jakoby neochotně.

Postavení Ostravy v posledních 200 letech

V polovině 19. století ještě žádné Ostravsko neexistovalo. Zdejší území bylo politicky rozděleno mezi obnovenou zemi slezskou a Moravu a tradiční zemská hranice, jdoucí po řekách Ostravici a Odře, dělila toto teritorium do tří, resp. čtyř částí – vzájemně nespojených celků opavského a těšínského Slezska a cípu Moravy vyplněného na severu Moravskou Ostravou a dále Přívozem, Mariánskými Horami (tehdy Čertovou Lhotkou, resp. Lhotkou) a Novou Vsí, což byly až do roku 1848 poddanské vesnice Moravské Ostravy.

Čtvrtou část tvořilo Hlučínsko (tehdy součást Ratibořska, resp. šířeji Pruska, později Německa), takže přímo územím dnešní Ostravy procházela – po řekách Opavě a Odře - státní hranice.

Staronová zemská hranice na téměř 100 let rozdělila to, co mělo být osudově spojené a působila nesmírné komplikace v dalším vývoji. A to nejen v samotné Ostravě, ale i v rodícím se dvojměstí Frýdku a Místku, v „pohraničním“ Frýdlantu n. O., na horním toku Ostravice, ale i ve Studénce (s moravskými Butovicemi) atd. Alespoň částečně se dařilo začleňovat do slezské zemské správy moravské enklávy, které svým počtem a rozložením administrativní samostatnost (rakouského) Slezska výrazně zpochybňovaly.

Největšími městy a přirozenými správními centry byly tehdy Opava (statutární město, zemské hlavní město, centrum opavské části Slezska a rozsáhlého politického okresu), Těšín a na Moravě Nový Jičín (obě města mj. jako sídla krajských soudů a také rozsáhlých politických okresů). Vedlejšími centry byly Místek (pro moravský výběžek), Frýdek a (posléze) Fryštát (poté, co se Frýdek stal statutárním městem, přestal být centrem politického okresu a celá pravobřežní část údolí Ostravice připadla do politického okresu Těšín!). Síť správních středisek doplňovala sídla okresních soudů – Moravská Ostrava, Klimkovice a Bohumín. Do soudního okresu Moravská Ostrava bylo začleněno 15 obcí, v tom 1 městys (Paskov) a 18 vesnic. Soudní okres měl dohromady zhruba 111 km2 a asi 11 tis. obyvatel, ale již v roce 1869 přes 20 tis. Zároveň ale rodící se průmyslová základna užšího Ostravska a přivedení železnice do regionu předznamenávaly budoucí převratné, urbanistické změny v tomto prostoru.

Během půlstoletí se situace v území od Opavy po Těšín změnila zcela zásadně. Z historických měst výrazně rostla jen Moravská Ostrava, resp. Bohumín (přesněji jeho „předměstí“ ležící na dráze). Zato celá řada dřívějších poddanských vsí vyrostla (zejména počtem obyvatel, méně již svým vzhledem a funkcemi) do parametrů městeček a měst; zároveň však řada z nich svým stavebním vývojem postupně splývala se sousedními a vytvářela aglomerace. Západní okraj rodícího se Ostravska tvořilo svinovské nádraží a k němu přiléhající průmyslové objekty. Stavbou lokálních tratí a vleček - 1855 do Opavy, 1911 do Klimkovic, 1925 do Kyjovic, mezitím do Vítkovic (1886, od 1889 i pro přepravu osob), od 1907 místních drah (tramvají) do Mariánských Hor, Mor Ostravy a Vítkovic – z něho postupně vznikl významný dopravní uzel. Od něho se východním směrem táhl pás průmyslových sídel - Mar. Hory, Vítkovice, Mor. Ostrava, Přívoz, Slezská Ostrava, Hrušov, Michálkovice, Radvanice, Petřvald, Orlová, Doubrava, Karviná… - propojený sítí báňských drah. Na východě tato aglomerace přirostla k Fryštátu. Relativně samostatně se rozvíjel uzel bohumínský a na jihovýchodě Třinec. Na

průmysl v Přívoze navazoval výběžek uhelné pánve do Petřkovic, tehdy v Německu.

Komplikovaná politická (národnostní i sociální) situace vedla ale veřejnou správu jen k dílčím krokům, jako reakci na tyto převratné změny. Státní i zemská hranice byly pevně fixovány a neumožňovaly výraznější inovace územně správního uspořádání, tak aby lépe odpovídalo novým podmínkám. Jedinými výraznějšími efekty bylo vytvoření samostatného politického okresu moravskoostravského (1900, totožného se soudním okresem), resp. i soudního okresu slezskoostravského (1904). Na lokální úrovni byly velké „vesnice“ povyšovány na městyse, příp. rovnou na města (Přívoz, Vítkovice, Mariánské Hory), ale jinak nadále zcela samostatně řešily své rozvojové problémy. Na přelomu 19. a 20. století mělo širší Ostravsko již téměř 300 tis. obyvatel, z toho vlastní politický okres Moravská Ostrava 87 tisíc. Sama Mor. Ostrava dosáhla 30 tis. obyvatel, kdežto Opava 26 tis. a Těšín 18 tis.

Jediným hmatatelným důkazem o tom, že veřejná správa vzala vznik Ostravska, jako celku přesahujícího zemské a okresní hranice, na vědomí, bylo vytvoření společného policejního komisařství v Moravské Ostravě pro 11 moravských a 23 slezských obcí.

Vznik Československa a navazující korekce hranic nového státu, nejvýraznější právě na Ostravsku (Hlučínsko, Těšínsko), přinesly pro správu regionu jeden nový rys, a to dlouhodobé vyřazení Těšína z jeho pozice přirozeného vyššího regionálního centra.

Na teď již nespornou existenci sídelního a ekonomického celku Ostravska reagovala veřejná správa pouze nuceným sloučením („shora“ – nařízením vlády na základě zmocnění ze zákona) 6 obcí s Moravskou Ostravou do tzv. „velké“ Ostravy. Šlo o nejvíce urbanizovanou část moravského výběžku (4 města – Mor. Ostravu, Vítkovice, Přívoz, Mar. Hory a 3 „vesnice“, z nichž Zábřeh nad Odrou měl přes 10 tis. obyvatel), nicméně východní část aglomerace zůstala v důsledku existence zemské hranice oddělena a administrativně rozdělena. Stejně tak zůstal mimo správní obvod Moravské Ostravy i Svinov a podobně i Petřkovice (i po připojení Hlučínska k ČSR v roce 1920), ačkoliv obě místa funkčně s revírem souvisela.

Nerealizovaný (tentokrát ale z celospolečenských důvodů), zůstal projekt (zákon) z roku 1920 na župní zřízení, v tom i vytvoření župy moravskoostravské (č. XIV). I když teritorium státu bylo v té době již strukturováno tak, že by správu na (nějaké) oblastní (nižší než zemské a vyšší než okresní) úrovni velmi potřebovalo, na příštích 20-25 let bylo uskutečnění takových projektů nereálné, ačkoliv v odborných kruzích o existenci Ostravska jako velkého územního celku nebylo pochyb.

Vymezení župy XIV však s reálným Ostravskem příliš nekorespondovalo. Přestože se s existencí Slezska jako správní země

nepočítalo, Těšínské Slezsko, na které si ČSR dělala nárok, mělo podle tohoto zákona s ohledem na nejasnou situaci ve věci československo-polských hranic vytvořit samostatnou župu (č. XXI) se sídlem v Těšíně (později v Českém Těšíně). Na druhé straně župa XIV měla zahrnovat 12 soudních okresů Slezska a 10 z Moravy - celé politické okresy (dále PO) Bílovec, Hlučín, Opava, Mor. Ostrava, Místek, Nový Jičín, Valašské Meziříčí a Vsetín a statutární město Opavu, dále soudní okresy Cukmantl (= Zlaté Hory, z PO Frývaldov), Horní Benešov a Vrbno (z PO Bruntál), Albrechtice (=Město A.), Krnov a Osoblaha. Soudní okres Jindřichov (z PO Krnov, snad proto, že původně tvořil jednu z tzv. moravských enkláv ve Slezsku) byl neorganicky zařazen do župy olomoucké a měl tak tvořit v území župy XIV enklávu.

Ale i tak to bylo jasné přiznání postavení Ostravy (tehdy ještě stále Moravské Ostravy) jako regionálního centra. Reálně se ale Mor. Ostrava v té době etablovala jako sídlo krajského soudu (KS) namísto Těšína. Zde naopak proti předešlému tvořilo správní obvod nového KS Těšínsko a z Moravy jen soudní okresy Mor. Ostrava a Místek (nikoliv Frenštát p. R., ten zůstal v obvodu KS Nový Jičín). Ze správního hlediska tedy v hierarchii funkcí Mor. Ostrava předstihla Těšín (resp. Český Těšín), vyrovnala postavení s Novým Jičínem. Na tomto stavu nic nezměnilo ani (tentokrát již definitivní) zrušení Slezska jako správního celku (1928). Jen správní pozice Mor. Ostravy a Opavy se v podstatě formálně vyrovnaly, Opava však stále byla nejen přirozeným, ale i správním centrem pro široké zázemí (vč. soudních okresů Vítkov a Odry, což silně kontrastovalo s nepatrným administrativním (ale rozsáhlým faktickým) zázemím Mor. Ostravy. „Velká“ Mor. Ostrava dosáhla v roce 1930 počtu 125 tis. obyvatel, Opava 36 tis. a Nový Jičín zhruba 14 tis. Pro srovnání – Slezská Ostrava a Karviná měly tehdy po 22 tis. obyvatel.

Události let 1938 – 1945 dolehly na regionální pozici Ostravy nejtíživěji, protože město přišlo o více než ¾ svého zázemí. Východní část aglomerace a jejího zázemí (od Bohumína po Jablunkov), připadla na podzim roku 1938 Polsku a byla administrativně orientována na (sloučený) Těšín. Severozápadní a západní zázemí města připadlo Německu, přičemž Hlučínsko bylo opětovně včleněno do říšské provincie Slezsko (se sídlem ve Vratislavi, okres Ratiboř), později Horní Slezsko (se sídlem v Katovicích), ostatní části se staly součástí župy Sudety (se sídlem v Liberci a s úřadem vládního prezidenta v Opavě). Od podzimu 1939 připadla i „polská“ část do německého Slezska. Všechna tři bývalá významná administrativní centra v regionu – Opava, Těšín a Nový Jičín – se ocitla za státní hranicí a v omezeném území Protektorátu už Ostrava neměla konkurenci.

Správní obvod krajského soudu byl upraven tak, že zasahoval až na Valašsko (soudní okresy Rožnov pod Radhoštěm, Valašské Meziříčí a Vsetín). Pro mnohem větší území fungovala německá okupační správa

(oberlandrat) v Ostravě – až po okresy Olomouc, Hranice, Přerov a Kroměříž včetně.

Události související s druhou světovou válkou zasáhly tedy Ostravsko citelněji než jiné části státu, a to po všech stránkách. Správní změny, provedené během války, i když byly po skončení války většinou negovány, ale mj. naznačily možný směr racionalizace správy tohoto celku. Tím bylo sloučení celé řady obcí, které tvořily kompaktní sídelní aglomerace, do větších správních jednotek. Týkalo se to významně i Ostravy. V roce 1941 byl její správní obvod rozšířen vládním nařízením č. 236 Sb., jímž se prohlašuje Moravská Ostrava za město se zvláštním statutem, o dalších 12 obcí, z toho 4 z dosavadního politického okresu Moravská Ostrava (který byl přitom zrušen) a 8 obcí politického okresu Frýdek (celý soudní okres Slezská Ostrava a Kunčice n. O). Podstatné bylo, že sloučení obcí s Moravskou Ostravou, provedené okupační správou v roce 1941, zůstalo i po roce 1945 nadále v platnosti. Konečně se tak na Ostravsku (obdobně sloučením Frýdku a Místku) podařilo překonat „dědictví“ bývalé zemské hranice. Na druhé straně územní uspořádání soudnictví na okresní úrovni zůstalo (až do konce roku 1948) zachováno (pod názvy soudních okresů Mor. Ostrava-východ a -západ).

Naopak zrušení politického okresu moravskoostravského fungování Ostravy jako regionálního centra výrazně poškodilo. Obce, které od roku 1900 spádovaly politicko-správně k Moravské Ostravě, byly zařazeny zpět do okresu místeckého. Ostrava se tak stala – i pro období poválečné – jediným velkým městem, které nemělo řádné správní zázemí. Jinak řečeno, ačkoli k Ostravě přirozeně (za prací, službami, z dopravních důvodů atd.), ale i soudně spádovalo široké okolí, ve výkonu státní správy bylo toto území dosti nepřirozeně svěřeno jiným okresům – do Bílovce (Svinov a další místa na západ od Ostravy), Hlučína (Petřkovice, Koblov a další), Fryštátu (Bohumín a další obce na východ od Ostravy), Místku (resp. Frýdku-Místku). V centralizovaném hospodářství (válečném i poválečném) to ale mělo mnohem větší význam (a dopady), než dříve.

Jistou kompenzaci slabého postavení Ostravy vůči jejímu zázemí přineslo vytvoření tzv. expozitury brněnského zemského národního výboru v Ostravě dekretem prezidenta republiky č. 121/1945 Sb. ze dne 27. října 1945 o územní organizaci správy (§ 9), vykonávané národními výbory. Poprvé reálně bylo Slezsko a přilehlá část Moravy spojeny do jedné, tentokrát poměrně přirozené jednotky s centrem v jádru regionu. Ostrava (od roku 1946 pod tímto jménem) se stala správním centrem pro všechna okolní, i vzdálená města. Správní obvod expozitury zahrnoval všechny politické okresy čistě slezské - Bílovec, Bruntál, Český Těšín, Fryštát, Hlučín, Jeseník, Krnov, Opava-venkov, dále statutární města Opavu a Mor. Ostravu, spojený „moravskoslezský“ okres Místek a čistě moravský Nový Jičín. Významným faktorem pro ustavení expozitury

ZNV v Ostravě byla existence vhodné administrativní budovy (Nové radnice), budované již za 1. republiky mj. pro zamýšlenou, župní administrativu.

Výrazné upevnění pozice Ostravy jako správního centra přinesla první reforma veřejné správy po Únoru 1948. K 1. 1. 1949 byla zrušena země moravskoslezská (zák. č. 280/1948 Sb.) a s ní i její expozitura v Ostravě a byly vytvořeny jednotné správní a soudní kraje. Krajské soudy v Opavě a Novém Jičíně zanikly a obě města se ve správní hierarchii zařadila do kategorie okresních center. Naopak pozice Ostravy a Brna se vyrovnaly. Ostravský kraj byl územně menší oproti obvodu expozitury jen o Jesenicko a velikostně byl srovnatelný s Brněnským.

Zároveň vznikl - vládním nařízením č. 3/1949 Sb. o územní organizaci okresů v českých zemích - okres Ostrava (§ 14). Nový okres byl koncipován převážně podle sociálněgeografických hledisek, takže zhruba ze tří čtvrtin logicky obklopoval vlastní území města. Do ostravského okresu se tak dostaly např. Svinov, (dosud okres Bílovec), dále Martinov a Třebovice, Bobrovníky, Hošťálkovice, Lhotka, Petřkovice, Koblov (dříve okres Hlučín), Bartovice (Místek), ale i Bohumín, Šumbark a Šenov (později i nově vzniklý Havířov), ap. I tak však zůstaly mimo správní obvod okresu obce, které přímo sousedily s městem (Petřvald, Rychvald). Teprve v roce 1954 byly do ostravského okresu včleněny obce Poruba a Pustkovec (dosud patřily "pod" Bílovec a výstavbu sídliště v Porubě řídil ONV v Bílovci!). Další změny, které se v 50. letech kolem správy Ostravska odehrávaly, byly nepodstatné. Za zmínku stojí jen rozdělení ostravského okresu ve dva – Ostrava-město a Ostrava-okolí (1957-1960).

Vývoj, který sliboval, že správní poměry na Ostravsku se postupně upraví do podoby srovnatelné se správou jiných velkých měst a jejich zázemí, byl přerušen, resp. zvrácen v roce 1960. Nová reorganizace územně správního uspořádání státu sice na jedné straně správní pozici Ostravy posílila (síť krajských měst se zúžila na 7 měst, Prahu nepočítaje) a z Ostravy bylo spravováno znovu celé Slezsko, ale i další části bývalého Olomouckého a Gottwaldovského kraje, zároveň však došlo ke zrušení okresu Ostrava-venkov. Bartovice, Martinov a Hrabová byly včleněny do správního obvodu města, ostatní obce do nově koncipovaných okolních okresů Opava (pás obcí od Koblova po Bobrovníky), Karviná (Havířov a Bohumínsko) a Frýdek-Místek (Krmelín, Brušperk, Stará Ves n. O., Košatka n. O., dále Vratimov, Horní Datyně a Šenov).

Vytvořila, resp. obnovila se tak anomální situace, kdy 4. největší město v Československu opětně formálně nemělo žádné zázemí a obce, které všestranně a přirozeně spádovaly do Ostravy, byly administrativně orientovány jinam, do 4 okresních měst (Opava, Nový Jičín, Frýdek-Místek a Karviná), s nimiž některé ani neměly přímé dopravní spojení. V pozadí tohoto problematického kroku - podle ústního podání pamětníků - stála vlivná klika karvinských

funkcionářů, kteří lobovali za další existenci okresu Karviná. A byli úspěšní.

V letech 1970-1971 bylo město Ostrava (po příkladu Brna a obdobně jako později i Plzeň) vyčleněno ze Severomoravského kraje a podřízeno přímo vládě (České socialistické republiky). Jedním z mála – podle názoru autora – pozitivních kroků normalizace bylo odstranění této anomálie.

Neúnosná situace ve věci zázemí města byla v několika krocích – opět nekoncepčně - řešena připojováním některých sousedních obcí k Ostravě: Výškovic (již 1966 kvůli výstavbě sídliště), Proskovic a znovu Staré a Nové Bělé (1975) – vše z okresu Frýdek-Místek, resp. Antošovic, Koblova, Petřkovic, Lhotky u Ostravy, Hošťálkovic, Plesné a Krásného Pole z okresu Opava a Polanky nad Odrou z okresu Nový Jičín (1976). Připojování obcí z okolních okresů k Ostravě bylo podle názoru autora vynuceno neexistencí okresu Ostrava-venkov. Na jedné straně sice v těchto případech vytvářelo soulad mezi administrativní a přirozenou prostorovou strukturou území, nicméně v podmínkách rozdělení města do 4 velkých správních obvodů znamenalo pro připojované obce zároveň jejich "rozplynutí" v územních jednotkách s jinou dominantní problematikou (sídlištní celky, průmysl, otázky životního prostředí ap.). Pod správu města se tak dostala sídla, která pro fungování města nebyla (a nejsou dosud) významná a jeho správu spíše komplikují.

Nicméně od poloviny 70. let se vytvořený stav dlouhodobě zakonzervoval. Nejen do konce minulého režimu, ale – překvapivě – i v polistopadovém období. Anomální stav jakoby všem vyhovoval. Místní - a posléze i regionální - politikové zřejmě preferovali jiná témata, ačkoliv řešení tohoto problému se v podmínkách pluralitní demokracie přímo nabízelo.

Zrušení krajských národních výborů na konci roku 1990 sice pozici Ostravy v kraji oslabilo, ale Severomoravský kraj jako správní jednotka existuje v různých oborech státní správy dodnes (justice, Česká národní banka, Státní úřad pro jadernou bezpečnost). Upevnění vyšší regionální správní pozice přineslo Ostravě vytvoření Moravskoslezského (dř. Ostravského) kraje (ústavní zák. č. 347/1997 Sb.), fakticky od 1. 1. 2001.

Teprve v souvislosti s přípravou tzv. druhé etapy reformy veřejné správy, v níž posléze vzniklo v ČR 205 obvodů obcí s rozšířenou působností (ORP), se objevil námět na vytvoření užšího správního zázemí města, v daných podmínkách zasahujícího do území okolních okresů. Nepocházel však z místních politických či odborných kruhů, ale údajně od pražských geografů. Poměrně objektivně vymezoval to, co bychom mohli nazvat užším Ostravskem (vč. Bílovce a Studénky). Po několika etapách projednávání tohoto návrhu a jeho korekcích schválil Parlament s účinností od 1. 1. 2003 zákon č. 314/2002 Sb., jímž mj. vymezil správní obvod Ostravy jako tzv. obce s rozšířenou působností (ORP), proti

původnímu návrhu, ale v mnohem užším vymezení.

Realizace zákona znamenala, že lidé z obcí správního obvodu ORP Ostrava si od 1. 1. 2003 vyřizovali na ostravském magistrátu věci, za nimiž dříve cestovali na příslušné okresní úřady – do Opavy, Nového Jičína nebo Frýdku-Místku. Ale všechny ostatní agendy státní správy zůstaly v daném okamžiku beze změny (okresní soudy a okresní státní zastupitelství, okresní ředitelství Policie ČR, okresní správy sociálního zabezpečení, úřady práce, katastrální úřady ap.), takže v mnoha případech se situace těmto lidem spíše zkomplikovala.

Tabulka 2 – Rozšíření okresu Ostrava - město

Dosavadní okres	**počet obcí**	**plocha v ha**	**počet obyvatel**
Frýdek-Místek	4	5 525	15 802
Nový Jičín	4	3 608	7 159
Opava	4	2 598	3 854
Celkem	**12**	**11 731**	**26 815**
Ostrava	1	21 423	310 078
Úhrnem	**13**	**33 154**	**336 893**

Po několika dílčích úpravách (vymezení správních obvodů ORP se přizpůsobily finanční úřady, katastrální úřady) konečně Ministerstvo vnitra vyhláškou č. 513/2006 Sb. s účinností od 1. 1. 2007 – vedle mnoha dalších obdobných změn po celé ČR - převedlo všechny obce ORP Ostrava do okresu Ostrava-město. Po 47 letech se tak obnovilo – vedle širšího, krajského - užší (okresní) správní zázemí města.

K tomu dvě poznámky. První: ze státoprávního hlediska se tak stalo způsobem poněkud kuriózním: okres Ostrava-město, vytvořený podle zák. č. 36/1960 Sb. se tak jmenuje proto, že ho (obdobně jako Brno-město či Plzeň-město) tvořila (až do 31. 12. 2006) jen jedna obec. Se začleněním dalších obcí do okresu Ostrava-město se vlastně logicky měl změnit i jeho název, ale změnou zákona se nikdo neobtěžoval. Druhá poznámka: „nový" okres Ostrava-město tvoří jen obce patřící pod Ostravu jako tzv. obec s rozšířenou působností. Z odborného hlediska sociálně geografického, prostorově ekonomického i urbanistického není pochyb o tom, že dnešní správní obvod Hlučína spáduje více k Ostravě než Opavě, stejně tak Bohumína a Havířova k Ostravě spíš než ke Karviné a Bílovecko spíš k Ostravě než Novému Jičínu. Parametry zázemí Ostravy na okresní úrovni (117 km^2 a necelých 27 tis. obyvatel) tak jsou výrazně odlišné od obdobných celků jiných velkoměst. Nicméně tento krok alespoň prolomil pomyslnou (ale houževnatě se udržující) bariéru, omezující správní vývoj města a otevírá možnost příp. dalších pozitivních změn.

Jestliže si zrekapitulujeme vývoj správního postavení Ostravy a porovnáme ho s jinými městy, můžeme konstatovat několik důležitých poznatků. Ostravské peripetie jsou

do jisté míry shodné s jinými městy, jež také za svůj růst vděčí průmyslové revoluci – vývoj jejich správního postavení obvykle silně pokulhával za jejich přirozenými regionálními funkcemi. Sice v každém městě (např. Třinec, Kopřivnice, Zlín, Havířov, Kladno atd.) specificky, ale přesto s určitými společnými znaky, především zpožděnými reakcemi veřejné správy na změny v přirozené prostorové struktuře státu.

Zároveň můžeme konstatovat několik důležitých odlišností, kterými je vývoj správního postavení Ostravy specifický. Předně je to rozsah procesů, které ho podmiňovaly. V žádném jiném místě nedošlo v průběhu zhruba 150 let k tak rychlé a rozsáhlé kumulaci průmyslových aktivit a obyvatel. Dále je to vliv státní i zemské správní hranice (zřetelný dodnes i „uvnitř" Ostravy). A do třetice existence specifického urbanistického útvaru – ostravské konurbace – která velikostí dalších sídel deformuje správní zázemí Ostravy východním směrem. Specifický je i vztah mezi Ostravou a Opavou. I když se Ostrava v dlouhodobém procesu ekonomického, urbanistického a nakonec i politickosprávního vývoje prosadila proti všem okolním tradičním centrům, Opava si udržela, resp. dále získala některé vyšší regionální správní funkce. I po roce 1928 v Opavě působilo zemské finanční ředitelství, obchodní a živnostenská komora.

Po válečné epizodě (Opava se stala sídlem administrativy pro vládní obvod - regierungsbezirk - pro 15 okresů - landkreise - ze Slezska, severní Moravy a východních Čech) se v roce 1945 navrátila mezi statutární města, byla sídlem ředitelství pošt, měla také významné pozice v řízení vojska, je dodnes sídlem krajských orgánů zeměměřičství a katastru, je sídlem (celostátního) Úřadu inspekce práce. To je také v jiných krajích neobvyklé.

Ačkoliv je dnes Ostrava 3. největším městem republiky, resp. centrem 2. největšího sídelního a ekonomického seskupení v ČR (po pražské aglomeraci), žádné celostátně důležité správní a řídící funkce (zatím?) nezískala. To na rozdíl od Brna, které je sídlem Ústavního soudu, Nejvyššího soudu a Nejvyššího státního zastupitelství, Nejvyššího správního soudu, Veřejného ochránce práv a jednoho ústředního orgánu státní správy (Úřadu pro ochranu hospodářské soutěže), komor patentových zástupců, veterinárních lékařů a daňových poradců. Navíc i některá menší města určité funkce v tomto směru již získala – např. Energetický regulační úřad jako ústřední orgán státní správy sídlí (od r. 2001) v Jihlavě, Lékařská komora a Státní fond rozvoje bydlení v Olomouci, dříve i Fond dětí a mládeže. Již výše zmíněný Státní úřad inspekce práce má sídlo v Opavě.

Shrnutí

Stručně shrnuto, Ostrava – s ohledem na svou velikost – zatím na celostátně významné správní funkce nedosáhla. Postupně se

propracovala k adekvátním vyšším regionálním (krajským) správním funkcím, samozřejmě na úkor dosavadních, tradičních center - Opavy, (Českého) Těšína a Nového Jičína, příp. i Olomouce. V současnosti je zároveň správním centrem Moravskoslezského kraje, dále v některých úsecích státní správy, centrem pro Severomoravský kraj a (zřejmě dočasně) Olomoucký kraj (Finanční ředitelství).

Nakonec (2007) - rozšířením okresu Ostrava-město - znovu získala v několika věcech jisté postavení v rovině v nižších (okresních) správních funkcí, ale ještě stále se propracovává k plnohodnotnému postavení správního centra v této úrovni. A to samo o sobě je obrovský historický paradox.

Tabulka 3 – Administrativní zázemí vybraných měst

Město	administrativní zázemí tvoří okresy, resp. části okresů	plocha v km^2	počet obyv. v tis.	počet obcí
Praha	Praha-východ a Praha-západ	1170	203,6	171
Brno	Brno-venkov	1238	173,6	162
Ostrava	**zbytek okresu Ostrava-město**	**117**	**26,8**	**12**
Plzeň	Plzeň-jih a Plzeň-sever	2390	144,4	200
Olomouc	zbytek okresu Olomouc	1515	128,3	140
Liberec	zbytek okresu Liberec	819	61,7	56
České Budějovice	zbytek okresu České Budějovice	1570	86,1	106
Hradec Králové	zbytek okresu Hradec Králové	770	65,1	100
Ústí nad Labem	zbytek okresu Ústí nad Labem	310	24,3	22

Tabulka 4 – Parametry územních jednotek s centrem v Ostravě

Řád regionální jednotky	Územní jednotka	Rok	Počet obcí	Plocha v km²	Počet obyvatel
Nižší:	soudní okres MO	1869	16	111	20,9
	- v tom Mor. Ostrava		1	8	6,9
	SO a PO MO	1900	14	99	87,1
	- v tom Mor. Ostrava		1	8	30,1
	SO a PO MO	1930	8	99	136,9
	- v tom Mor. Ostrava		1	40	125,3
	SO Slezská Ostrava		7	40	55,1
	SO Ostrava-západ	1946	3	99**	122,1**
	SO Ostrava-východ		-	48**	53,7**
	město Ostrava		1	124	172,4
	okres Ostrava	1949	26	253	244,0
	- v tom město Ostrava		1	97	187,9
	okres Ostrava-venkov	1959	25	120	96,9
	1. návrh obvodu ORP	2001	23	478	369,9
	okres Ostrava-město	2007	13	332	337,8
	- v tom město Ostrava		1	214	310,1
Vyšší:	obvod KS MO	1922	156	1647	468,3
		1930	169	1650	518,9
	župa XIV*	1921	496	4613	653,3
	- v tom mor. část		237	2444	377,7
	- v tom slezská část		259	2169	275,6
	obvod KS Ostrava	1946	104	1002	424,2
	obvod expositury ZNV	1946	539	5521	824,0
	Ostravský kraj	1950	458	4520	825,8
		1960	438	4520	969,4
	Severomoravský kraj	1960	958	11066	1669,6
		2007	659	11065	1926,3
	Moravskoslezský kraj	2000	301	5554	1269,5
		2007	299	5427	1250,8

** Nerealizováno. ** Vč. části města Ostravy. MO = Moravská Ostrava (vždy v dobových hranicích), SO = soudní okres, PO = politický okres, ORP = obec s rozšířenou působností, KS = krajský soud, ZNV = zemský národní výbor.*

Současný stav vyšších správních funkcí Ostravy

Současná rozkolísanost českého modelu územně správního uspořádání státu, se tedy projevuje i ve vymezení územní působnosti institucí veřejné správy, sídlících v Ostravě. Část těchto institucí - příp. dalších veřejnoprávních korporací - vykonává svou územní působnost stále na teritoriu Severomoravského kraje (SmK), tedy tak, jak byla založena v roce 1960.

1. *Instituce s působností na teritoriu Severomoravského kraje*

Podle povahy těchto institucí jde zčásti o detašovaná pracoviště centrálních orgánů státu nebo ústředních orgánů státní správy či jiných institucí s celostátní působností. První případ se týká České národní banky – ta má v Ostravě pobočku. Přibližně v rozsahu SmK působí i územní odbor XV Nejvyššího kontrolního úřadu (ten nemá striktně vymezenou územní působnost).

V druhém případě jde o detašovaná pracoviště

- Státního úřadu pro jadernou bezpečnost - pod názvem regionální centrum,
- Českého telekomunikačního úřadu – jako odbor pro SM oblast.

V třetím případě jde o krajskou správu České správy sociálního zabezpečení; ta v SmK řídí 11 okresních správ.

Na teritoriu SmK dále vykonávají jako samostatné instituce svou působnost Krajský soud, který je mj. odvolací instancí pro 11 okresních soudů a také Krajské státní zastupitelství, které řídí 11 okresních státních zastupitelství. Obě instituce mají zřízeny pobočky v Olomouci (v rámci příprav na přechod k soustavě 13 krajů).

Poslední instituce s působností pro SmK – Zemský archiv – sídlí v Opavě. Spravuje přímo 10 okresních archivů jako své pobočky a metodicky řídí Archiv města Ostravy (ten je spravován městem).

2. *Instituce s působností na teritoriu Moravskoslezského kraje, resp. samosprávných krajů vůbec*

Po roce 2000, v souvislosti se vznikem samosprávných krajů, se některé resorty při ponechání svých pracovišť v dosavadním územním rozložení (tj. v 7 krajských městech modelu z roku 1960), přizpůsobily poněkud kuriózním způsobem novému krajskému uspořádání, přeskupením územní působnosti pracovišť, konkrétně v Ostravě ze SmK na Moravskoslezský a Olomoucký kraj. Týká se to Ministerstva financí, jehož Finanční ředitelství v Ostravě vypustilo ze své působnosti 3 finanční úřady v okrese Vsetín (ty přešly do podřízenosti FŘ v Brně) a naopak získalo 2 FÚ v okrese Prostějov (původně podřízené FŘ v Brně). Stačí letmo nahlédnout do mapy, aby soudný člověk ohodnotil racionalitu tohoto kroku. Obdobně Státní úřad inspekce práce (sídlící v Opavě) má v Ostravě oblastní inspektorát práce pro oba

zmíněné kraje. Také Česká obchodní inspekce Ostrava působí na území týchž 2 krajů (MsK a OlK).

Atypické územní uspořádání státní báňské správy se projevuje v Ostravě tak, že zdejší obvodní báňský úřad spravuje kraje 3 – Moravskoslezský, Olomoucký a Zlínský.

Krajské ředitelství Policie ČR spravovalo až dosud kraje Moravskoslezský a Olomoucký (prostřednictvím 10 územních odborů a Městského ředitelství PČR v Ostravě). V současnosti se formuje nové krajské ředitelství v Olomouci.

Další instituce již vykonávají svou působnost pouze na území Moravskoslezského kraje. Předně jsou to všechny složky krajské samosprávy, v tom krajský úřad prostřednictvím 22 obcí s tzv. rozšířenou působností metodicky řídí výkon státní správy v tzv. přenesené působnosti ve 300 obcích (v základním rozsahu), ve 116 matričních úřadech (z toto 10 na území města), 80 stavebních úřadech (z toho 20 na území města) a 30 tzv. pověřených obecních úřadech (vč. Ostravy).

Ze státních orgánů jsou to Krajské vojenské velitelství, Krajská správa Českého statistického úřadu, oddělení dozoru (nad samosprávou) Ministerstva vnitra, pracoviště Národního památkového ústavu, dále odbor výkonu státní správy IX Ministerstva životního prostředí, územní inspektorát Státní energetické inspekce a Moravskoslezský inspektorát České školní inspekce. Tyto všechny instituce spravují dané území přímo; nemají tedy v rámci MsK žádné podřízené, resp. detašované orgány či pracoviště.

Další skupina institucí VS spravuje území MSK prostřednictvím nižších regionálních orgánů či pracovišť. Úřad práce v Ostravě je koordinačním pracovištěm pro 5 ostatních (okresních) úřadů práce v MsK, Krajská hygienická stanice spravuje území MsK prostřednictvím 6 územních pracovišť (dřívější Okresní hygienické stanice), obdobně Krajská veterinární správa prostřednictvím 6 inspektorátů, Hasičský záchranný sbor MsK má 6 územních odborů a samostatné územní oddělení Ústředního pozemkového úřadu (složka Ministerstva zemědělství) spravuje území MSK prostřednictvím 6 Pozemkových úřadů.

V jiném než okresním uspořádání spravuje MsK Celní ředitelství prostřednictvím 6 celních úřadů.

Zeměměřičský a katastrální inspektorát pro MsK sídlí v Opavě. Obdobně Katastrální úřad, ten spravuje kraj přes svá detašovaná pracoviště (mj. i v Ostravě).

Specificky má vymezenu územní působnost státní podnik Povodí Odry – jde zhruba o území MsK (s výjimkou jeho okrajů při jihozápadní a jižní hranici) plus téměř celý okres Jeseník. Správa je rozdělena do dvou závodů (Opava a Frýdek-Místek) a 7 provozů.

3. Územní působnost jiných institucí se sídlem v Ostravě

Také další veřejnoprávní korporace, ale i jiné, soukromé instituce se sídlem v Ostravě, odtud spravují své věci v poměrně jasně vymezeném území.

Církev římskokatolická má (od roku 1996) vytvořenu samostatnou diecézi ostravsko-opavskou (v pozadí tohoto názvu je boj o sídlo biskupství), která z Ostravy spravuje území MsK a okres Jeseník. Ostatní církve působící na území města mají své vyšší organizační jednotky mimo město – v Olomouci (Olomoucko-brněnská eparchie Pravoslavné církve v českých zemích a Olomoucká diecéze Církve československé husitské), ostatní většinou v Praze, výjimečně jinde.

Politické strany se (v podstatě nuceně) přizpůsobily krajské samosprávě:

- ČSSD - krajský výkonný výbor (KVV) a městský výkonný výbor (MěVV),
- ODS - regionální rada (pro MsK) a oblastní rada (pro okres Ostrava),
- KSČM - Moravskoslezská krajská rada a okresní výbor v Ostravě (ve všech okresech),
- KDU-ČSL - krajský výbor a okresní výbor.

Chronologie územního vývoje města

Tak jako všechna větší města u nás i dnešní Ostrava je administrativní jednotkou, která vznikla sloučením více původně samostatných obcí. Bezprostředním podnětem ke slučování bývalo nejprve stavební splynutí dvou či více sídel – samostatných obcí. To vyvolávalo potřebu řešit společně stále složitější a náročnější (technicky i ekonomicky) infrastrukturální systémy. Později, počínaje 2. polovinou minulého století, se už ani přímé stavební splynutí pro administrativní slučování obcí nevyžadovalo, dostatečným důvodem bylo propojení funkční (závislost na pracovních místech ve větší obci, rozmisťování různých zařízení za hranicemi větší obce apod.), vedoucí k vytváření spádového a zájmového území střediskového sídla. Jen výjimečně šlo o spojování dvou v podstatě významově rovnocenných sídel (příklad Frýdku-Místku).

Také Moravská Ostrava na začátku 20. století již nebyla jasně ohraničeným a od sousedních, zřetelně odděleným sídlem. Ani z hlediska urbanistického a demografického se od svého okolí výrazně neodlišovala, což byl důsledek především rozvoje hornictví, jenž významně modifikovalo původní sídelní strukturu. Mimo území Moravské Ostravy byla tak lokalizována řada aktivit spojovaných obvykle s velkými městy (průmysl, hlavní železnice ap.). Situace tedy dozrála k administrativnímu spojení okolních obcí

s Moravskou Ostravou, nicméně politické a právní podmínky doby takovému spojování nepřály.

Obvykle to v dřívějších dobách byly důvody národnostní, sociální a ekonomické. Jádra měst bývala u nás doménou německého patriciátu, předměstí bývala obydlena chudšími přistěhovalci z venkova, alespoň ve vnitrozemí vesměs Čechy. Při pokračující demokratizaci správy, tak německému vedení měst hrozila majorizace českým živlem. Totéž (ale v podstatě na celém území, bez ohledu na národnostní složení) se týkalo i sociálního aspektu. Chudší předměstí bývala více levicová, městský patriciát vždy konzervativní. Přitom předměstí postupně demograficky posilovala – na rozdíl od spíše se vylidňujících center měst. A do třetice většina obcí byla zadlužena, ale různou mírou. Spojení 2 a více obcí, kdy by ti méně zadlužení přebírali dluhy těch více zadlužených, v praktické komunální politice nepřicházela vůbec do úvahy. Poslední bariérou žádoucího slučování byly osobní ambice komunálních politiků, obvykle maskované předstíraným zájmem o místní blaho, sledující ovšem také, resp. především, vlastní kariérní zájmy. Všechny tyto faktory působily zřejmě i v ostravských poměrech.

Vznik tzv. Velké Ostravy

Teprve s platností od 1. ledna 1924 bylo 6 moravských obcí (všechny z politického a soudního okresu Moravská Ostrava) sloučeno s Moravskou Ostravou do nové místní obce Moravská Ostrava. Byly to (abecedně) – Hrabůvka, Mariánské Hory, Nová Ves, Přívoz, Vítkovice a Zábřeh nad Odrou. Právním podkladem pro tento akt byl především zákon č. 295/1919 Sb. z. a n. a zák. č. 285/1920 Sb. z. a n., jenž zmocňoval vládu ke slučování obcí i v těch případech, kdy by v důsledku sloučení došlo ke změnám hranic okresů, žup a zemí. Vlastní sloučení bylo rozhodnuto usnesením vlády z 20. 12. 1923.

Změna to byla velmi významná. Počet obyvatel Moravské Ostravy vzrostl 2,7x. Ani v novém vymezení neztrácela „velká“ Moravská Ostrava parametry městskosti – jak hustotou zalidnění, tak počtem obyvatel na dům. O objektivní vhodnosti sloučení svědčí i fakt, že Vítkovice měly parametry městskosti vyšší než Moravská Ostrava.

Tato událost, stejně jako její velice komplikované pozadí je dostatečně podrobně popsána v Dějinách Ostravy (Jiřík – Pitronová, Ostrava, Profil 1967) na str. 454-464. resp. stručněji zmíněna na str. 272-275 v Dějinách Ostravy (Jiřík a kol., Ostrava, Sfinga 1993) či na str. 12 v publikaci Ostrava 1918-1968 (Jiříček – Jiřík, Profil Ostrava 1970). Sloučením (Mor.) Ostravy byla uzavřena etapa administrativního slučování velkých městských aglomerací – Prahy (zák. č. 114/12920, od 4. 9. 1920), Brna (zák. č. 213/1919, 34.4.19), Olomouce (zák. č. 214/1919, dtto).

Tabulka 5 – Původní obce Velké Ostravy

Původní obec	Právní postavení	Plocha v ha	Počet obyvatel	Hustota na km²	Počet domů	Obyv./dům
Moravská Ostrava	město (od 1267)	775	41 765	5 389	1 471	28,4
Hrabůvka	vesnice	420	3 005	715	240	12,5
Mariánské Hory	město (od 1907)*	540	12 513	2 317	568	22,0
Nová Ves	vesnice	299	1 483	496	114	13,0
Přívoz	město (od 1900)*	588	17 351	2 951	705	24,6
Vítkovice	město (od 1908)*	435	27 358	6 289	703	38,9
Zábřeh nad Odrou	vesnice	971	10 234	1 054	538	19,0
Úhrnem		**4028**	**113 709**	**2 823**	**4 339**	**26,2**

* *Předtím vesnice. Všechna data ze sčítání 1921.*

1941 - Ostrava jako statutární město

Sloučení dosavadní Moravské Ostravy s 12 dalšími obcemi v roce 1941 znamenalo prolomení bývalé zemské hranice slezsko-moravské. 4 obce byly sice z Moravy: Hrabová, Nová Bělá, Stará Bělá a Výškovice, ale 8 z Těšínského Slezska: Heřmanice, Hrušov, Kunčice nad Ostravicí, Kunčičky, Michálkovice, Muglinov, Radvanice a Slezská Ostrava. Bylo to provedeno vládním nařízením č. 236/1941 z 29. 5. 1941 k datu 1. července 1941. Zároveň byla Moravská Ostrava prohlášena statutárním městem (shodně i Plzeň).

Statutárními tak byla všechna 4 největší města v Protektorátu (Praha, Brno, Ostrava a Plzeň) a 2 významná města v tzv. Sudetech – Liberec a Opava.

Toto sloučení bylo v podstatě potvrzeno dekretem prezidenta republiky z 27. října 1945 (č. 121/1945 Sb.) o územní organizaci správy, vykonávané národními výbory. Dodatečně bylo město přejmenováno na Ostravu (výnos ministerstva vnitra ze dne 28. června 1946 č. 1522/1946 Ú. l.).

Od 1. února 1949 bylo město v tomto vymezení spravováno společně s nově vzniklým okresem Ostrava (dalších 25 obcí) jedním orgánem tzv. Jednotným národním výborem. Tento stav přetrval až do roku 1957, kdy došlo k rozdělení na dva okresy – Ostrava-město a Ostrava-okolí.

Rok 1954 – odloučení některých obcí

V roce 1954 se v Ostravě odehrálo něco, co jiná velkoměsta u nás nepoznala. Všechny 4 obce z moravské strany připojené v roce 1941 (Hrabová, Nová Bělá, Stará Bělá a Výškovice) se

dne 16. května 1954 od města oddělily jako samostatné obce v okrese Ostrava. Příčiny (motiv) tohoto kroku je asi třeba hledat mj. v nedostatcích v postupu vedení města při vytváření místních orgánů v jeho jednotlivých částech. Objektivně totiž měly tyto části charakter předměstí. Na území Hrabové bylo již vybudováno malé sídliště (Šídlovec), Hrabová a severní okraj Staré Bělé již byly napojeny na městskou tramvajovou síť. O pracovním, ale i mimopracovním spádu všech 4 částí do Ostravy nebylo pochyb.

Rok 1957

Připojení Poruby, Pustkovce, Svinova a Třebovic 20. května 1957 k Ostravě bylo sice opožděným, ale jinak zcela logickým důsledkem postupné realizace tehdy největšího sídlištního komplexu v regionu. Výstavba sídliště sice začala jen na katastru Poruby, ale postupně zasáhla i do území výše uvedených 3 dalších obcí a fakticky je stavebně spojila.

Rok 1960

Další změna územního rozsahu Ostravy v roce 1960 spíše souvisela se zrušením okresu Ostrava-venkov, ale zároveň potvrzovala hlubší propojování okrajových sídel s urbanistickým celkem města. 1. července 1960 byly připojeny Bartovice, Hrabová a Martinov a místní část Paseky z katastru Staré Bělé. V případě Bartovic a Martinova šlo o území, kterých se významně dotýkala další průmyslová výstavba, o integraci Hrabové do organismu města nebylo pochyb.

Rok 1966

Znovupřipojení Výškovic k Ostravě od 1. ledna 1966 (tentokrát již z okresu Frýdek-Místek) si urgentně vyžádala začínající výstavba dalšího sídliště na jihu města.

Změny v 70. letech

Od 1. ledna 1975 byly k Ostravě opět připojeny Nová a Stará Bělá a s nimi sousedící Proskovice, zařazené od roku 1960 v okrese Frýdek-Místek, ale v té době již vysoce integrované do urbanistického celku města. Do území Nové a Staré Bělé zasáhly další etapy budování tzv. Jižního Města.

K zatím poslední, ale významné změně území města došlo 24. dubna 1976, když bylo k Ostravě připojeno dalších 8 obcí - Antošovice, Hošťálkovice, Koblov, Lhotka (dosud Lhotka u Ostravy) a Petřkovice z někdejšího Hlučínska, tvořící severní zázemí centra města a dále Plesná a Krásné Pole (taktéž z okresu Opava), tvořící západní zázemí Porubského sídliště; poslední, 8. obcí, byla Polanka (do té doby Polanka nad Odrou) z okresu Nový Jičín, na jejíž území zasáhla výstavba provozů, napojených na svinovské nádraží.

Je nesporné, že tento soubor obcí nebyl pro chod města natolik důležitý, aby jeho připojení k Ostravě bylo možno takto zdůvodnit. Významnou roli hrála neexistence venkovského okresu, který by obklopoval Ostravu (tak, jak to bylo normální u ostatních velkoměst v tehdejším Československu), takže připojení k Ostravě se jevilo výhodné kvůli sjednocení

spádu administrativního s přirozeným spádem za prací a službami. Jinak urbanisticky Petřkovice jsou stavebně srostlé s Ludgeřovicemi a Polanka s Klimkovicemi. Jako logické by se tedy jevilo řešení jejich správního zařazení v širším kontextu. K tomu však tehdy, ale ani po roce 1989, nedošlo.

Shrnutí

Ostrava tedy – s výjimkou ojedinělého a dnes již plně překonaného případu správní desintegrace 4 částí na jižním okraji města – prošla obdobným procesem postupné administrativní integrace okolních sídel do velkoměstského celku. Zároveň však lze v tomto procesu vystopovat některé nahodilosti a tak rozhodně nelze konstatovat, že vnější hranice města je stanovena logicky a měla by pro nejbližší období představovat optimum. Naopak skrývá v sobě rozporuplné dilema.

Z hlediska zájmů města, jeho rozhodujících funkčních (obytných, výrobních obslužných) částí je správní obvod města vymezen zbytečně široce. Zahrnuje totiž územní jednotky, jež pro město nejsou významné jinak, než že nepatrně zvyšují počet jeho obyvatel, resp. plošnou jeho výměru, počet domů a bytů, kilometry místních komunikací atd.

Z hlediska formování jeho spádového území by naopak správní obvod města mohl být mnohem širší, neboť řada tzv. předměstských obcí funguje (obdobně jako sídliště na okraji města) jen jako noclehárna, v tomto případě pro lidi na než se na území města nedostalo bytů, resp. kteří touto možností pohrdli a i za cenu delšího dojíždění, dali přednost jiným lokalitám, i když jsou s městem jinak bytostně spjati.

Pro politické vedení Ostravy tak vyvstává úkol, zvládnout správu města, jež je složeno ze zón s rozdílnými (město x venkov) funkcemi. Zmenšení správního obvodu města by jistě přineslo mnohá zjednodušení v jeho řízení. Vedle aplikace právních, geografických a urbanistických kriterií, vyjadřujících objektivní stav integrace by však bylo asi nejlepší zjistit/změřit stupeň integrovanosti obyvatel předměstí, do organismu města. Vyjádřit by se dal odpovědí na otázku, na kolik se považují za obyvatele/občany Ostravy (Ostraváky), resp. zda u nich převažuje lokálně patriotický vztah k místu jejich bydliště a považují se především (nebo výhradně) za obyvatele/občany dané místní části. Bohužel tyto informace nemáme (je to jen opomenutí nebo záměr?).

V souvislosti s tím, že do okresu Ostrava-město byly v roce 2007 převedeny z okolních okresů další (samostatné) obce, je dnes pro formování zázemí města kvalitativně jiná situace než v období od roku 1960. Okolní sídla mohou nejen přirozeně, ale i administrativně spádovat do Ostravy a přitom si uchovat svou politickou samostatnost. A to nejen obce v současném správním obvodu Ostravy jako tzv. obce s rozšířenou působností.

Obrázek 1 – Postupné rozšiřování území města Ostravy

Analýza demografického vývoje Ostravy

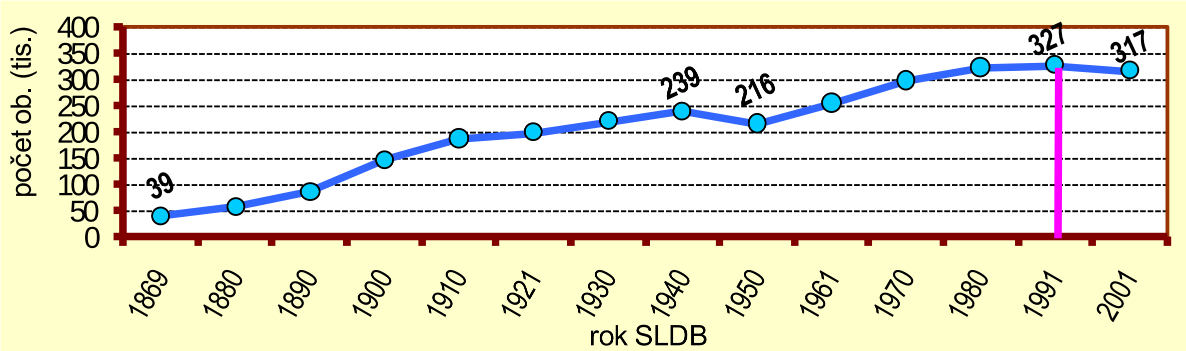
Ivan Šotkovský

Město Ostrava plní zcela jednoznačně úlohu krajské metropole nejen velikostními znaky, ale především svými komplexními funkcemi sociálními, ekonomickými, kulturními, vzdělanostními apod. Je dlouhodobě třetím největším městem na území našeho států. Na obyvatelstvu okresu Ostrava-město se podílí 91,4 %, na obyvatelstvu Moravskoslezského kraje 24,6 % a na populaci celého státu 2,4 % (na rozloze Česka se podílí necelými 0,3 %). Populačně největšími obvody Ostravy jsou Ostrava-Jih (37 % z celkového počtu obyvatel města), Poruba (24 %), Moravská Ostrava a Přívoz (14 %) a Slezská Ostrava (6 %). Naproti tomu nejmenšími jsou Nová Ves (0,2 %), Martinov (0,3 %), Lhotka (0,3 %) a Plesná (0,3 %). Největší plochu má obvod Slezská Ostrava (19,5 %), Polanka nad Odrou (8,1 %), Radvanice a Bartovice (7,8 %) Ostrava-Jih (7,6 %) a Poruba (6,2 %). Nejméně rozlehlé jsou obvody Pustkovec (0,5 %), Lhotka (1 %), Třebovice (1,3 %), Michálkovice (1,4 %) a Nová Ves (1,4 %). Nejzalidněnějšími obvody jsou Ostrava-Jih (více než 7 200 ob./km^2), Poruba (5 700 ob./km^2) a Moravská Ostrava a Přívoz (3 280 ob./km^2). Hodnota hustoty zalidnění za celé město Ostravu se pohybuje okolo 1 500 ob./km^2.

Populační vývoj do roku 2001 podle dat SLDB

Vývoj populační velikosti města Ostravy můžeme sledovat od roku 1869 na základě dostupných dat z jednotlivých sčítání lidu, domů a bytů (SLDB). Kvalitu dat tohoto typu statistického soupisu garantuje vždy statistický úřad každého státu, v našem případě dnes Český statistický úřad (ČSÚ). Ve sledovaném období 139 let bylo území města různě vymezováno. Na počátku sledovaného období v roce 1869 byl počet obyvatel města 39 tisíc (obrázek č. 1). Až k roku 2001 následovalo dvanáct cenzů, když o jediném neuskutečněném rozhodly tragické události vypuknutí 2. světové války v roce 1939. Cenzus připravovaný na rok 1940 se nemohl uskutečnit z důvodu nacistické okupace tehdejšího Československa. Pro úplnost dekadických časových řad, jsme provedli populační odhad počtu obyvatel Ostravy v roce 1940 (k 15. 2.). Vzhledem k předcházejícímu, spíše lineárnímu růstu, jsme použili vzorec pro výpočet počtu obyvatel metodou lineární extrapolace v minulosti (tj. konstantní zvětšování obyvatelstva za stejné období) na základě dvou známých hodnot předcházejících censů z let 1921 a 1930.

Obrázek č. 1 – Vývoj počtu obyvatel Ostravy podle údajů ze sčítání lidu

Zdroj: vlastní zpracování
Pozn. Údaje ze SLDB (r. 1940 lineární extrapolace), stavy přepočtené k současné velikosti území.

Významným obdobím populačního růstu byla léta **1869 až 1940**. V tomto období sedmdesáti let počet obyvatel města narostl pětinásobně, což představovalo zvýšení o 200 tisíc. Dekádou s největším nárůstem obyvatel byla 90. léta 19. století, kdy došlo k růstu o 71 %. Události 2. světové války potom vedly k početnímu poklesu obyvatel o 23,5 tisíc mezi roky **1940 a 1950**. Tato ztráta téměř desetiny obyvatel měla významné demografické, sociální a ekonomické dopady. Protože kraj ztratil pětinu populace, samotné město tak dosáhlo jen poloviční váhy populačního poklesu celého regionu. Přitom populační velikost státu klesla o téměř třetinu. Z pohledu populačního vývoje, tak byla Ostrava negativními důsledky ukončení druhé světové války zasažena podstatně méně, než většina území Česka. Dalších 30 let po roce 1950 bylo obdobím významného růstu počtu obyvatel regionu. Město Ostrava se rozrostlo v letech 1950 až 1980 o více než 106 tisíc, což představovalo nárůst počtu obyvatel o 50 %. K tomuto růstu nejvýrazněji přispěly první dvě dekády. Zejména v období mezi roky 1961 až 1970 vzrostl počet obyvatel města o téměř 43 tisíce. Více to bylo za posledních 140 let jenom v období mezi roky 1890 a 1900, kdy se počet obyvatel zvýšil o více než 60 tisíc (viz tabulka 1).

Osmdesátá léta 20. století byla pro město Ostravu stagnačním obdobím. Došlo pouze k neznatelnému navýšení populace o necelé 1,5 %. Od počátku roku 1991 byl zahájen zcela nový trend za posledních 140 let. Typickým se pro něj stává dlouhodobý úbytek počtu obyvatel města. Za posledních 18 let došlo ke snížení počtu obyvatel Ostravy o necelých 24 tisíc. Snad lze za pozitivní považovat, že od roku 2005 se roční ztráty každoročně snižují na současných 600 obyvatel za rok 2008.

Tabulka 1 – Vývoj počtu obyvatel v Ostravě mezi SLDB (1869 – 2008)

období	Rozdíl počtu obyvatel	
	absolutní v tis.	relativní v %
1869 - 1880	17	45
1880 - 1890	29	51
1890 - 1900	60	71
1900 - 1910	41	28
1910 - 1921	12	6
1921 - 1930	21	11
1930 - 1940	20	9
1940 - 1950	-24	-10
1950 - 1961	39	18
1961 - 1970	43	17
1970 - 1980	25	8
1980 - 1991	5	2
1991 - 2001	-11	-3
2001 - 2008	-9	-3

Pozn.: Údaje ze SLDB (r. 1940 lineární extrapolace); rok 2008 z demografické bilance obyvatel

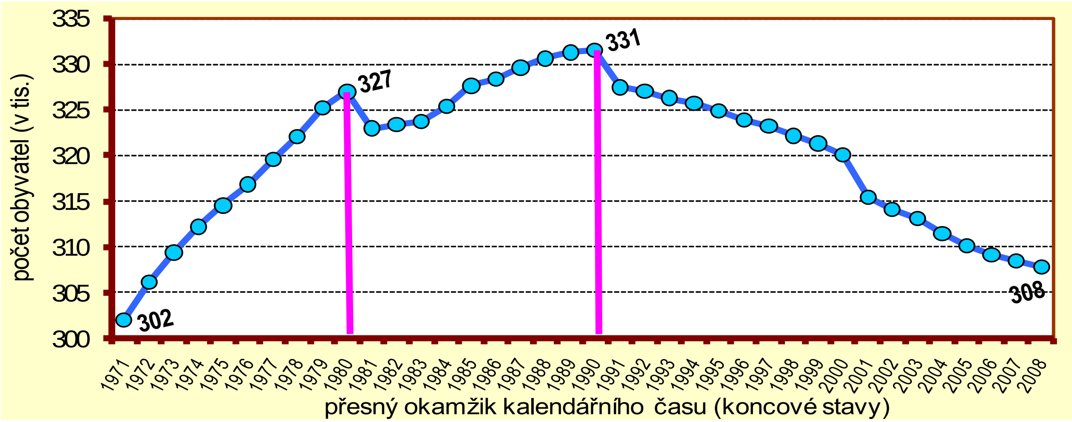
Nejvíce obyvatel trvale bydlelo v Ostravě ke konci roku 1990 a to v počtu necelých 331,5 tisíce. Mezi posledními dvěma cenzy (1991 a 2001) ubylo v městě více než 10,5 tisíce obyvatel, což činí roční průměrnou ztrátu 0,3 %. Viditelnější jednoroční propady počtu obyvatel ke konci roků 1991 a 2001 (graf č. 2), jsou způsobené v rozhodující míře korekcí populační velikosti města na základě dat ze sčítání lidu v obou letech.

Analýza celkové populační měny obyvatelstva

K základním vitálním charakteristikám patří vyhodnocování procesů natality a mortality. Kvalita jejich vzájemné podmíněnosti v rámci reprodukčního procesu potom vypovídá o přirozené obměně obyvatelstva, která je nečastěji popisována pomocí ukazatele **přirozeného přírůstku (rozdíl narozených a zemřelých)**, kdy výsledná hodnota je vyjádřená v absolutních hodnotách, nebo **hrubé míry přirozeného přírůstku** v relativním vyjádření na 1000 obyvatel.

Prostorový pohyb obyvatelstva je vedle přirozené měny druhou položkou s přímým dopadem na populační velikost. I v tomto případě máme možnost pracovat s ukazatelem pro výpočet absolutních nebo relativních hodnot migrace. V prvním případě se nejčastěji můžeme setkat s pojmem migrační saldo. Saldo migrace měří výslednou váhu prostorového pohybu, měřenou jako rozdíl četností přistěhovalých a vystěhovalých.

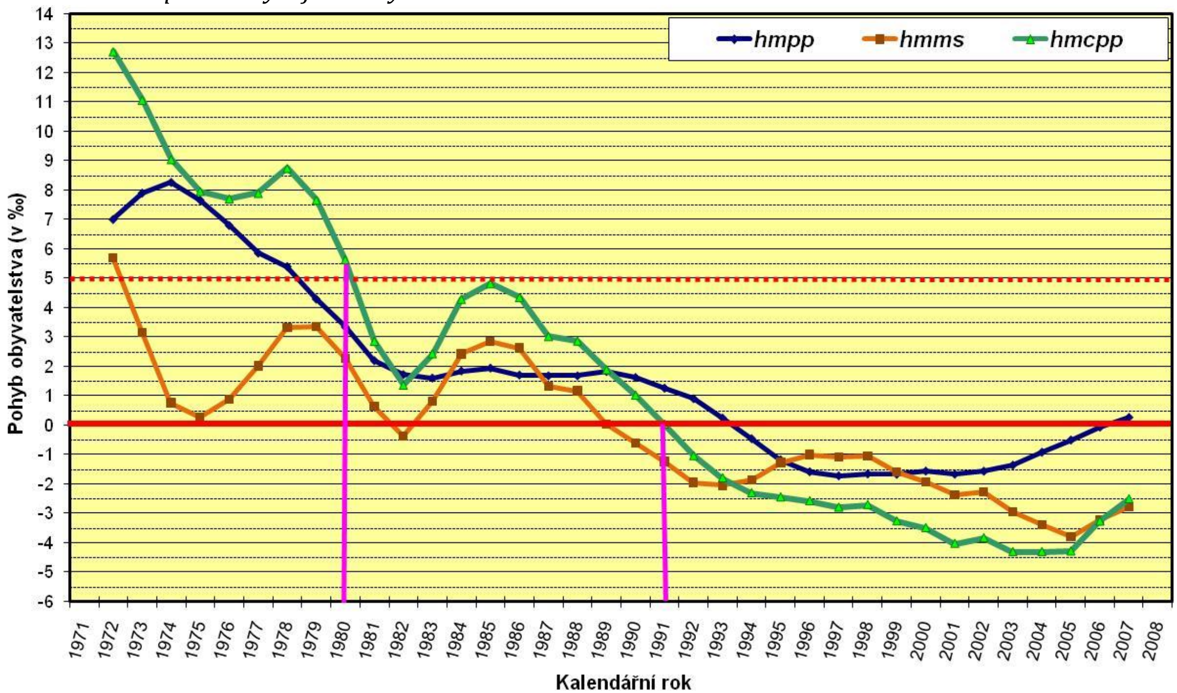
Obrázek 2 – Vývoj počtu obyvatel Ostravy od roku 1971 (koncové stavy běžné evidence)

Zdroj: vlastní zpracování

Pozn.: Údaje z běžné evidence obyvatelstva zpracované ČSÚ, stavy přepočtené k současné velikosti území

Obrázek 3 – Populační vývoj Ostravy v letech 1971 až 2007

Zdroj: vlastní zpracování

Pro relativizaci změn lidnosti ,vyvolaných prostorovým pohybem, se pracuje s ukazatelem **hrubé míry migračního salda** (hmms), kdy je migrační saldo přepočteno na 1000 obyvatel. Hrubá míra migračního salda je vlastně rozdílem hrubé míry imigrace (hmi) a hrubé míry emigrace (hme).

Celkové reprodukční a migrační chování obyvatel je pak hodnoceno buď ukazatelem **CPP** nebo pomocí **hrubé míry celkového přírůstku populace.** V obou případech jde o součet velikostí přirozené měny a migračního salda. Sloučení obou základních demografických měr pohybu obyvatelstva hodnotí již výsledný lidnatostní vývoj konkrétní populace v určitém místě a daném čase. Váha a velikost ukazatelů hmpp a hmms nám detailněji odhalí, zda-li je změna populační velikosti tažena přirozenou měnou nebo migračním chováním.

I přes výše zmíněné problémy s územními změnami při vymezování Ostravy budeme vyhodnocovat populační pohyb v období od roku 1971 do roku 2008. Potom populační pohyb obyvatelstva za posledních 38 let (obrázek č. 3 a tabulka. č. 2) můžeme vyhodnotit následovně:

Období let 1971 až 1980 se vyznačuje značným populačním růstem. Roční **přírůstky přirozenou měnou** dosahovaly téměř 2 tisíc. Celkově za těchto 10 let narostla populace vlivem přirozeného přírůstku o téměř 20 tisíc z celkových 29 tisíc. Ukazatel hmcpp dosáhl průměrné hodnoty 9,36 ‰. Protože na tomto růstu se 67 % podílela přirozená měna, můžeme toto období označit za **„etapu silného růstu městské populace přirozenou měnou“.** Vliv migrační měny byl méně než třetinový, tedy podstatně menší. Naproti tomu se přirozená měna, podpořená pronatalitní politikou státu, aplikovanou od počátku 70. letech, stala vlivnou záležitostí s průměrem hmpp 6,3 ‰. Pro takové období je možné zcela určitě použít označení **„baby boom“**, ale také **„total population boom“.**

Období let 1981 až 1991 můžeme označit za **populačně mírně rostoucí** s průměrnou hodnotou hmcpp okolo 2,6 ‰. Tento růst zabezpečovala opět zásadní váhou (69 %) přirozená měna, když hmms byla v tomto jedenáctiletém období pouze šestkrát kladná a její dlouhodobý průměr byl 0,81 ‰ (migrační saldo 2,9 tisíc). Celkový přírůstek přesáhl 9 tisíc.

Období posledních 17-ti let mezi roky 1992 až 2008 můžeme pokládat za zcela výjimečné v tom, že došlo k **úbytku obyvatel města** o více než 16 tisíc, z toho přirozenou měnou o 4,6 tisíc (průměrná hodnota **hmpp** -0,84 ‰) a migračním saldem o téměř 12 tisíc (průměrná hodnota **hmms** -2,18 ‰). Jako nejhorší můžeme označit rok 2004, kdy **hmms** dosáhla úrovně -4,3 ‰ a **hmcpp** 5,4 ‰ (úbytek o necelých 1 700 obyvatel).

Pro město Ostravu zatím platí model zřetelného úbytku obyvatel města od roku 1992

s gradací v letech 2000 až 2006. Poslední dva roky se situace pomalu zlepšuje, ale nelze zatím usuzovat na začátek dlouhodobější změny ve vývoji lidnosti města.

Tabulka č. 2 – Demografické míry populačního vývoje Ostravy

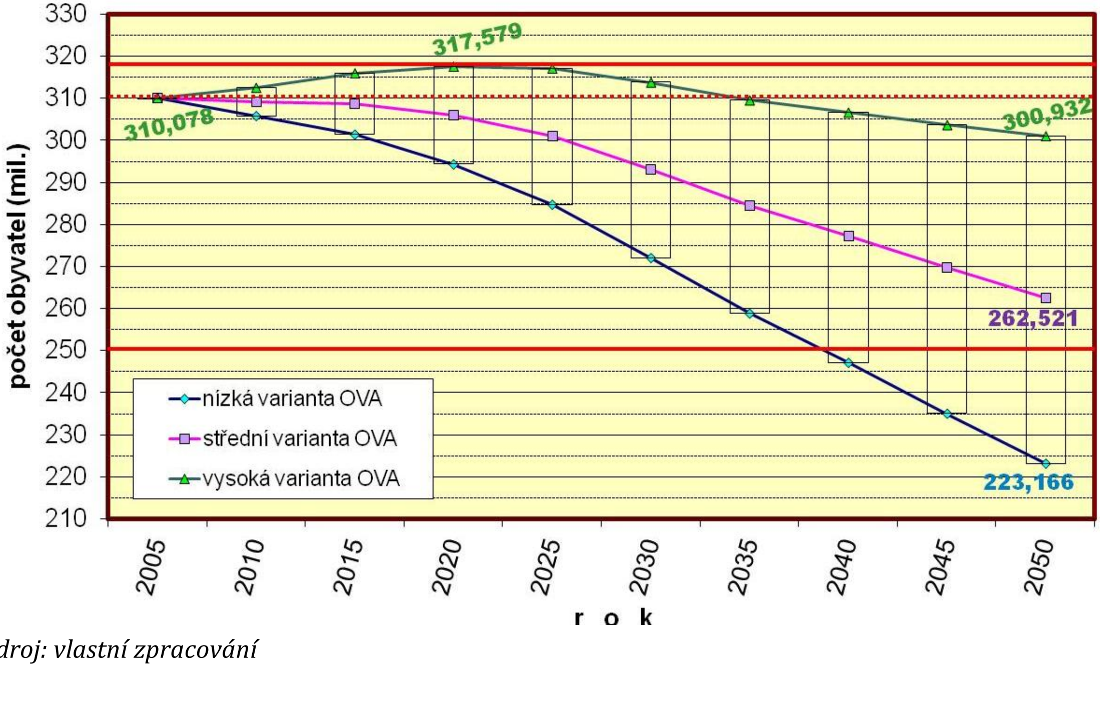
	hmpp	hmms	hmcpp
1971 - 1980	6,31	3,05	9,36
1981 - 1991	1,78	1,02	2,80
1992 - 2008	-0,84	-2,18	-3,02

Zdroj: vlastní
Pozn.: hodnoty v ‰; průměr za dané období

Prognóza vývoje populační velikosti Ostravy (obrázek č. 4):

1. Na základě prognózy vývoje počtu obyvatel města podle modelu ČSÚ do roku 2050 po roce 2005 je zřejmé, že zatím se v prvních pěti letech naplňuje scénář mezi nízkou a střední variantou. Podle ní by počet obyvatel Ostravy měl nadále klesat až k roku 2050, kdy dosáhne hodnoty maximálně 262,5 tisíc a minimálně 223,2 tisíc obyvatel.
2. Protože od roku 1992 je rozhodujícím činitelem v migračním chování z pohledu změn populační velikosti města Ostravy migrace, stává se i projekce obyvatel více zranitelnou.

Obrázek č. 4 – Prognóza populačního vývoje Ostravy do roku 2050

Zdroj: vlastní zpracování

Změna věkového složení obyvatel po roce 1970

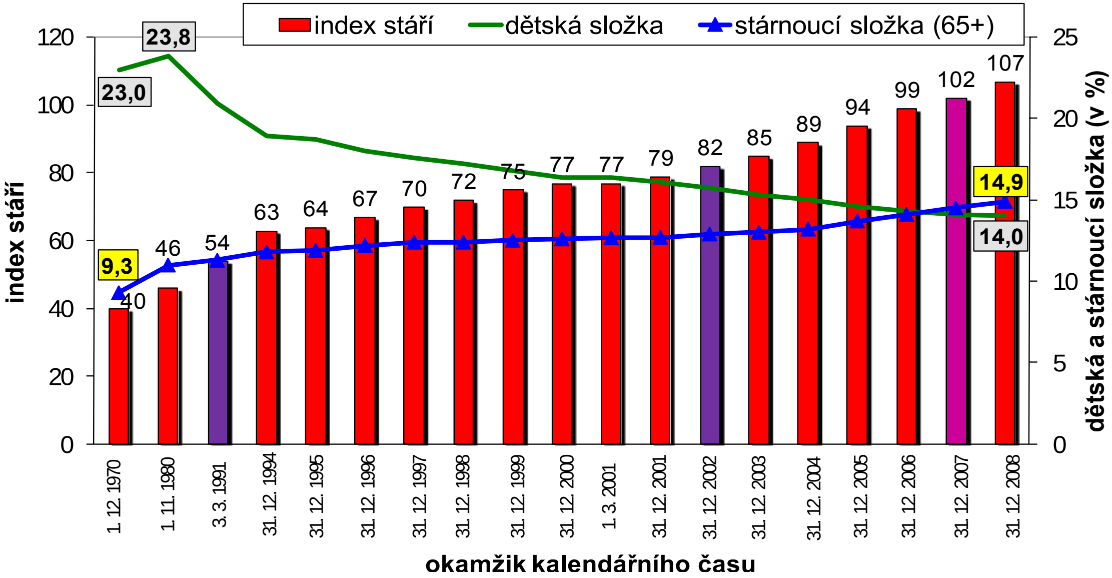
Věková skladba obyvatelstva není jen vyjádřením rozdílů v početním zastoupení různých věkových skupin, ale poskytuje nám řadu odpovědí na otázky spojené s populační velikostí, populačním vývojem a charakterem populačního chování. **Věková struktura** je výsledkem základních demografických událostí, proto nám dává možnost k využití při jakékoliv demografické analýze. Ale i tam, kde je obyvatelstvo nepřehlédnutelnou součástí objektu vědního zájmu. V ekonomickém světě, kde se ve všech typech tržních subjektů shledáváme s obyvatelstvem, se znalosti věkového složení určitě uplatní. Vždyť rozhodování a chování ekonomických subjektů při naplňování jejich potřeb je vždy ovlivňováno etapou životního vývoje.

Za posledních 39 let je u Ostravy zřetelný proces stárnutí obyvatel. Jeho váhu určuje především vzájemné porovnání zastoupení dětské a stárnoucí složky. U dětí je věková hranice vymezena rozpětím 0 až 14 let. Za starší občany dnes můžeme pokládat tu část obyvatel, jejíž věk již přesáhl hranici 65 let. Jejich vzájemným porovnáním dostaneme ukazatel indexu stáří.

Jako pracovní model lze použít následující označování společenství ve vztahu k procesu stárnutí u ekonomicky nadprůměrně rozvinutých území.

- Když se podíl dětí na celkové populaci pohybuje v intervalu 20,0 až 24,9 a podíl nejstarší složky na celkové populaci nepřesáhne 10 % a současně neklesne pod 7 %, mluvíme o **mírně stárnoucím obyvatelstvu**. Je zřejmé, že je zde proces stárnutí na počátku. Pokud se váha dětí pohybuje těsně pod 25 % a index stáří (50 +) nepřekračuje hodnotu 115, může být tento typ věkové struktury ještě stacionární. Ale většina reálných případů už je typem regresivním. V něm obecně již zřetelně převládá složka poreprodukční (nad 50 let) nad zastoupením dětí. Index stáří se pohybuje v intervalu od 26 do 50.
- V rozmezí 16,0 až 19,9 relativní četnosti dětí a podílu nestarší složky v rozmezí 10,0 až 12,4 % můžeme hovořit o **stárnoucím obyvatelstvu**. Je zřejmé, že takové populace jsou již jednoznačně **typem regresivním**. Index stáří se pohybuje v intervalu od 51 do 79.
- Pokud se procentuální váha počtu dětí pohybuje v rozmezí od 12,5 do 15,9 a současně váha počtu nejstarších občanů překročí hodnotu 12,5 %, avšak nepřesáhne úroveň 15 %, můžeme hovořit o **starší populaci**. Index stáří se pohybuje v intervalu od 80 do 119.

Obrázek č. 5: Vývoj věkového složení obyvatel Ostravy v letech 1970 až 2008 posunout

Zdroj: vlastní zpracování

Za extrémní případ můžeme považovat taková společenství, kde se zastoupení dětí dostává pod hodnotu 12,5 % a zastoupení nejstarší skupiny obyvatel již překročilo hodnotu 15 %. Používání označení velmi stará populace je nejen přijatelné, ale fakt, že v každé dvousetčlenné skupince je pouze 25 dětí, je dosti výmluvný. Index stáří dosahuje hodnoty nejméně 120.

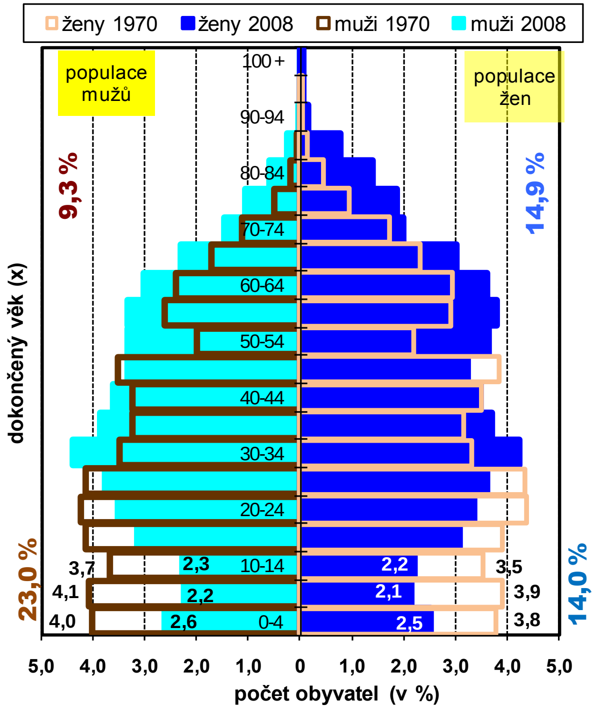
Zřejmě někde na přelomu padesátých a šedesátých let minulého století až do poloviny let osmdesátých bylo obyvatelstvo Ostravy **mírně stárnoucí**. Od poloviny 80. let 20. století do roku 2001 můžeme obyvatelstvo Ostravy označit již za **stárnoucí**, když index stáří se pohybuje v rozmezí hodnot 51 až 79. Od počátku roku 2002 je vhodné označovat ostravskou populaci za **starší**, index stáří překročil hranici 80. A především pak od roku 2007 dochází poprvé na území města k situaci, kdy v populaci převládá složka starých občanů ve věku 65 a více let nad složkou dětí (**is** je vyšší než 100).

Proměny věkové skladby městské populace za posledních téměř 40 let (obrázek č. 5 a č. 6) můžeme shrnout do několika bodů:

- Pronatalitní politika státu aplikovaná v 70. letech posílila váhu dětí v populaci města o téměř 1 %.
- Od roku 1981 byl nastartován dlouhodobý pokles váhy dětí v městské populaci, který ke konci roku 2008 dosáhl hodnoty 44 %. Jestliže

v roce 1980 byla dětská složka zastoupena téměř 24 %, potom o 28 let později klesla její hodnota o 10 % na současných 14,0 %. Reálně to znamenalo ze 76,7 tisíc na 43 tisíc (pokles o 33,7 tisíc).

Obrázek č. 6 – Věková struktura Ostravy

Zdroj: vlastní zpracování

- Za stejné období se zvýšila váha nejstarších občanů (65 +) o necelá 4 % z 11 % na dnešních 14,9 %. Reálně to představuje přírůstek nejstarších občanů o 10,6 tisíc.
- Typ starší městské populace regresivního typu se dnes dostal ke konci roku 2008 do situace, kdy je dětí o 1 % méně (absolutně 3 tisíce) než nejstarších občanů.
- Největší změny dosáhly z pohledu snížení stavu věkové skupiny 5 až 9 let (snížení o 45 %), 10 až 14 let (snížení o 38 %) a 0 až 4 roky (snížení o 34 %).
- Největší růstovou změnu vykazují věkové skupiny nad 75 let (každá o více než 100 %) a dále ještě věkové intervaly 50 až 54 let (zvýšení o 66 %).

Literatura

1. Šotkovský, I.: Je populační vývoj Moravskoslezska hrozbou regionálního rozvoje? Ekonomická revue, ročník 8, č. 4, VŠB-Technická univerzita Ostrava, Ekonomická fakulta, 2005, s. 26 – 36. ISSN 1212-3951
2. Šotkovský, I.: Dynamická typologie přirozené, migrační a celkové měny obyvatelstva regionů soudržnosti ČR po roce 1970. In.: Malinovský, J., Sucháček, J., Rozehnal, K.: Území, znalosti a rozvoj na počátku 21. století (Sborník příspěvků odborné sekce konference). VŠB-TU Ostrava, 2007, s. 479 – 490. ISBN 978-80-248-1554-1
3. Šotkovský, I. (2009): Population Ageing in the Moravian-Silesian Region. In: ECON ´08 (Journal of Economics, Management and Business). Ostrava, Faculty of Economics, VŠB – TU Ostrava, pp. 125-132, ISSN 1803-3865
4. Šotkovský, I. (2009): Populační vývoj Moravskoslezského kraje. In: Sucháček, J. (ed.) Regionální rozvoj včera, dnes a zítra. Ostrava, VŠB-TU Ostrava, s. 19 - 40. ISBN: 978-80-248-1983-9. 84 s.

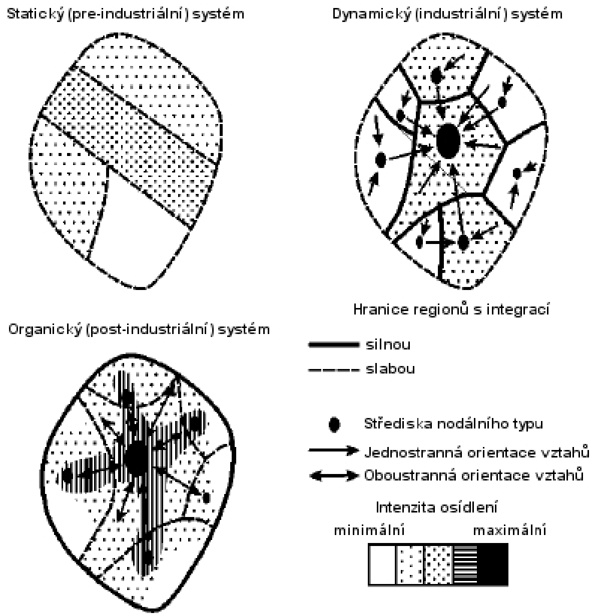
Proměna migračních pohybů v Ostravě

Igor Ivan, Lubor Hruška-Tvrdý

Industriální společnost byla postavená na industriálních regionech, vyznačujících se silnou koncentrací obyvatelstva. S procesem industrializace a rozvojem měst byl spojen nárůst prostorové mobility obyvatelstva. Tento růst dále pokračuje, avšak v industriálním období docházelo k silně koncentračním tendencím, kdy se lidé jednostranně stěhovali do průmyslových měst. V době postindustriální je charakteristický obousměrný pohyb (mezi jádrem a zázemím). Jak uvádí Hampl (2005), zatímco v pre-industriálním období byly určujícím faktorem osídlení přírodní podmínky, pak v industriálním období se zvýšil vliv spojený s trhem práce. V součastné fázi proměny společnosti, dochází k výrazným dekoncentračním tendencím v rozmístění obyvatelstva částečně podporované suburbanizací a proti nim stojí koncentrace pracovních míst do aglomerací spojená s ekonomickými úsporami (obrázek1). Právě proměně trhu práce v Ostravě bude věnována další kapitola. V této časti je popsáno migrační chování obyvatelstva, z jehož vývoje lze do jisté míry odvodit ekonomický vývoj v regionu a také podle ekonomického vývoje města a okolí, lze odvozovat migrační přitažlivost města v rámci rozsáhlejšího geografického prostoru.

V České republice je migrace spojená se změnou místa trvalého bydliště. Migrační pohyby vyvolávají řadu významných demografických, ekonomických, sociálních a politických efektů a to jak při procesu vystěhování, tak i při procesu přistěhování a jsou citlivým indikátorem ekonomického vývoje v regionu (více např. Čermák 1993, či Drbohlav 1998).

Obrázek 1 – Vývoj prostorové organizace společnosti

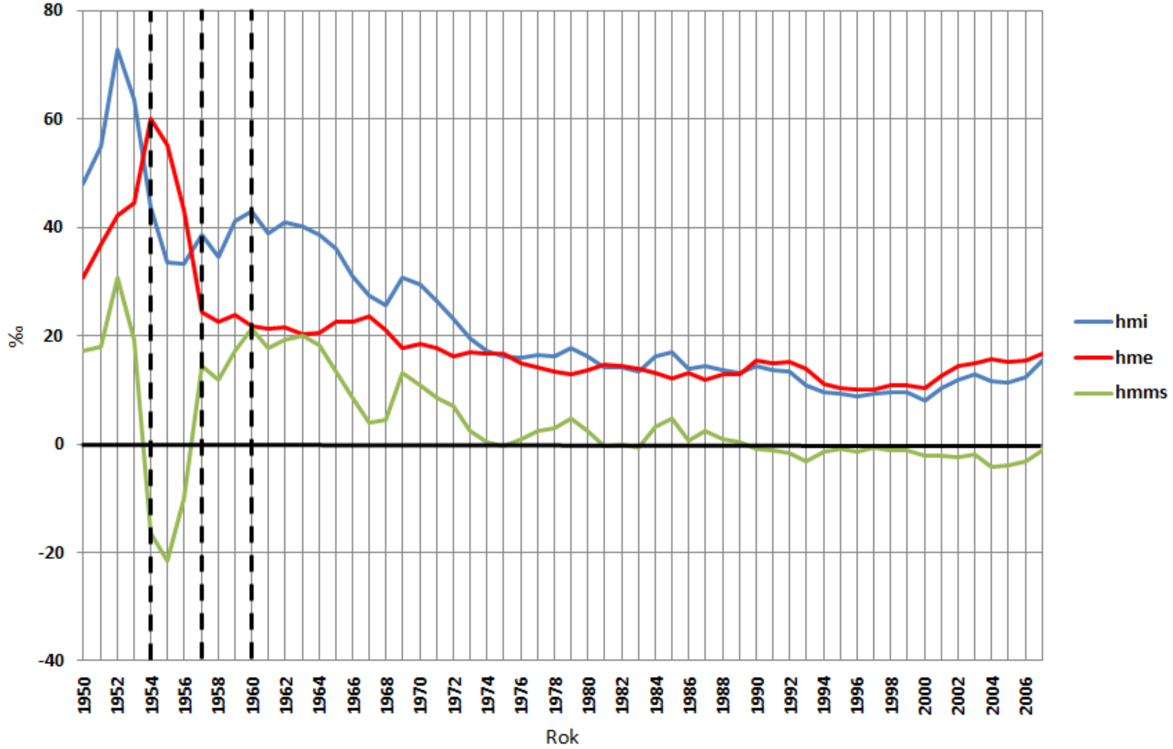

Zdroj: (Hampl, 2005)

Vystěhování a přistěhování

Nejenom Ostrava, ale také celý Moravskoslezský kraj (dříve Severomoravský) patří mezi regiony, kde nastal po dlouhotrvajícím přílivu pracovní síly z celého tehdejšího Československa obrat k trendu opačnému. Na grafu jsou zobrazeny hrubé míry přistěhování, vystěhování a migračního salda, které odpovídají rozdílu počtu přistěhovalých a vystěhovalých pro období od roku 1950 do roku 2007 pro okres Ostrava-město. Všechny výše uvedené hrubé míry jsou přepočtené na 1000 obyvatel. Je důležité upozornit na administrativní změny, kterými okres a Ostrava prošli především v 60. letech. Na tyto změny upozorňuje již Jiří Kovář v kapitole 4.

Obrázek 2 – Vývoj hrubých měr migrace v okrese Ostrava od roku 1950 do roku 2008;

Zdroj: ČSÚ, Běžná evidence migrace

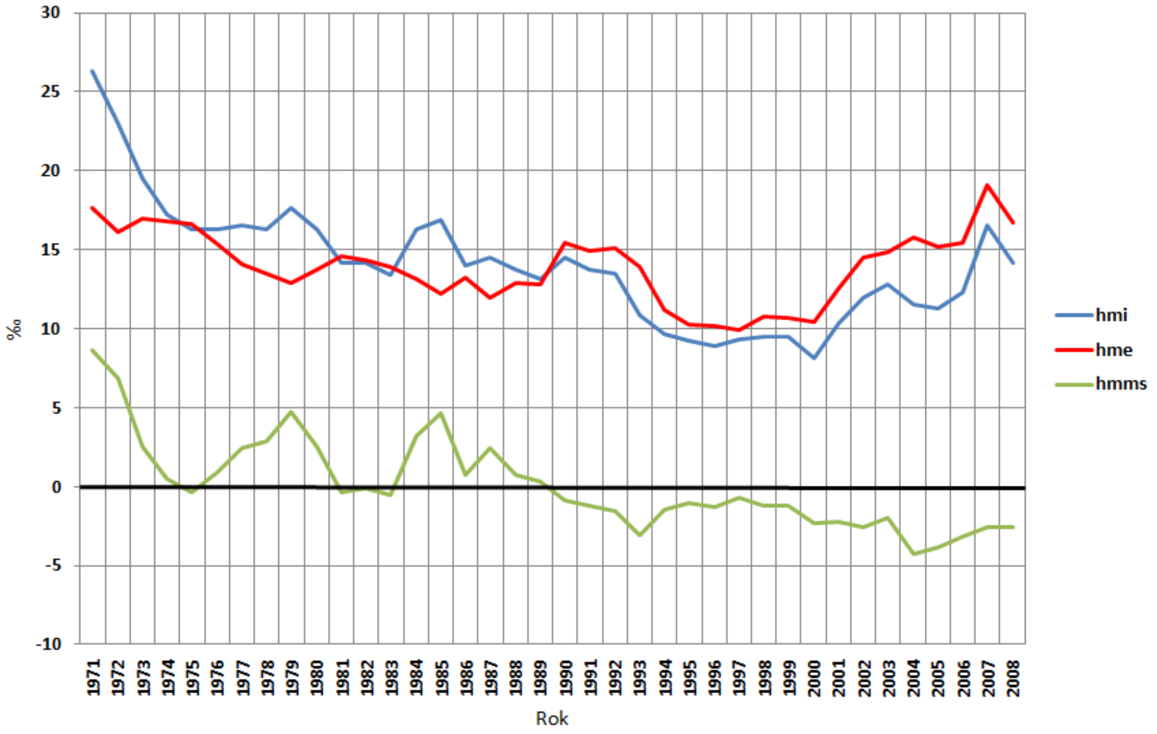
Pozn.: hmi - hrubá míry přistěhování, hme -hrubá míra vystěhování, hmms - hrubá míra migračního salda Údaje jsou částečně zkresleny administrativními změny, (do 1954 okres Ostrava, 1954 – oddělení 4 obcí, 1957 – připojeny 4 obce, 1960 – znovu připojení oddělených 4 obcí).

Právě administrativní změny mají významný vliv na výsledné statistiky migračních pohybů, jelikož ze statistického hlediska se za migranta považuje každý, který změní trvalé bydliště a překročí administrativní hranice obce. Pokud se tak od Ostravy oddělily obce, započítávají se do statistik migrace také pohyby mezi Ostravou a oddělenou obcí (v jiném okrese) a naopak. Podobný vliv má pak také rozdílné uspořádání obcí v rámci jednotlivých okresů (doba existence okresu Ostrava-venkov v letech 1957 – 1960). Velký rozdíl ve velikosti nárůstu hrubé míry přistěhování a vystěhování mezi první a druhou polovinou 50. let, je ovlivněn právě těmito změnami, kdy hlavně obec Poruba, která byla v tomto období silně urbanizována, stále nebyla součástí okresu Ostrava (připojena k okresu až vládním nařízením číslo 16/1954 Sb.) a lidé se zde již začali stěhovat (mimo okres). Převládající přistěhování nad vystěhováním v okrese Ostrava-město nadále trvá až do roku 1989. Dle Pavlíka (1986) dosahovalo v tehdejším Severomoravském kraji v období 1965 – 1970 saldo migrace 23,6 tisíc obyvatel. Nicméně vlastní okres získal v tomto období 11,8 tisíc obyvatel a v období 1960 – 1965 pak dokonce 23,8 tisíc obyvatel. *Období výrazných přílivů obyvatel díky migraci trvá zhruba do začátku 70. let. I v dalších desetiletích okres, ale i samotné město, populačně roste díky přílivům přistěhovalých, ale tyto zisky již nejsou tak výrazné.* V první polovině 80. let (1980 – 1985) tak vlastní Ostrava narůstá díky migraci pouze o 1,5 tisíc obyvatel. *Populační růst města migrací se zastavil po roce 1989.* Město prošlo rozsáhlou restrukturalizací průmyslové výroby a dochází tak k výraznému úbytku obyvatelstva, způsobeného významným podílem právě migrací a to od roku 1990 až do roku 2008 a také v blízké budoucnosti se dá počítat s podobným vývojem. Dle Demografické ročenky krajů ČR (1991-2006) bylo v dnešním Moravskoslezském kraji v období 2001-2006 migrační saldo záporné a kraj tak přišel v tomto období o téměř 16 tis. obyvatel, což je největší ztráta ze všech krajů v ČR. Ostrava v tomto období ztratila migrací 5,7 tis. obyvatel. Během posledních pěti let (2004-2008) Ostrava ročně ztrácela průměrně migrací 1 tis. obyvatel. Tyto migrační ztráty jsou způsobeny dvěma procesy. Jakle et al. (1976) rozděluje migrační pohyby na totální migraci a částečnou migraci. U obou platí podmínka změny adresy trvalého bydliště a překročení administrativních hranic, nicméně v případě částečné migrace zůstávají zachovány některé aktivity (pracovní místo, lékař, oblíbená místa apod.). V případě totální migrace se tak jedná o migrační pohyby na delší vzdálenosti, zatímco v případě částečné migrace pak o pohyby na vzdálenosti kratší a je často tvořená suburbanizačními pohyby do zázemí Ostravy. Rozhodnutí odstěhovat se z místa trvalého bydliště ovlivňuje řada faktorů, některé byly již nastíněny v úvodu. V případě Ostravy toto rozhodnutí ovlivňují dva hlavní **faktory** – **ekonomický** (dlouhotrvající vysoká míra nezaměstnanosti a to hlavně strukturální nezaměstnanost, nízký počet volných pracovních míst a nižší průměrná mzda) a dále **environmentální** (stále přetrvávající silné

znečištění ovzduší, částečně pokračující činnost těžkého průmyslu atd.). Součástí statistiky migračních pohybů byla také do roku 2004 informace o důvodu stěhování migranta. Nutno podotknout, že vyplnění této informace byla dobrovolná a migrant měl možnost výběru z 9 kategorií a převládá odpověď – Jiné důvody. Zbylé důvody pro migraci záleží silně na cíli stěhování.

V případě migrace uvnitř Moravskoslezského kraje jsou hlavními důvody pro vystěhování z Ostravy bytové důvody, následování rodinného příslušníka či sňatek.

Obrázek 3 - Vývoj hrubých měr migrace v Ostravě od roku 1971 do roku 2008

Zdroj: ČSÚ, Běžná evidence migrace

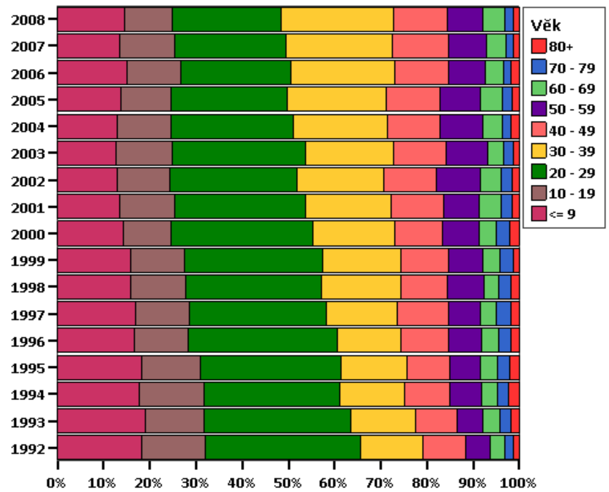
Pozn.: hmi - hrubá míry přistěhování, hme -hrubá míra vystěhování, hmms - hrubá míra migračního salda., Údaje jsou částečně zkresleny administrativními změnami města (v roce 1976 je k Ostravě připojena obce Hošťálkovice, Antošovice, Koblov, Krásné Pole Lhotka u Ostravy, Nová Bělá….)

Z těchto odpovědí je patrný vzájemný překryv jednotlivých odpovědí – je hlavním důvodem stěhování sňatek nebo to, že partner má dům v jiné obci nebo touha bydlet s partnerem? Důležité však je, že v případě vnitrokrajské migrace není významným důvodem pro vystěhování problematika spojená s prací. Jiná je situace v případě migrace do vzdálenějších krajů, kde hlavně v případě Prahy a Středočeského kraje, patří mezi hlavní důvody změna pracoviště a přiblížení k pracovišti. Důležitým důvodem pak je také následování rodinného příslušníka. Toto dokládá, že opuštění Ostravy z pracovních důvodů neovlivňuje pouze konkrétní pracovníky, ale také jejich rodiny a dopad je tak mnohem výraznější. Dále pak zdravotní problémy nehrají dle odpovědí tak výrazný vliv na rozhodnutí se odstěhovat a patrně se tak jako důležitější faktory posuzují ekonomická hlediska (zaměstnání, bydlení, náklady na přestěhování apod.).

Demografické faktory ovlivňující migraci

Důležité však také je detailnější studium demografických ukazatelů jednotlivých migrantů, kteří město opouští nebo naopak se do něj stěhují, což může mít řadu nejen ekonomických dopadů. Vlastní migraci ovlivňuje celá řada demografických faktorů, mezi něž patří věk či pohlaví migranta, ale i sociálních faktorů jako je vzdělání či rodinný stav. V obecné rovině se na migračních pohybech podílí největší měrou mladší věkové skupiny obyvatelstva. Už Nováková-Hřibová (1971) stanovuje jako migračně nejaktivnější skupinu obyvatel ve věku 20-29 let, která v letech 1963 a 1964 tvořila v moravských krajích v průměru polovinu všech imigrantů produkční vrstvy. Toto jistě úzce koreluje s industrializací Ostravska, kde byla velká poptávka po mladé pracovní síle a také dostatečná nabídka bydlení v nově vybudovaných bytech. Důležitým důvodem však je také zakládání rodiny, kdy lidé v této věkové kohortě často opouštějí bydliště svých rodičů a zakládají rodiny často v jiné obci. Proto také v novějších analýzách uvádí Čermák (1996) jako nejaktivnější meziokresní migrační skupinu obyvatele mezi 20 a 29 lety, i když zdůrazňuje, že v první polovině 90. let 20. století došlo k nejvýraznějšímu poklesu intenzity stěhování právě v této věkové kategorii.

Obrázek 4 – Vystěhování z Ostravy dle věku migranta

Zdroj: ČSÚ, Běžná evidence migrace

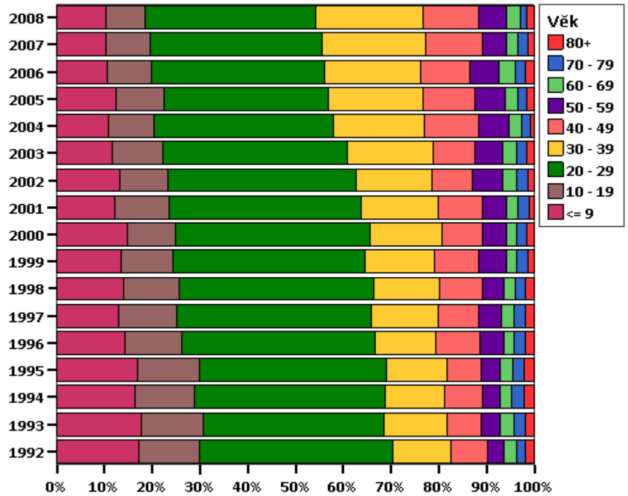
Na obrázku jsou zobrazeny podíly vystěhovaných dle věkové kategorie. Z vývoje je patrný výše zmiňovaný pokles migrační aktivity

věkové skupiny 20-29 let a naopak nárůst migračních pohybů ve věkové kohortě 30-39 let. V roce 2008 je již více vystěhovaných v této starší věkové kategorii (přes 24 %). Polovinu všech vystěhovalých z Ostravy tvoří obyvatelé ve věku 20-39 let. Jedná se často o mladé rodiny s dětmi, což vysvětluje 15 % zastoupení dětí do 10 let. Celkem je tak 8 z 10 vystěhovalých z Ostravy mladších než 40 let. Migrační pohyby tak mají velmi výrazný vliv na podíl obyvatelstva v neproduktivním věku, který tímto narůstá. Populace je tak postihnuta jak přímými ztrátami způsobenými migrací, tak ztrátami nepřímými. V současné době je navíc obvykle růst obyvatelstva v regionu resp. obci ovlivněn především migrací, jelikož klesá vliv přirozené reprodukce.

Pro úplnost je však nutné doplnit, že do Ostravy se také stále stěhuje nezanedbatelný počet obyvatel. Jejich věková struktura je podobná jako při procesu vystěhování. Nejčastěji se do Ostravy dlouhodobě stěhují lidé ve věku 20-29 let a rovněž narůstá podíl přistěhovalých ve věku 30-39, kdy v roce 2008 tvoří dohromady podíl téměř 60 % na celku. Tito přistěhovalí jsou však častěji bezdětní, jelikož podíl přistěhovalých do 10 let je nižší a nadále se snižuje (10 % v roce 2008).

Vliv pohlaví na vnitrostátní migraci je podle Ptáčka et al. (2007) minimální a odpovídá zastoupení pohlaví v populaci jako celku (mírná převaha žen).

Obrázek 5 – Přistěhování do Ostravy dle věku migranta

Zdroj: ČSÚ, Běžná evidence migrace

Cíle migračních pohybů

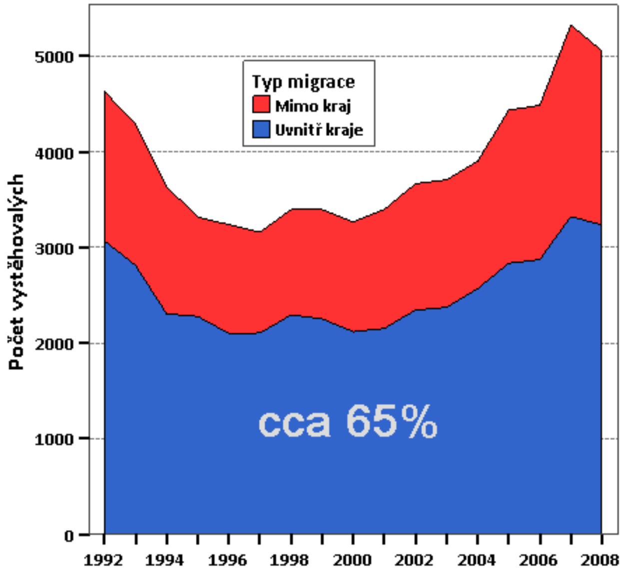
Fakt, že Ostrava nadále ztrácí obyvatelstvo z důvodu záporného migračního salda, je z části ovlivněn procesem suburbanizace. Populační ztráty Ostravy a jejího zázemí tak nebudou tak významné. Vzdálenost migračních pohybů bývá ve většině případů studována podle překročení hranice vyšších administrativních celků – hranice okresu (vnitrookresní, meziokresní migrace), hranice kraje (vnitrokrajská, mezikrajská migrace), ale i hranice správních obvodů ORP (Ivan, Tvrdý, 2008).

Historicky je patrný trend rostoucí uzavřenosti migračních pohybů mezi obcemi uvnitř okresů (Čermák, 1996). V období 1950 – 1954 tvořil tento typ migračních pohybů 25,9 %, zatímco v roce 1994 to bylo již 46,6 %. Na tento rostoucí trend mají jistě vliv suburbanizační

procesy, které jsou patrné na celém území České republiky a to nejen ve velkých aglomeracích, ale také v kategorii stotisícových měst (více v Čermák 2005). Také Ptáček et al. (2007) potvrzuje převahu vnitrookresních pohybů, uvádí dokonce, že podíl těchto pohybů je již více jak 50 % pro období 1991-2004. Zbylé pohyby dále dělí na meziokresní v rámci kraje (cca 20 %) a mezikrajské (zbylých necelých 30 %). Na celorepublikové úrovni tak převažuje migrace na krátké vzdálenosti (obce ve stejném okrese), dále pak na dlouhé vzdálenosti (mezikrajská) a nejméně zastoupená je migrace na vzdálenosti mezi okresy v jednom kraji.

Kupiszewski et al. (1998) dále uvádějí také teoretickou vzdálenost, která je při těchto pohybech uváděna. Pro vnitrookresní pohyby to je 15-20 km, pro vnitrokrajské migrace mezi okresy asi 60-80 km a pro mezikrajské pak 150-200 km. Ivan, Tvrdý (2008) však upozorňují na nedokonalost způsobu dělení migračních pohybů podle překročení hranic vyšších administrativních celků, jelikož migrant se může přestěhovat mezi sousedními obcemi, kde každá z nich leží v jiném kraji a jedná se tak o mezikrajskou migraci, kde existuje předpoklad vyšších vzdáleností, ale ve skutečnosti urazí jen pár kilometrů. Může ale existovat také migrace mezi obcemi na opačných koncích velkých krajů či okresů, kde migrant urazí stěhováním velkou vzdálenost, ale bude zařazen do kategorie vnitrookresní či meziokresní v rámci kraje.

Obrázek 6 – Podíl vystěhovalých z Ostravy dle překročení hranice kraje

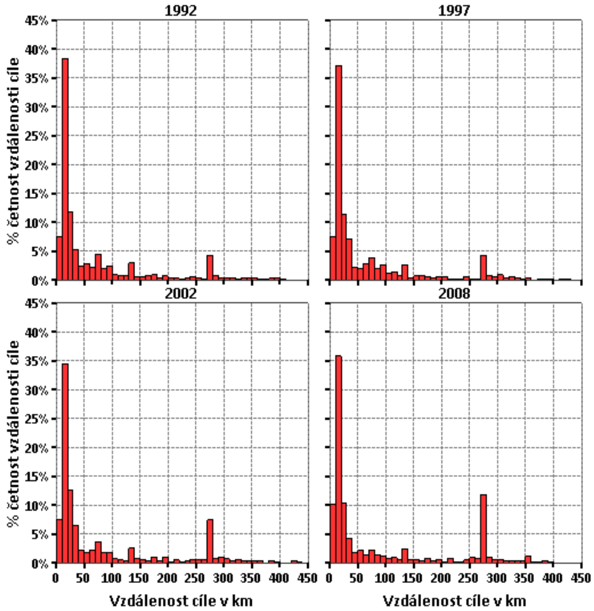

Zdroj: ČSÚ, Běžná evidence migrace

Na obrázku 6 je zobrazen podíl cílů vystěhovalých z Ostravy podle cíle tohoto pohybu. Průměrně za celé analyzované období míří 65 % všech vystěhovalých z Ostravy do obce na území Moravskoslezského kraje a zbylí vystěhovalí se pak stěhují mimo kraj. Toto rozdělení se po celou analyzovanou dobu významně nemění a pohybuje se v intervalu 62-68 %, nicméně nepatrně narůstá podíl vystěhovalých mimo území kraje (řádově jednotky procent). Ze stejného grafu lze také vyvodit vývoj v počtu vystěhovaných z Ostravy, který z části odpovídá vývoji hrubé míry emigrace na obrázku 2. V průběhu 90. let je patrný pokles v počtu vystěhovaných, nicméně ten po roce 2000 opět strmě narůstá a své maximum dosáhl v roce

2007, kdy počet vystěhovaných významně přesáhl 5 tisícovou hranici.

Obrázek 7 – Procentuální četnost vzdáleností cíle vystěhovalých z Ostravy v letech 1992, 1997, 2002 a 2008

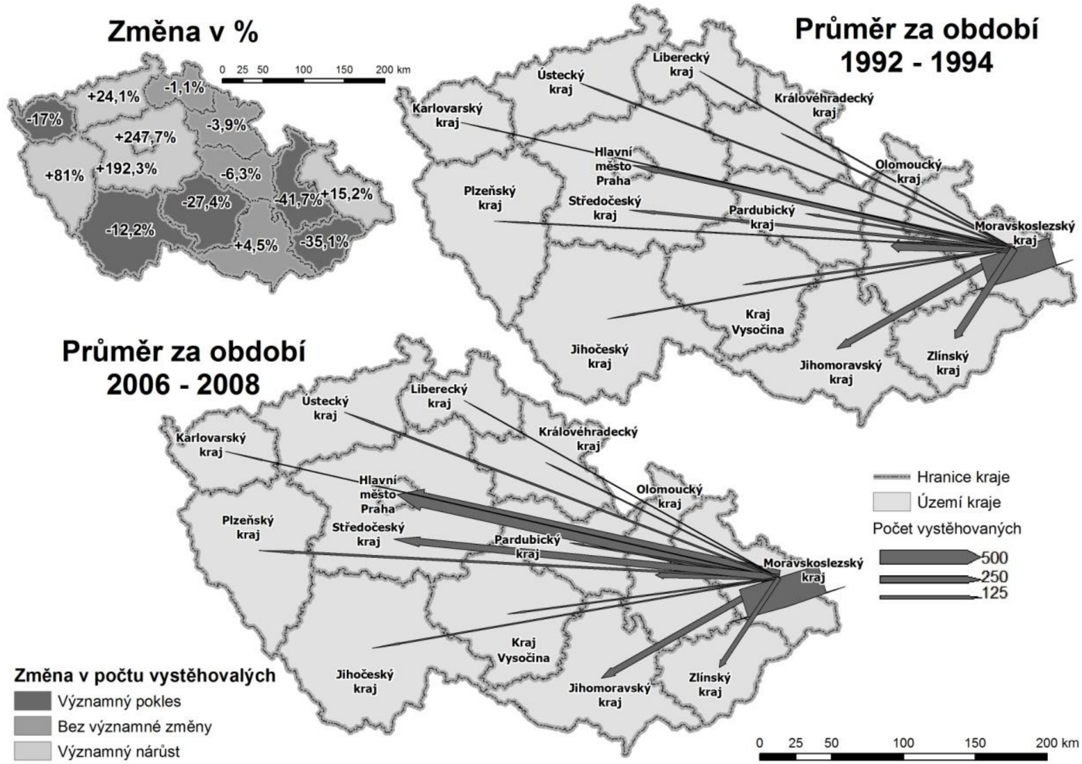
Zdroj: ČSÚ, Běžná evidence migrace; výpočet vlastní

Významněji se mění cíle, kam vystěhovalí míří. Na obrázku 7 jsou zobrazeny procentuální četnosti eukleidovských vzdáleností od Ostravy k cílům migrantů za 4 vybrané roky. Na horizontální ose jsou vzdálenosti po 10 kilometrech. Je potvrzena výrazná převaha kratších migračních pohybů a to hlavně v intervalu 10-20 kilometrů od Ostravy. Avšak právě u tohoto intervalu došlo za období 1992 – 2008 k nejvýraznějšímu poklesu a naopak narůst nastal ve vzdálenosti do 10 kilometrů. V kumulativních procentech je stále 46 % všech migračních pohybů do vzdálenosti 20 kilometrů od Ostravy a toto se nemění v průběhu celého analyzovaného období. Do 50 kilometrů pak směřovalo v roce 1992 více jak 65 % migrantů, zatímco v roce 2008 o 3 % méně. Tento rozdíl je ještě výraznější při porovnání kumulativní distribuce migračních vzdáleností do 100 kilometrů, kde je již rozdíl 8 % (79 %, resp. 71 %).

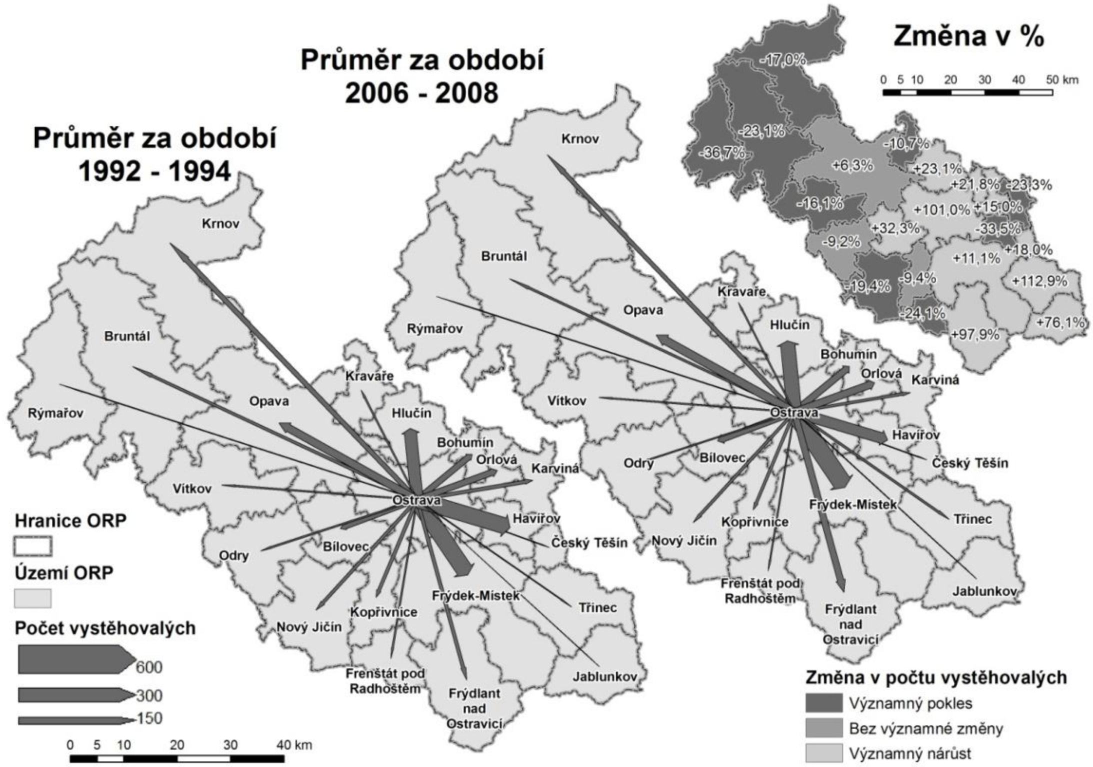
Tento rozdíl je ovlivněn nárůstem migračních pohybů na větší vzdálenosti. Z četnosti jednotlivých vzdáleností za rok 2008 jsou patrné tři významnější nárůsty četnosti. Jedná se o vzdálenosti 138, 273 a 352 kilometrů, jinak řečeno o Brno, Prahu a Plzeň. Oblíbenost Brna nepatrně klesá a v roce 1992 zde směřovalo 2,5 % všech vystěhovaných, tak v roce 2008 to byla 2 %. Největší nárůst v oblíbenosti cílové destinace vystěhovalých z Ostravy je Praha. V roce 1992 zde směřovalo jen 3,8 %, ale v roce 2008 to bylo již více jak 11 % všech vystěhovalých. Toto je potvrzeno také na mapě (obrázek 8), kde jsou stuhovými kartodiagramy vizualizovány cílové kraje vystěhovalých z Ostravy. Zatímco za období 1992 – 1994 byly nejoblíbenější moravské kraje (nejvíce Olomoucký kraj), tak za období 2006 – 2008 jsou nejoblíbenějšími kraji Praha a Středočeský kraj. V těchto krajích došlo k nárůstu o téměř 250 %, resp. téměř 200 %. Výraznější nárůsty jsou patrné také u jiných krajů v Čechách – Plzeňského a Ústeckého. Naopak významné poklesy zaznamenaly sousední kraje – Zlínský a Olomoucký, ale také Vysočina a Jihočeský, které však obecně u vystěhovaných

z Ostravy nejsou příliš oblíbené. Nárůst oblíbenosti vzdálenějších cílů je dokumentována také v tabulce 1. Z těchto výsledků je patrný narůstající průměrná vzdálenost, kterou urazí vystěhovalý z Ostravy a tento nárůst je o necelých 30 % a tak průměrně tak urazí 88 kilometrů. Nárůst průměru je výrazně ovlivněn nárůstem vzdálenějších migračních cest, jelikož medián, který není tak citlivý na extrémní hodnoty, se po celou dobu pohybuje kolem 25 kilometrů. Modus, který charakterizuje nejčetnější hodnotu vzdálenosti, se od roku 2001 změnil z původních 14 kilometrů (cíle jako Havířov, Orlová či Háj ve Slezsku) na 273 kilometrů – Praha. Za posledních 17 let tak došlo k výraznému nárůstu vzdálenějších migračních pohybů a tento trend se bude dále prohlubovat a to především dále do Středočeského kraje a do okresů sousedících s tímto krajem s dobrou dopravní dostupností právě do Prahy.

Obrázek 8 – Změna v kraji nového bydliště u vystěhovaných z Ostravy

Obrázek 9 – Změna v oblíbenosti ORP nového bydliště u vystěhovaných z Ostravy v rámci Moravskoslezského kraje

Tabulka 1 – Vzdálenosti vystěhovalých z Ostravy v kilometrech (výpočet vlastní)

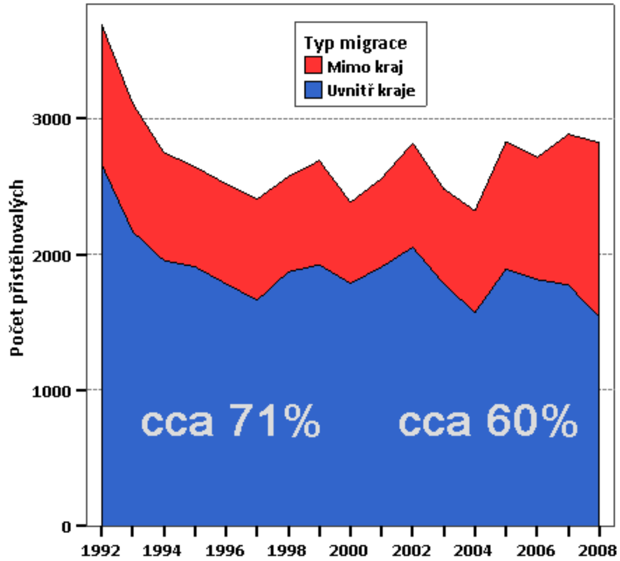
Statistika	1992	1997	2002	2008
Průměr	69	69	82	88
Medián	21	24	27	24
Modus	14	14	273	273

Z hlediska vnitrokrajské migrace je také patrný vývoj ve změně cílů vystěhovalých z Ostravy. Na počátku 90. let patřily k neoblíbenějším cílům vystěhovalých z Ostravy cíle v ORP Havířov (95 % Havířov), Frýdek-Místek (39 % do Frýdku-Místku, 15 % do Paskova) a Hlučín (50 % do Hlučína, 20 % do Ludgeřovic). Silné vystěhovalecké vazby jsou však evidentní u všech ORP, které sdílí hranici s ORP Ostrava. Migrační pohyby do okolních ORP lze vysvětlit jako první suburbanizační vlnu. Přes větší vzdálenost byl silnější vystěhovalecký směr také do ORP Krnov (Krnov a Město Albrechtice dohromady 50 %). Během dalších let do období roku 2008 obliba některých ORP výrazně narůstá a naopak některé svou atraktivitu pro vystěhovalé z Ostravy ztrácí. Nadále velmi oblíbenými, nebo

ještě oblíbenějšími, zůstávají okolní ORP s výjimkou ORP Havířov, kde počet přistěhovalých z Ostravy při porovnání těchto dvou období poklesl o 33,5 %. Ale také v případě ostatních okolních ORP lze najít změny v cílech migrantů. V případě ORP Frýdek-Místek se zájem rozšířil na mnohem větší počet obcí v regionu a dvojice Frýdek-Místek a Paskov tvoří pouze 34 % z celku, největší nárůsty zaznamenal Krmelín či Brušperk. Podobná situace nastala také v ORP Hlučín a v dalších ORP. Více jak 100 % nárůst zaznamenaly obce v ORP Ostrava, kde nejoblíbenějším zůstává nadále Vratimov (26 %), ale Klimkovice vystřídaly obce Vřesina, Šenov a Velká Polom (všechny nad 10 %). Zajímavý je fakt, že další ORP s velmi vysokými nárůsty vystěhovalých z Ostravy jsou jihovýchodní ORP Frýdlant nad Ostravicí (Frýdlant nad Ostravicí 30 %, Čeladná 16 % a dále nad 10 % Ostravice, Malenovice a Janovice), ORP Jablunkov a Třinec, které ale nepatří v absolutních číslech k příliš oblíbeným. Přestože však Ostrava ztrácí velký podíl obyvatel migrací do okolních obcí, tak nadále zůstává pracovním centrem celého kraje, kam dojíždí za prací často více jak polovina všech vyjíždějících z okolních obcí, jak dokládá ve své studii například Calábek (2009).

Další graf (obrázek 10) zobrazuje podíly přistěhovalých do Ostravy z hlediska původního místa bydliště uvnitř či mimo Moravskoslezský kraj. V porovnání s vystěhováním z Ostravy, kde byl podíl cíle uvnitř a mimo kraj po celou dobu velmi podobný s pouhým nepatrným nárůstem podílu vystěhování mimo kraj (obrázek 5), tak zde je trend „otevírání“ Ostravy výraznější. Na počátku 90. let byl podíl přistěhovalých do Ostravy z více jak 70 % tvořen obyvateli Moravskoslezského kraje, nicméně od roku 2000 dochází k trvalému navyšování podílu přistěhovalých z jiných krajů České republiky a v roce 2008 tvořil podíl těchto přistěhovalých dokonce 45 % a tento nárůst je navíc umocněn pozvolným poklesem počtu přistěhovalých do Ostravy z obcí na území Moravskoslezského kraje.

Obrázek 10 – Podíl přistěhovalých do Ostravy dle překročení hranice kraje

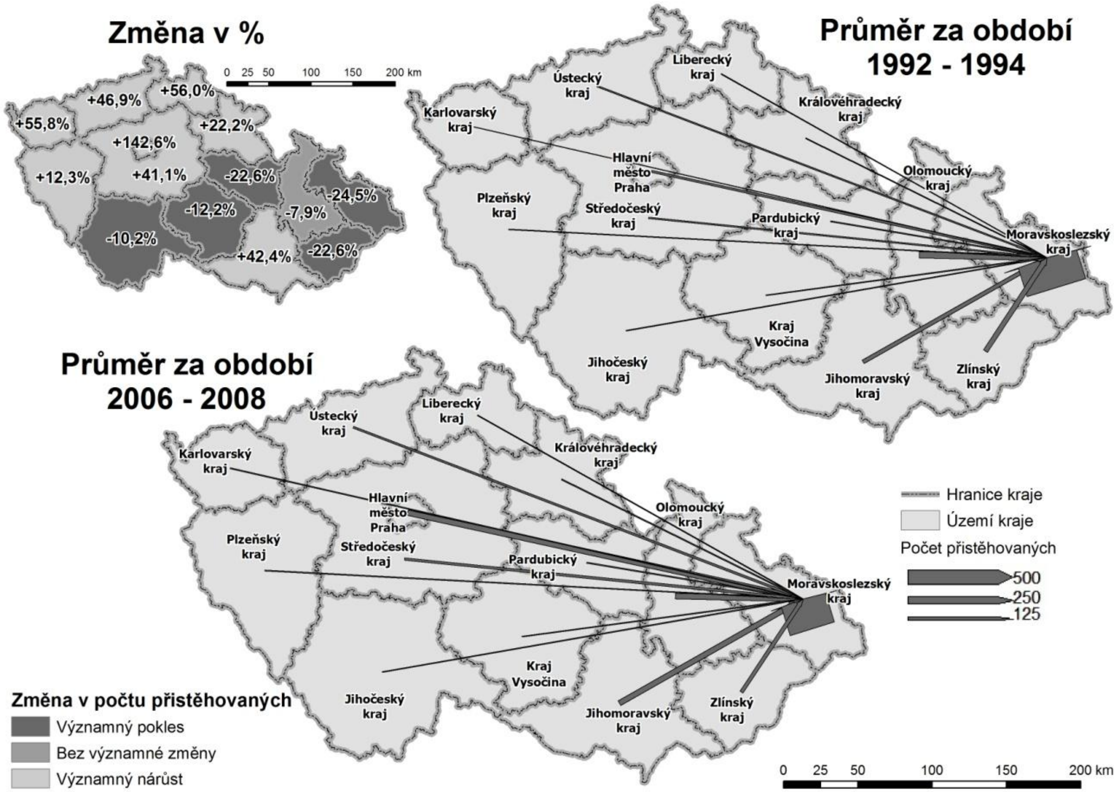

Zdroj: ČSÚ, Běžná evidence migrace

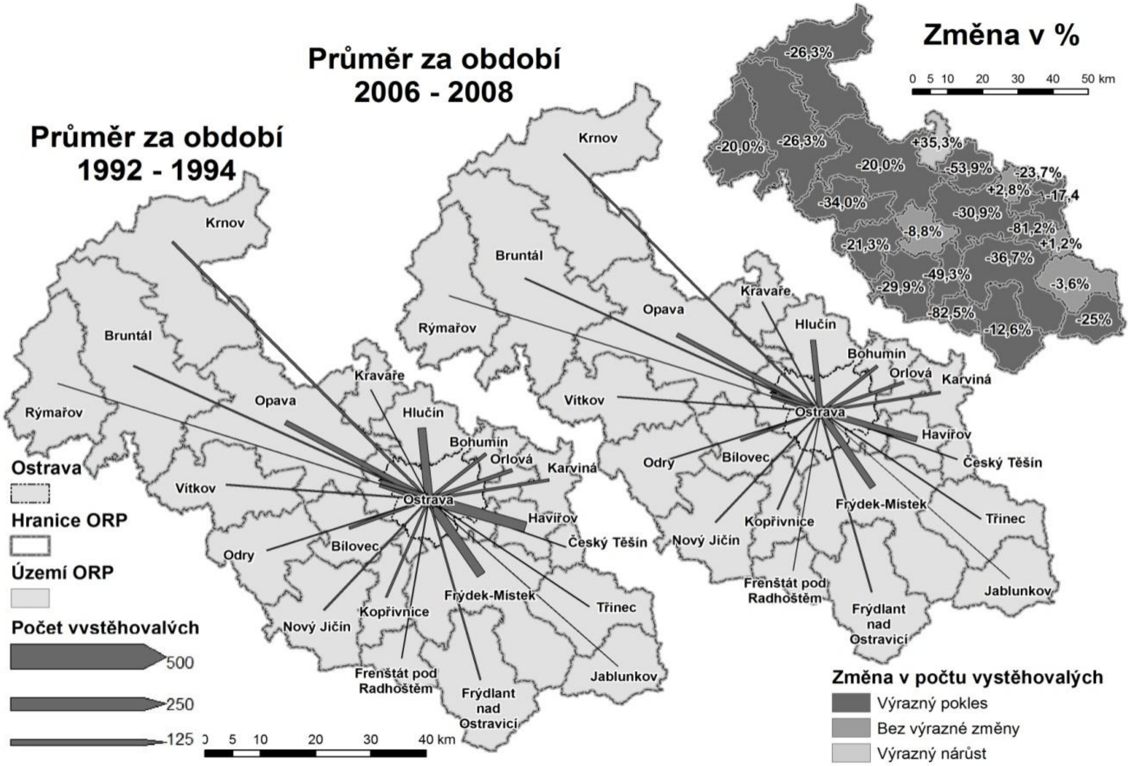
Tento trend je patrný také z mapy (obrázek 9). Největší pokles v počtu přistěhovalých do Ostravy je zaznamenán právě u obyvatel s původním bydlištěm v Moravskoslezském kraji, zde došlo k poklesu o 25 % mezi počátkem 90. let

a druhou polovinou prvního desetiletí. Zisky přistěhovalých z tohoto kraje jsou však pochopitelně pořád největší. K poklesům v počtu přistěhovalých do Ostravy došlo také z okolních krajů (Zlínský a Olomoucký kraj). Tyto dva moravské kraje spolu s Jihomoravským krajem tvořily za téměř celé období více jak 50 % přistěhovalých do Ostravy (bez Moravskoslezského kraje), nicméně i přes nárůst přistěhovalých z Jihomoravského kraje se tento podíl dostal v roce 2008 pod hranici 45 % a to hlavně díky významnému nárůstu v počtu přistěhovalých z krajů v Čechách a to především z Prahy, odkud se v roce 2008 přistěhovalo do Ostravy nejvíce lidí ze všech ostatních krajů (opět s výjimkou Moravskoslezského kraje). Stále je ale třeba v případě Prahy migrační saldo silně záporné a Ostrava pouze tímto směrem migrace ztratila za posledních 5 let (2004-2008) více jak 1,6 tis. obyvatel.

Obrázek 11 – Změna v kraji původního bydliště přistěhovaných do Ostravy

Obrázek 12 – Změna v oblíbenosti Ostravy u vystěhovaných z ORP v rámci Moravskoslezského kraje

Již z obrázku 11 je patrný čtvrtinový pokles v počtu přistěhovalých do Ostravy z obcí v Moravskoslezském kraji v porovnání dvou analyzovaných období. Obrázek 12 poskytuje změnu mezi tímto obdobím přímo pro jednotlivé ORP v kraji. Významný pokles je patrný u drtivé většiny ORP, pouze s výjimkou ORP Kravaře, Bohumín a Český Těšín, což lze při detailnějším studiu spíše označit za jedno- či dvouleté výkyvy trendu. Největší ztráty počtu přistěhovalých tak Ostrava zaznamenala z předchozích, významně migračně ziskových regionů – ORP Havířov, Hlučín nebo Frýdek-Místek.

Závěr

Migrační historie Ostravy se dá rozdělit do tří významných historických etap, které jsou typické hlavně pro industriální města a můžeme se tak s nimi setkat i u jiných měst s podobnou historií. První etapu tak tvoří období 50. léta –

1. polovina 70. let 20. století, kdy Ostrava využívají široké nabídky volných pracovních míst v těžkém průmyslu a hornictví, stejně jako souběžně probíhající bytové výstavby. Toto má následně vliv také na kladnou přirozenou měnu obyvatelstva. V druhé polovině 70. let začíná období, kdy Ostrava pomalu přestává být tak migračně atraktivní z důvodu nasycenosti místního pracovního trhu a zvětšující se environmentální zátěží. Přesto však Ostrava nadále získává obyvatelstvo migrací a to až do konce 80. let. Přelomem roku 1989 a 1990 začíná poslední etapa migračního vývoje Ostravy, kdy město začíná významně ztrácet obyvatelstvo buď migrací do vzdálenějších lokací, nebo suburbanizací do okolních obcí. Tato éra je zapříčiněna jak environmentálními problémy města, tak hlavně problémy ekonomickými spojenými s procesy deindustrializace.

V posledních několika letech se Ostrava postupně začíná více otevírat zbylé části Česka a to nejen negativně z hlediska výraznějších vystěhovaleckých trendů mimo území Moravskoslezského kraje, ale výrazněji také z hlediska přistěhovalectví z obcí mimo kraj, které se dostává pomalu na podobnou úroveň jako přistěhovalectví z obcí na území kraje, které dlouhodobě výrazněji klesá. V roce 2008 tvoří 45 % přistěhovalých do Ostravy osoby mimo území kraje a v případě vystěhovalých míří 36 % Ostravanů mimo území kraje. Nejvýznamnějším mezikrajskou migrační trasou je obousměrně směr Ostrava-Praha, nicméně s výrazně záporným migračním saldem.

Obecně lze shrnout migrační vývoj uvnitř kraje pokračujícím nárůstem vystěhovalých do dlouhodoběji oblíbených lokalit v okolí Ostravy (území ORP Hlučín, Frýdek-Místek, Ostrava). Cíle vystěhovalých uvnitř těchto ORP se však postupně rozšiřují do většiny obcí. K těmto lokalitám se v posledních letech přidávají nové a často vzdálenější oblasti, např. v ORP Frýdlant nad Ostravicí a to hlavně z důvodu rozsáhlých investičních akcí a mohutné výstavby domů pro bohatší část bývalých Ostravanů. Oblíbenost oblastí jižně od Ostravy umocňuje také výborná dopravní dostupnost do města a výborné environmentální prostředí. Naopak klesá oblíbenost např. ORP Havířov, kde celkový počet vystěhovalých zaznamenal třetinový pokles. Ochladnutí migrační cesty Ostrava-Havířov umocňuje více jak 80 % pokles počtu přistěhovalých do Ostravy z Havířova. U všech regionů v kraji je patrný pokles v počtu vystěhovalých směřujících do Ostravy a nejvýznamněji z míst velmi oblíbených jako suburbanizační cíle – ORP Hlučín, Ostrava nebo Frýdek-Místek. Ostrava však nadále zůstává pracovištěm těchto vystěhovalých obyvatel, kteří do města denně dojíždějí za prací.

Predikce migračního vývoje města Ostravy je komplikovaná. Příklady podobných měst v západní Evropě (např. Glasgow) naznačují, že po období s výraznějšími migračními ztrátami se po zlepšení hlavně pracovní a bytové situace ve městě stav zlepšuje a město začne opět nepatrně získávat obyvatele migrací. Poslední vývoj v případě Ostravy naznačuje, že tito obyvatelé

budou přicházet často z obcí mimo území kraje, jelikož Ostravané území města často opouští do zázemí města.

Literatura

Calábek, J. (2009): Časoprostorová diferenciace pracovní atraktivnosti Ostravy. VŠB – TU Ostrava, Institut geoinformatiky, Bakalářská práce, 52 stran.

Čermák, Z. (1993): Geografické aspekty prostorové mobility obyvatelstva. Kandidátská disertační práce. Přírodovědecká fakulta UK, Praha.

Čermák, Z. (1996): Transformační procesy a migrační vývoj v České republice. In: Hampl, M. (ed.): Geografická organizace společnosti a transformační procesy v ČR. Přírodovědecká fakulta UK, Praha, s. 179-197.

Čermák, Z. (2005): Migrace a suburbanizační procesy v České republice. Demografie, 47, s. 169-176.

Drbohlav, D.: Migrace obyvatelstva: Geografické aspekty v rámci interdisciplinárního výzkumu. Habilitační práce, Přírodovědecká fakulta UK, Praha, 1998

Ivan, I., Tvrdý, L. (2008): Sociodemografické faktory ovlivňující vzdálenost migrace a její vývoj. Regionální studia. číslo 1, str. 2 - 8, ISSN 1803-1471.

Kupiszewski, M., Drbohlav, D., Rees, P., Durham, H.: Internal migration and regional population dynamics in Europe: Czech case study. Report prepared for the Council of Europe (Directorate of Social and Economic Affairs, Population and Migration Division) and for European Commission (Directorate General V, Employment, Industrial Relations and Social Affairs, Unit E1, Analysis and Research on the Social Situation), 1998.

Nováková-Hřibová B.: Migrace obyvatelstva v moravských krajích. Nakladatelství Československé akademie věd Academia, Praha, 1971.

Pavlík, Z. a kol.: Základy demografie. 1. vyd Praha, Academia 1986.

Ptáček, P., Toušek, V., Polášek, V.: Regionální aspekty vnitřní migrace v České republice v období 1991 – 2004, ČSÚ.

Proměny trhu práce v Ostravě

Lubor Hruška-Tvrdý

Úvod

Základním procesem, který ovlivnil ekonomickou strukturu Ostravy, byla industrializace způsobená objevem mnohostranného využití černého uhlí v druhé polovině 18. století, s následným založením hutí a rozvojem dalšího zpracování železa. V polovině 19. století posílilo tuto vlnu industrializace Ostravy postavení železnice z Vídně do solných dolů v polské Haliči.

Průmyslový charakter Ostravy způsobil, že město bylo v posledním století centrem pracovních příležitostí a to mělo za následek příliv velkého počtu lidí, kteří do města dojížděli nebo se tu trvale usadili. Největší migrační proudy zde byly v 50. letech minulého století. Ostrava se rovněž odlišovala od ostatních měst v rámci republiky velkým výskytem přechodně ubytovaných v hotelových domech, které vznikly ze svobodáren (původně kasáren) v 19. století. Základní charakteristiky dlouhodobého vývoje pracovní síly jsou uvedeny v následující tabulce.

Tabulka 1 – Základní údaje o vývoji pracovních sil v Ostravě

Ukazatel	1. 11. 1980	3. 3. 1991	1. 3. 2001	1. 1. 2010
Počet obyvatel	322 073	327 371	316 744	306 006
Rozloha (v ha)	21 399	21 399	21 423	21 422
Hustota obyvatel na 1 km^2	1 505	1 530	1 479	1 428
Počet obyvatel v produktivním věku (15 až 64 let)	209 600	222 038	224 753	216 069
Počet osob ekonomicky aktivních	164 378	172 268	160 210	
Nezaměstnaní		5 568	27 715	18 637*
Zaměstnaní (trvalé bydliště v Ostravě)	164 378	166 700	132 495	
z toho vyjíždějící	10 270	12 773	12 838	
Zaměstnaní dojíždějící	64 533	63 750	45 359	
Obsazená pracovní místa	218 641	217 677	165 016	
Podíl osob v produktivním věku	65,1 %	67,8 %	71,0 %	
Míra ekonomické aktivity	78,4 %	77,6 %	71,3 %	
Míra zaměstnanosti	78,4 %	75,1 %	59,0 %	
Míra nezaměstnanosti		3,2 %	17,3 %	

Zdroj: ČSÚ - SLDB 1980, 1991, 2001; ČSÚ - Běžná evidence obyvatelstva; UP Ostrava

Pozn.: Údaje o ekonomické aktivitě nejsou plně srovnatelné. Ve sčítání 1991 byly do počtu ekonomicky aktivních zahrnovány i ženy na tzv. další mateřské dovolené (do 3 let věku dítěte) a osoby pobírající rodičovský příspěvek, pokud trval jejich pracovní poměr; v roce 2001 však jen ženy na mateřské dovolené v trvání 28 resp. 37 týdnů. Ostatní (tj. ženy na další mateřské dovolené a osoby pobírající rodičovský příspěvek) jsou zahrnuti do osob ekonomicky neaktivních. Rozdílné proti roku 1991 bylo zjišťování údajů o zaměstnání, postavení v zaměstnání a odvětví ekonomické činnosti u vojáků v základní, náhradní nebo civilní vojenské službě. Při sčítání v roce 1991 uváděli tyto údaje podle posledního vykonávaného zaměstnání, v roce 2001 v souladu s metodikou ILO (International Labour Organization – Mezinárodní organizace práce) uváděli zaměstnání „voják základní (náhradní resp. civilní) služby" a byli zahrnuti do odvětví obrany (resp. veřejné správy či sociálního zabezpečení v případě civilní služby).

** Počet dosažitelných uchazečů o zaměstnání evidovaných na úřadu práce v Ostravě*

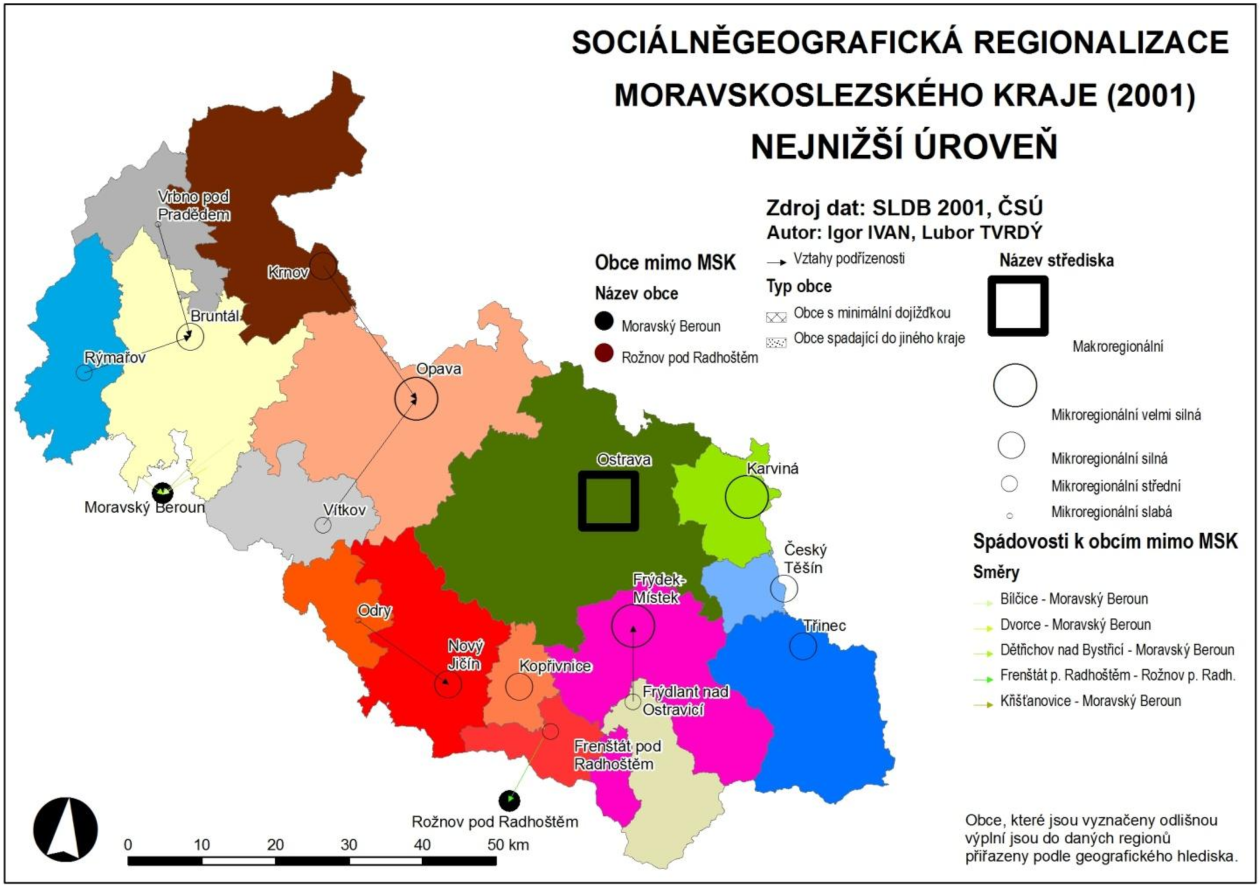
Pozice Ostravy v regionální ekonomice

Ostrava patřila mezi nejprůmyslovější města Rakouska – Uherska a tuto pozici si udržela po celé 19. i 20. století. Spádovost Ostravy ovlivňovala všechna okolní města, jelikož zde byla vysoká koncentrace pracovních míst v průmyslu a to zpětně ovlivnilo i celkový charakter města (například velikost autobusového nádraží, počet železničních stanic).

Od 60. let v relativních hodnotách a od 80. let v absolutních hodnotách dochází však právě v průmyslu k poklesu pracovních míst a narůstá zaměstnanost ve službách. Tento proces se nazývá deindustrializace a postihuje celosvětově všechna průmyslová města (např. Glasgow, Dortmund, Lodz). Dopad na Ostravu není až tak dramatický, což je způsobeno propouštěním z řad přechodně bydlících obyvatel, ale i procesem re-industrializace, tj. vznikem pracovních míst v nových průmyslových společnostech, které přišly ze zahraničí anebo vznikly transformací zastaralých technologii na nové. Například klastr ENVICRACK, který se zbývá pyrolýzou odpadů s následnou výrobou tepelné nebo elektrické energie, byl inspirován znalosti obdobného procesu při koksování uhlí.

V souvislosti s těžbou na Karvinsku se hovořilo v 70. a 80. letech o konurbaci. V současnosti začíná mít Ostrava charakter aglomerace. Význam Karvinska klesá především odlivem obyvatel, způsobený především snížením počtu pracovních míst. Na základě Hamplovy metody regionalizace byla spádová oblast Ostravy v roce 2001 vymezena následující mapou. Podrobněji studie Ivan, Tvrdý z roku 2007.

Obrázek 1 – Sociálněgeografická regionalizace Moravskoslezského kraje (2001)

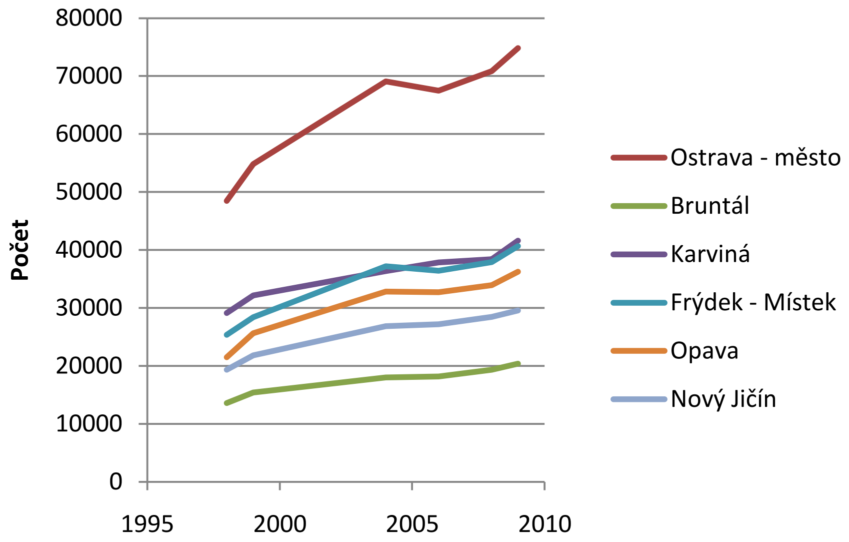

Zdroj: Ivan, Tvrdý (2007)

Potvrzení role regionální metropole dokumentuje i následující graf ukazující rostoucí počet podnikajících subjektů v okresech Moravskoslezského kraje, kde jednoznačně dominuje okres Ostrava-město.

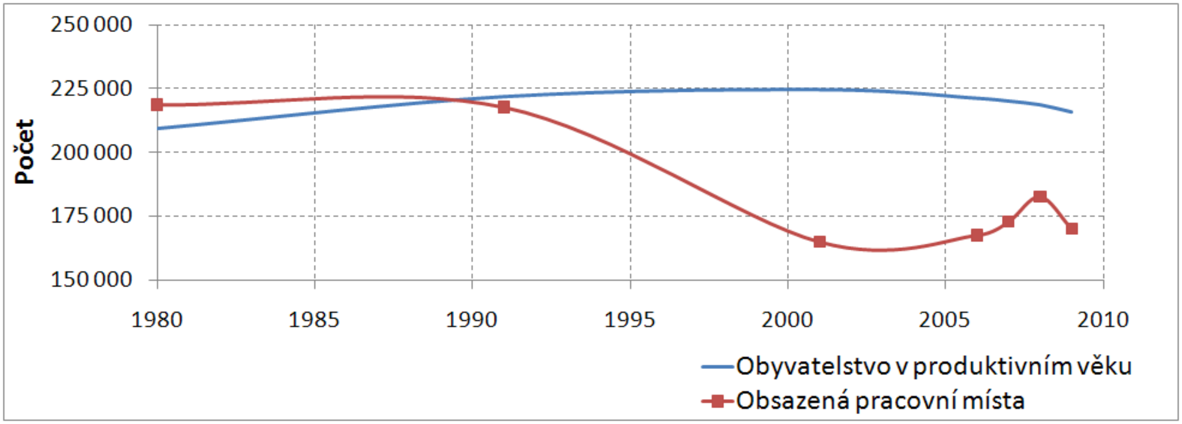
Z hlediska dlouhodobého vývoje počtu pracovních míst, kdy dochází k poklesu po roce 1990, lze v posledních letech, tj. od roku 2006, spatřovat v tomto ohledu výrazný nárůst. K 1. 12. 2008 je podíl pracovních míst v Ostravě, vzhledem ke kraji 36 %. V roce 2009 z důvodu ekonomické recese došlo k poklesu pracovních míst v absolutním vyjádření, ale jejich podíl na krajské úrovni se výrazněji nezměnil.

Obrázek 2 – Počet podnikatelských subjektů v okresech Moravskoslezského kraje

Zdroj: ČSÚ – Registr ekonomických subjektů

Obrázek 3 – Dlouhodobý vývoj počtu pracovních míst a produktivního obyvatelstva v Ostravě

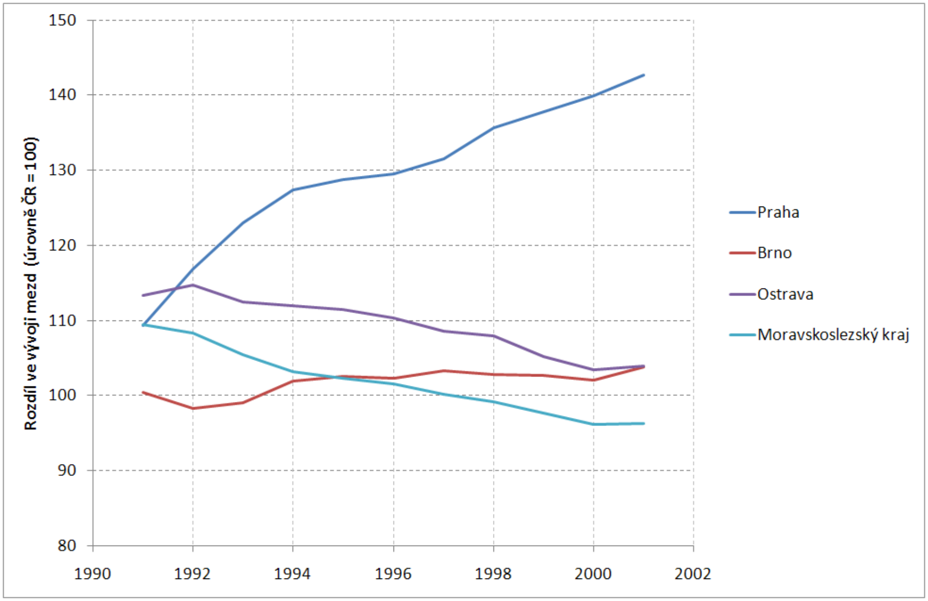
Zdroj: ČSÚ - SLDB 1980, 1991, 2001; MF - Počty zaměstnanců v období 2006 až 2009

Tabulka 2 – Obsazená pracovní místa

	1. 12. 2006	1. 12. 2007	1. 12. 2008	1. 12. 2009
Ostrava	167 570	172 840	182 751	170 235
Moravskoslezský kraj	480 884	493 709	507 541	474 343
Podíl Ostravy (v %)	34,8	35,0	36,0	35,9

Zdroj: MF – Počty zaměstnanců
Pozn.: Do tohoto počtu nejsou zahrnuty zaměstnanci, kteří jsou příslušníky ve služebním poměru podle zákona č. 153/1994 Sb., zpravodajských službách ČR.

Obrázek 4 – Vývoj mzdových rozdílů ve vybraných městech.

Zdroj: ČSÚ – výkaz Práce 3 – 01.
*Pozn.: Výpočet mzdového rozdílu v % je následující: $Wr_x=(W_x-W_{CR})/W_{CR}$ *100, kde Wr_x je mzdový rozdíl města, W_x je mzdová úroveň ve městě x, a W_{CR} je mzdová úroveň v ČR.*

V roce 1990 patřila Ostrava mezi města s nejvyšší průměrnou mzdou v rámci České republiky. Od té doby docházelo ke kontinuálnímu poklesu odchylky od mzdové úrovně ČR. V roce 2001, byla mzdová úroveň stejná v Ostravě jako v Brně. Po tomto roce se již na této prostorové úrovni výše mezd pracovištní metodou (mzda je započítávána dle sídla pracoviště nikoliv dle sídla podniku, tj. metoda podniková) přestala sledovat (zrušení

výkazu Práce 3-01). Lze ale předpokládat, že trendy uvedené v následujícím grafu budou nadále pokračovat stejným směrem.

Proces deindustrializace

V letech 1961 a 1970 nadpoloviční většina obyvatel Ostravy pracovala v průmyslu, ke kterému se řadí i těžba a zpracování uhlí. Dlouhodobě dochází k přesunu pracovních míst z průmyslu do služeb. Počet obyvatel Ostravy zaměstnaných v průmyslu však klesá od 80. let minulého století, jak dokumentuje tabulka níže.

Během převratu v roce 1989 pracovalo v průmyslu paliv (tj. včetně dobývání uhlí) 22,64 % zaměstnanců, v hutnictví železa 31,32 % zaměstnanců a ve strojírenství 28,69 % zaměstnanců. Celkem v těchto odvětvích těžkého průmyslu pracovalo 82,65 % všech zaměstnaných v průmyslu v Ostravě. Výraznější zastoupení měl již jen průmysl energetiky (5,40 %) a chemický průmysl (3,46 %). (Prokop, 2003, str. 292)

Od roku 1994 přestala být Ostrava hornickým městem, jelikož zde skončila uhelná těžba. Po zániku hornictví v průmyslové skladbě Ostravy vedl zpracovatelský průmysl (92 %) nad těžebním průmyslem (8 % - dobývání stavebních surovin a jejich úprava).

Ve Vítkovických železárnách se zastavil provoz vysokých pecí a proběhla zde restrukturalizace. Z přibližně 36 tisíc zaměstnanců zde v roce 2000 zůstala jedna třetina. V současné době se jejich počet pohybuje okolo 7 tisíc. Nová huť snížila do roku 2000 svůj stav z 25 tisíc pracovníků na polovinu, nyní zaměstnává přibližně 6000 pracovníků. Restrukturalizace proběhla i ve stavebnictví, kde zanikly velké stavební a projekční organizace (OKD, Bytostav a další), které byly nahrazeny podnikatelskými subjekty.

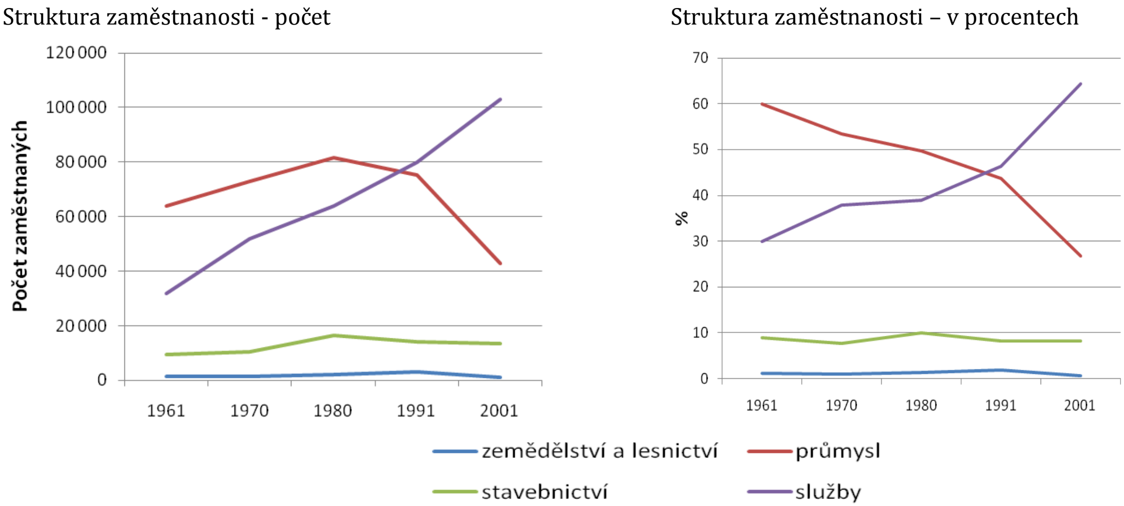
Kromě průmyslového sektoru se změna nejvíce dotkla sektoru obslužné a administrativní sféry, kde došlo k obrovskému růstu nevýrobních činností, což se odrazilo v údajích z roku 2001, kdy zaměstnanost v průmyslu dosáhla výše 26,8 %.

Tabulka 3 – Počet osob s trvalým bydlištěm v Ostravě zaměstnaných v jednotlivých sektorech.

	1961	1970	1980	1991	2001
Zemědělství a lesnictví	1 283	1 350	2 121	3 155	952
Průmysl	64 028	72 994	81 702	75 198	42 944
Stavebnictví	9 620	10 553	16 472	14 060	13 323
Služby	31 961	51 765	64 083	79 855	102 991
Celkem	106 892	136 662	164 378	172 268	160 210

Zdroj: ČSÚ – Sčítání lidu, domů a bytů v jednotlivých letech.

Obrázek 5 – Absolutní a procentuální struktura zaměstnanosti

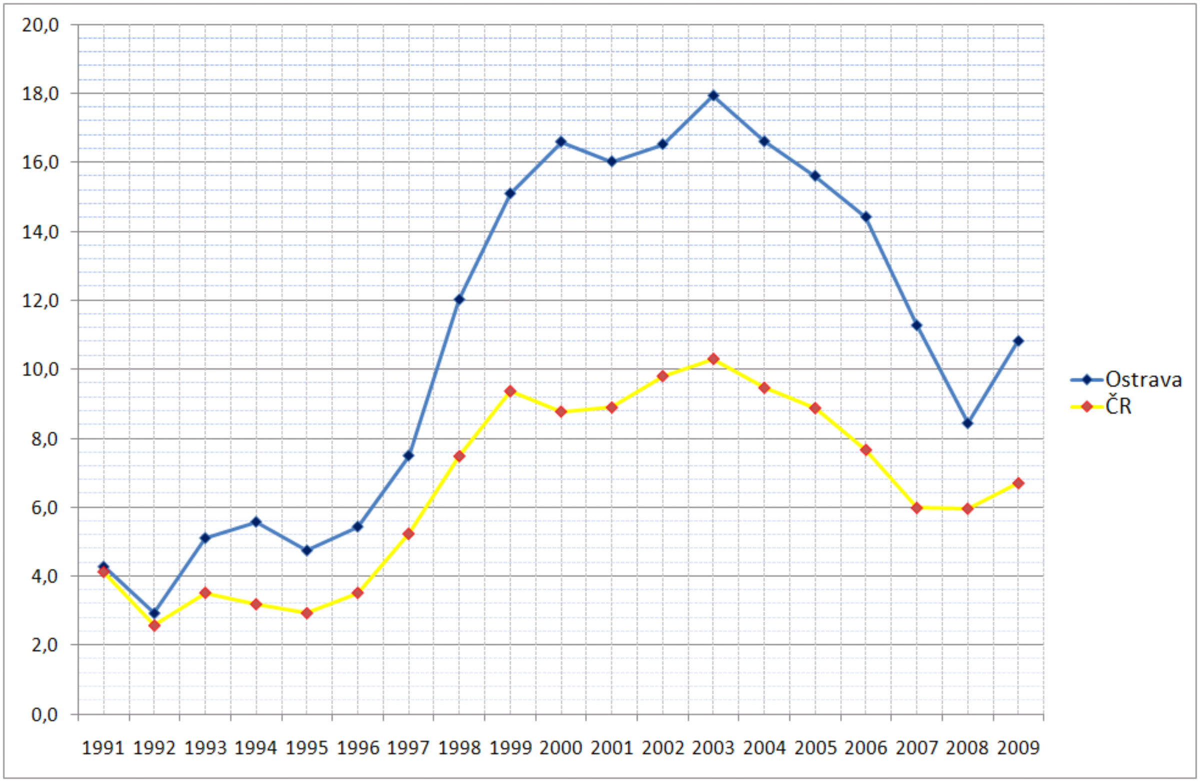

Zdroj: ČSÚ – Sčítání lidu, domů a bytů v jednotlivých letech

Nezaměstnanost

Nezaměstnanost v Ostravě, během sledovaného období, je nad úrovní České republiky. Výraznější nárůst nezaměstnanosti začal od roku 1996, kdy v celé republice probíhá recese, která končí rokem 1999. V tomto období se ekonomický tlak výrazně promítl na trh práce v Ostravě a podpořil transformační procesy spojené s deindustrializací a reindustrializací. Tato transformační fáze vrcholí rokem 2004 a od této doby dochází k poklesu nezaměstnanosti, až do roku 2008, kdy se promítá dopad celosvětové recese až do současnosti.

Obrázek 6 – Míra registrované nezaměstnanosti v Ostravě a ČR v letech 1991 – 2009

Zdroj: ČSÚ - Míra registrované nezaměstnanosti údaj k 31. 12.

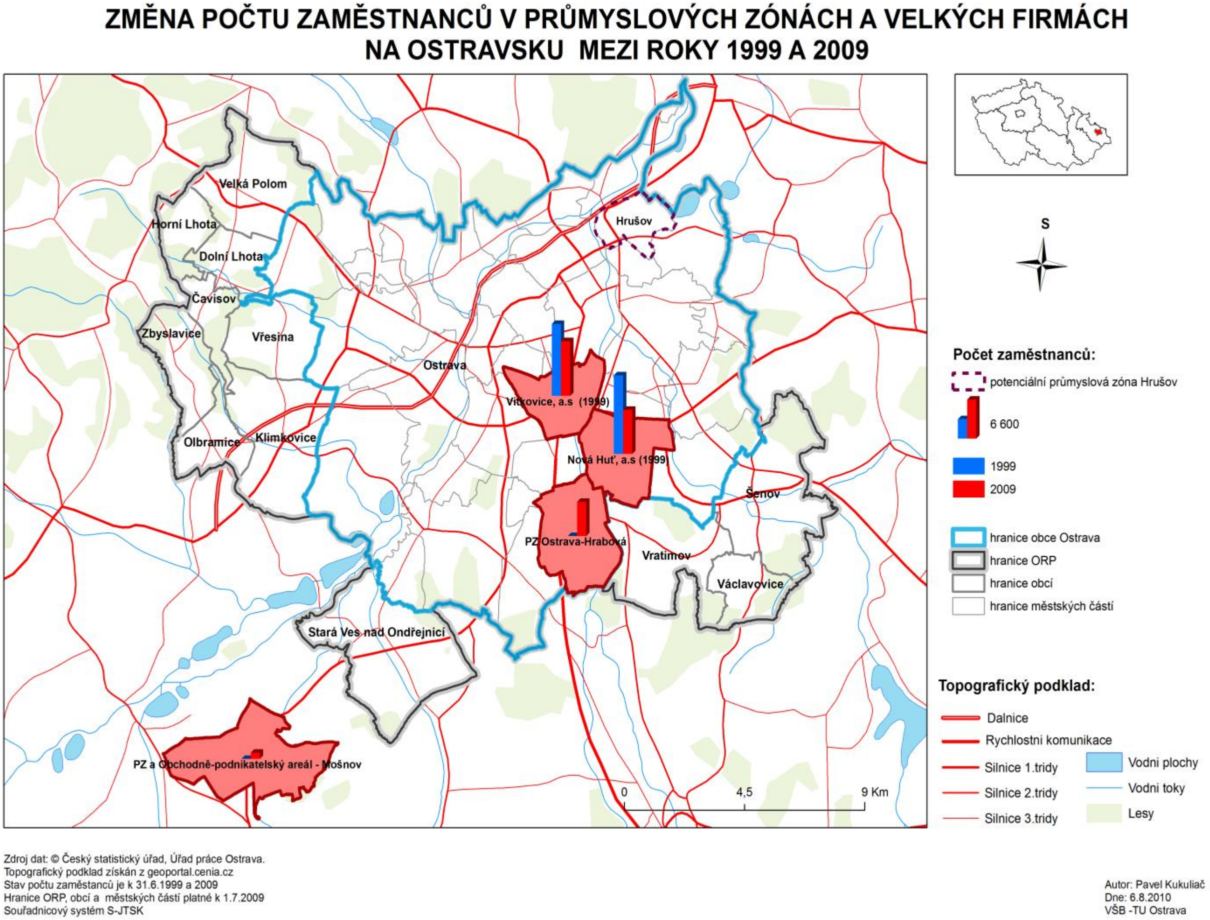
Prostorové rozložení ekonomických aktivit

Procesy deindustrializace a reindustrializace se promítají do rozložení ekonomických aktivit v rámci města. Výrazně klesá podíl těchto aktivit v původně výrobních prostorách, určených pro těžký průmysl, např. oblast Vítkovic, Acelor Mittal (původně Nová huť). V posledních 10 letech je zvláště výrazný pokles v počtu pracovních míst koncentrovaných v areálu Acelor Mittal v Ostravě – Kunčicích. Vítkovice své prostory nabízejí i dalším společnostem, proto pokles nebyl tak výrazný. Vznikají nové výrobní plochy, především průmyslová zóna Hrabová. Další průmyslová zóna Mošnov je umístěna mimo katastr města.

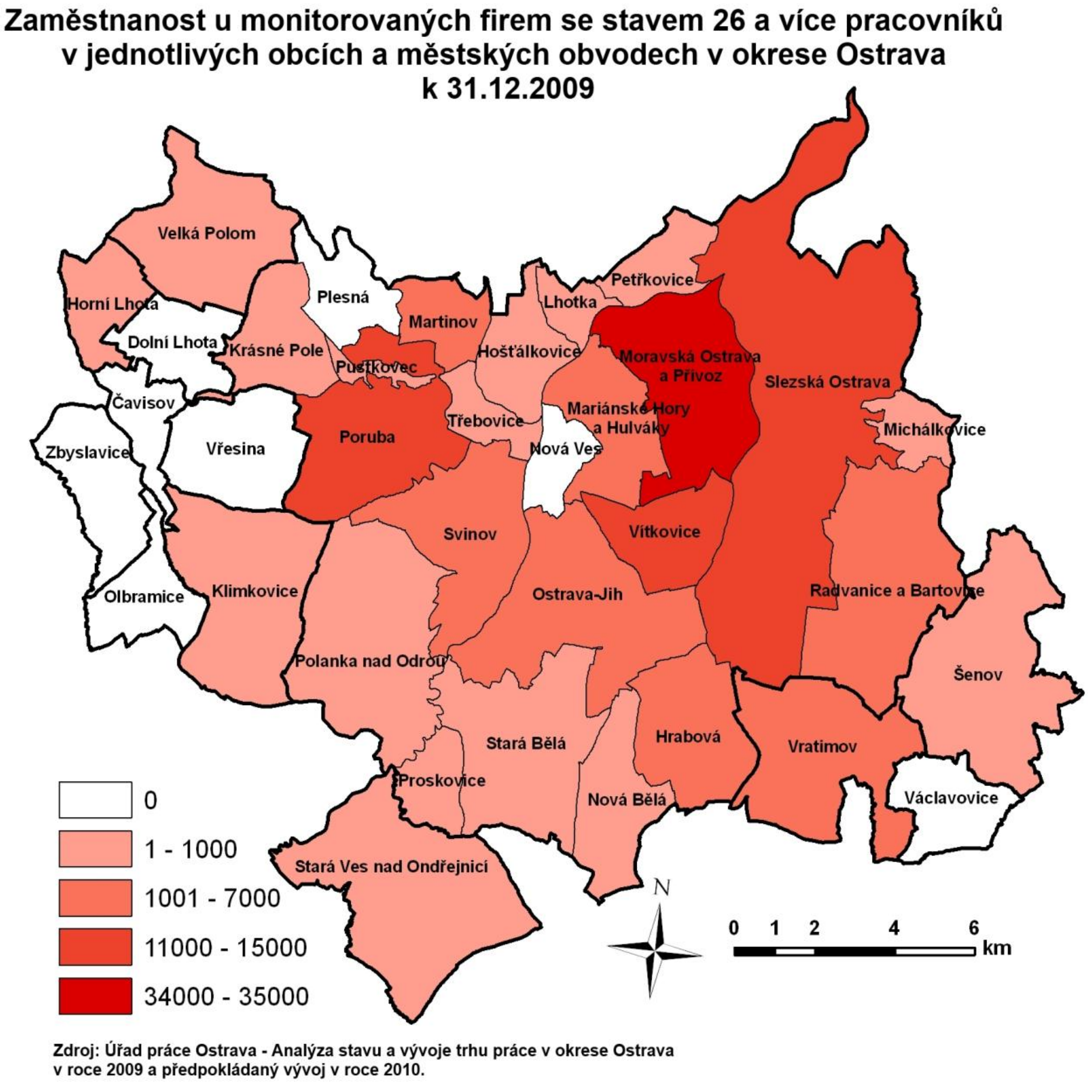
S klesajícím vlivem průmyslu, dochází k rostoucímu významu služeb, které nejsou přímo prostorově vymezeny. V níže uvedené mapě je vidět největší koncentrace zaměstnanosti v obvodu Moravské Ostravě a Přívozu a po té následují obvody Slezská

Ostrava, Vítkovice a Poruba. Koncentraci pracovních aktivit do centra města a Poruby, lze považovat za jeden z prostorových projevů deindustrializace.

Obrázek 7 – Změna počtu zaměstnanců v průmyslových zónách a velkých firmách na Ostravsku

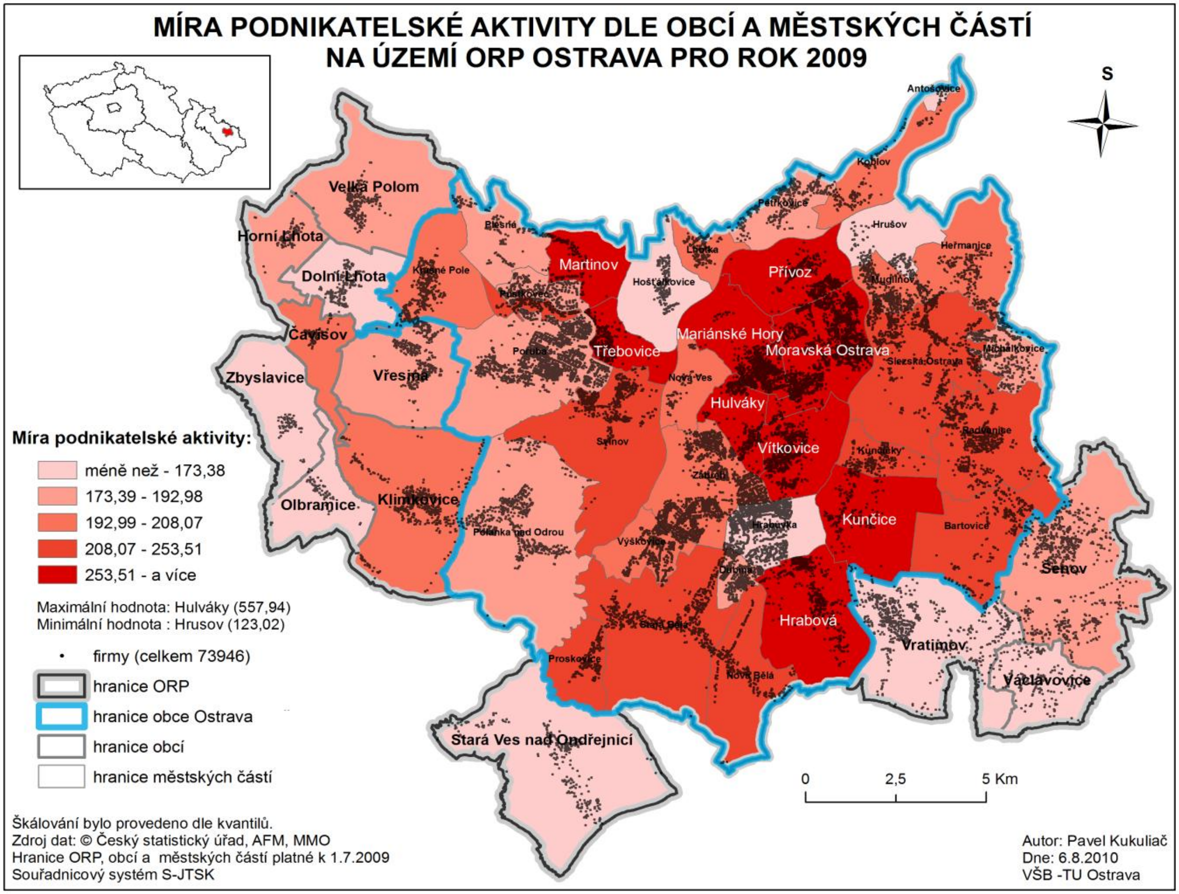
Obrázek 8 – Rozloženi zaměstnanosti v Ostravě v roce 2009.

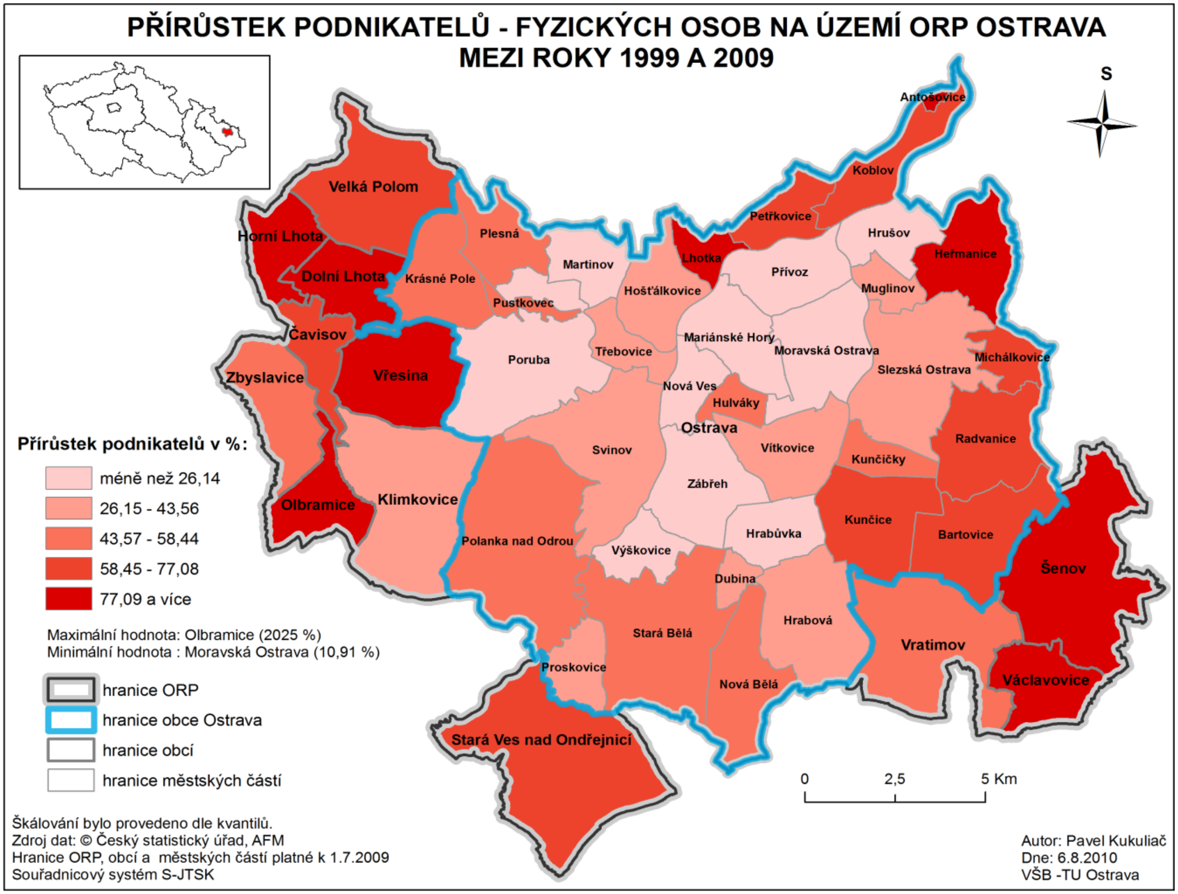
Pokud se zaměříme na rozložení podnikatelů na území města, měřeno mírou podnikatelské aktivity (počet podnikatelů na 1000 obyvatel.), lze porovnat podobnou prostorovou strukturu. V esovitém pásu není zahrnut Hrušov a na druhou strany přibyly

městské části Moravská Ostrava a Hulváky. Dalšími městskými částmi s vyšší mírou podnikatelské aktivity jsou Martinov a Třebovice, kde v poslední době prudce roste výstavba rodinných domů. Pokud se podíváme na přírůstek podnikatelů v posledních deseti letech, lze identifikovat suburbanizační trend, tzn. nárůst míry podnikatelské aktivity v okrajových částech města (Lhotka, Petřkovice, Koblov, Heřmanice) a sousedních obcích (Vřesina, Dolní Lhota, Horní Lhota).

Obrázek 9 – Míra podnikatelské aktivity dle obcí a městských částí na území ORP Ostrava v roce 2009

Obrázek 10 – Nárůst počtu podnikatelů – fyzických osob na území ORP Ostrava mezi roky 1999 a 2009

Závěr

Procesy deindustrializace a reindustrializace budou v Ostravě pokračovat. Lze předpokládat zvyšování zaměstnanosti v oblasti služeb. Tento sektor je vnitřně velice různorodý, zahrnuje služby jak osobní povahy (např. holič, oprava zařízení v domácnosti, hlídání dětí), tak služby veřejného charakteru (policie, zdravotnictví, sociální zařízení, školství) až po služby, které svou ziskovostí a produktivitou připomínají průmyslový sektor (např. finančnictví, informační technologie). Přechodem do služeb prvního a druhého typu se bude snižovat kupní síla obyvatelstva, což může částečně limitovat další vývoj. Tyto trendy mohou být částečně zbržděny nárůstem produktivity v průmyslu (reindustrializací).

Vyvstává otázka, zda v zainvestovaných průmyslových zónách porostou montovny, které nemají vyšší nároky na kvalifikovanou pracovní sílu, či budou do těchto zón umísťovány podniky s vysokou přidanou hodnotou a inovativním charakterem. Pokud se město vzdává vlivu na výběr podniků, které přicházejí do průmyslových zón, ztrácí jeden z posledních nástrojů, jak ovlivňovat podnikatelské prostředí a transformační procesy.

Ostrava zatím zůstává průmyslovým městem a s touto skutečností se musí vyrovnat. Záleží pouze na aktivním či pasivním přístupu města. Aktivní přístup znamená, že monitoruje situaci a hledá možnosti, jak využít své specifičnosti pro další vývoj. Pasivní přístup je pouze ve vyrovnávání negativních trendů a přijetí sestupné vývojové trajektorie. Ostrava by mohla vyjít ze svého specifického charakteru daného obyvatelstvem, jejich kulturou a výhod spojených z blízkosti Polska a Slovenska, tzn. zemí s minimálními jazykovými bariérami. Tímto využít skrytého potenciálu pro svůj další vývoj.

Literatura

Ivan, I. - Tvrdý, L. (2007): Regionalizace Moravskoslezského kraje 2001. In: Sympozium GIS Ostrava 2007, Ostrava: VSB-TU Ostrava, HGF, Institut geoinformatiky.

Prokop, R. (2003): Ostrava v procesu transformace. In: Ostrava 21 – Příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska. Šenov: Tilia. ISBN 80-86101-77-0.

Kirovová, I. (2007): Kariéra v souvislosti s přechodem k postindustrialismu, Ostrava: VŠB-TU Ostrava,Ekonomická fakulta. ISBN 978-80-248-1667-8

Kuta, V. (2001): Rozvojové problémy ostravské aglomerace. Ostrava: Sdružení RPO pro obnovu severní Moravy a Slezska.

Závěr

Lubor Hruška-Tvrdý

V teoretické části jsme se seznámili s různými dopady deindustrializace z pohledu předních českých odborníků na tuto problematiku. Velice inspirativní pro interpretaci případu Ostravy je typologie Jana Kellera, který v tomto kontextu rozlišuje města deindustrializovaná, rekonstruovaná a postindustriální. Společně s Michalem Illnerem upozorňují na aktivní roli veřejné správy při tlumení dopadů deindustrializace. Nejproblémověji se jeví typ deindustrializovaných měst, které ztratily velké množství populace v kontextu ztráty mnoha pracovní míst s managementem města, který se nebyl schopen s tímto propadem vyrovnat. Na druhou stranu aktivní přístup managementu města a dalších aktérů, umožnil některým postindustriálním městům přejít k tzv. rekonstruovaným městům. To znamená, že těmto městům se podařil přechod do postindustriální ekonomiky.

Jak se projevuje proces deindustrializace v Ostravě nám dokresluje empirická část. Při zmapování současných socio-ekonomických procesů v Ostravě, lze konstatovat, že dochází k úbytku obyvatelstva (za posledních 20 let o 10 %), nicméně z větší části je to způsobeno suburbanizačním pohybem. Ne bez rizika je odliv mladých vzdělaných lidí do Prahy a jejího zázemí. Ostravská aglomerace je výrazným ekonomickým centrem regionu, přesto lze vidět silné dopady hospodářské recese, které se ale promítají do celého kraje. Výše uvedené procesy jsou velice výrazné a jsou projevem deindustrializace, ze kterých ale Ostrava v porovnání s jinými industriálními městy vyšla relativně dobře (měřeno poklesem počtu obyvatel a počtu pracovních míst). Dopady deindustrialzace byly zbržděny dvěma faktory. Prvním z nich je, že snížení zaměstnanosti v průmyslu se částečně přeneslo do zázemí Ostravy, případně i dále, jelikož v Ostravě byl velký podíl osob, ubytovaných na hotelových domech. Druhým klíčovým faktorem je, že došlo k částečné reindustrializaci, způsobené aktivní politikou města při vytváření průmyslových zón, např. Hrabová a Mošnov. V těchto průmyslových zónách působí převážně zahraniční společnosti s montážními linkami, které mají relativně nízké nároky na kvalifikovanou pracovní sílu.

Kromě pracovních míst je jednou z klíčových hrozeb, ovlivňující odchod lidí z města v rámci suburbanizace, špatné životní prostředí, což se projevuje silným migračním proudem do SO ORP Frýdek – Místek, případně směrem do SO ORP Hlučín. V rámci nejbližšího okolí města se pak jedná o obce, ležící především na jeho západním okraji. Atraktivita této oblasti se projevuje i v rámci města.

Příkladem může být Poruba a okolní obvody, kde je rovněž vyšší kvalita ovzduší. Na druhou stranu je nutné uvést, že i v nejvíce zamořených částech Ostravy, jako jsou např. obvod Radvanice a Bartovice, pokračuje výstavba nových rodinných domků. Důvodem je zřejmě nižší cena pozemků.

Největším bohatstvím Ostravy, jsou zde žijící lidé, pocházející z nejrůznějších koutů střední Evropy. Právě v poloze Ostravy, na pomezí česko-polských hranic se skrývají její další možnosti. Ostravané rozumí polsky i slovensky, mnoho z nich má v těchto zemích kořeny a proto z tohoto pohledu můžeme hovořit o skrytém potenciálu Ostravy jako městě Slovanů.

Aneb slovy klasika: „Nondum omnium dierum sol occidit.“. A naše parafráze zní: „Ještě nezapadlo slunce všech našich dnů nad Ostravou.

Další díly publikace IMPIS vyjdou na přelomu roku 2010 a 2011. Druhý díl bude zaměřen na vnitřní strukturu města (sociální ekologie, segregované oblasti). Ve třetím díle se zaměříme na porovnání Ostravy s ostatními městy v rámci ČR.

Autor:	**Hruška-Tvrdý, L. a kol**
Název:	**Industriální město v postindustriální společnosti (1. díl)**
Místo, rok vydání:	Ostrava, 2010, 1. vydání
Počet stran:	120
Vydala:	VŠB – TECHNICKÁ UNIVERZITA OSTRAVA
Náklad:	300

Prodejné

Návrh obálky Bc. Radek Fujak, PROCES-Centrum pro rozvoj obcí a regionu, s.r.o.
Odpovědný redaktor Andrea Kozáková
Tisk tiskárna Printo, spol. s r.o., Gen. Sochora 1379, 708 00 Ostrava-Poruba

ISBN 978-80-248-2172-6